

p. II. 607

ANALELE ȘTIINȚIFICE
ALE
UNIVERSITĂȚII „AL. I. CUZA”
DIN IAȘI
(SERIE NOUĂ)

SECȚIUNEA III

a. Istorie

TOMUL XVI, ANUL 1970

FASC. 2

ANALELE ȘTIINȚIFICE

ALE

UNIVERSITĂȚII „AL. I. CUZA” DIN IAȘI

(SERIE NOUĂ)

SECȚIUNEA III

a. Istorie

TOMUL XVI, ANUL 1970

FASC. 2

COMITETUL DE REDACȚIE

Conf. D. BERLESCU, Prof. C. CIHODARU, Prof. A. LOGHIN,
Conf. GH. PLATON

Conf. D. BERLESCU
Prof. C. CIHODARU } *Redactori responsabili*

T. GALAN, *Secretar de redacție*
V. DUMISTRĂCEL, *Tehnoredactor*

S U M A R

	<u>Pag.</u>
STUDII	
V. CRISTIAN — Opera istorică a lui Aaron Florian	113
— L'oeuvre historique d'Aaron Florian	132
V. RUSSU — Instituirea și organizarea regimului politic al burgheziei și moșierimii (februarie-iunie 1866)	135
— L'institution et l'organisation du régime politique de la bourgeoisie et des agrariens (février-juin 1866)	155
COMUNICĂRI ȘI NOTE	
GH. PLATON — Informații noi privind începuturile exploatărilor miniere în Moldova	157
A. FILIMON — Informații privind istoria României în documente diplomatice belgiene (Tratatul economic românogermanic din anul 1892)	171
IOAN CĂPREANU — Partidul naționalist-democrat din România pînă la primul război mondial	179
DUMITRU D. RUSU — Legea împotriva sindicatelor și grevelor din decembrie 1909 și acțiunile clasei muncitoare pentru înlăturarea ei	185
DAN BOJESCU — România și problema Dunării în preajma izbucnirii celui de-al doilea război mondial (1936—1938)	199
EM. BOLD — Aspecte privind poziția marilor puteri față de România la conferința păcii (1919—1920)	217
J. BENDITER — Despre situația militară a Germaniei hitleriste la sfîrșitul anului 1943	22
RECENZII ȘI NOTE BIBLIOGRAFICE	
V. RUSSU — Constantin Căzănișteanu, Dan Berindei, M. Florescu, Vasile Niculae: <i>Revoluția română din 1848</i>	233
GH. PLATON — Constantin C. Giurescu: <i>Viața și opera lui Cuza Vodă</i>	236
D. VÎTCU — D. Berlescu, C. Botez, I. Saizu: <i>File din istoricul fabricii de celuloză și hîrtie „Letea” — Bacău</i>	238
D. RUSU — Ilie Corfus: <i>Agricultura Țării Românești în prima jumătate a secolului al XIX-lea</i>	240
D. RUSU — Apostol Stan și C. Vlăduț: <i>Gheorghe Magheru</i>	241
V. CRISTIAN — <i>The English Historical Review</i> , 1969	242
M. TIMOFTE — <i>Cronica științifică</i>	243

ERATĂ (la fasc. 1, 1970)

La pag.	rd.	în loc de	Se va citi
103	16	Ion I. Cuza Brătianu	Ion I. C. Brătianu

OPERA ISTORICĂ A LUI AARON FLORIAN

DE

V. CRISTIAN

Cunoașterea, în același timp de ansamblu și de detaliu, a evoluției istoriografiei noastre, presupune, în stadiul actual al cercetărilor, soluționarea încă a numeroase probleme. Printre altele, este necesar ca atenția să se îndrepte și asupra unor personalități care nu sînt de prim plan, dar care, prin opera lor, oferă adesea reale posibilități pentru înțelegerea mai exactă și mai nuanțată a anumitor probleme privind, în ansamblu, momentul căruia îi aparțin. Exemplul oferit de Aaron Florian, în legătură cu istoriografia pașoptistă, ni s-a părut, din acest punct de vedere, revelator. Desfășurînd, timp de aproape patru decenii și tocmai în momente de mari transformări, o relativ bogată activitate istoriografică, el oferă cercetătorului un plus de înțelegere a modului în care a reflectat cuvîntul și scrisul istoric necesitățile societății românești de la mijlocul veacului trecut și în ce măsură a contribuit la dezvoltarea ei. Este motivul pentru care ne-am îndreptat atenția asupra acestei laturi a activității profesorului transilvănean.

Rezultatele investigațiilor întreprinse în acest sens le-am expus, în parte, într-un studiu anterior¹. Am urmărit atunci, în afara modului în care a fost privit Aaron Florian în istoriografia noastră, cîteva elemente esențiale pentru înțelegerea operei sale — formația sa ca istoric, mediul în care s-a dezvoltat și a activat, rezultatele activității sale în domeniul care ne interesează. O principală constatare pe care am făcut-o cu acel prilej a fost aceea că preocupările istoriografice

¹ *Activitatea istoriografică a lui Aaron Florian*, în *Analele științifice ale Universității „Al. I. Cuza” din Iași* (Serie nouă), Secțiunea III, a. Istorie, Tomul XVI (1970), Fasc. 1.

sînt preponderente în cadrul activității sale, care prezintă, totuși, multiple laturi.

Preponderența preocupărilor istoriografice la Aaron Florian ar putea fi lesne explicată prin faptul că, în cadrul activității sale didactice, istoria a fost principala disciplină pe care a predat-o. Am da însă o explicație unilaterală dacă ne-am opri aici. Trebuie să avem în vedere că, în perioada cînd scrie Aaron Florian, istoriografia este principala componentă a ideologiei române, în condițiile unui pronunțat militantism al acesteia. Elementul este esențial în înțelegerea faptului că, profesor de istorie universală, Aaron Florian se preocupă în primul rînd de istoria românilor. Modul militant în care se apropie el de aceasta ne este demonstrat nu numai de activitatea sa, asupra căreia nu mai revenim, ci și de concepția sa istorică. Este chestiunea asupra căreia vom insista în rîndurile de față, pentru ca la sfîrșitul lor să încercăm urmărirea modalității în care s-a răspîndit opera sa și eventualele influențe asupra altor istorici ai epocii.

Ceea ce trebuie să subliniem de la început este înalta concepție pe care profesorul transilvănean de la Sf. Sava o are despre disciplina sa, căreia, la fel ca mulți alți contemporani, îi acordă un loc primordial în cultura națională. Faptul este pregnant atestat de o definiție a sa conform căreia istoria este „cea dintîi carte a oricărei nații”². Ideea nu-i este proprie. O întîlnim, în aproape aceeasi formă, cu cîțiva ani înainte, la Asachi³, iar mai tîrziu la Bălcescu⁴, căruia i se atribuie de obicei, dar care, după cum vedem, nu făcea decît să reia o idee deja în circulație. Prin formularea ei se subliniază considerabila importanță acordată istoriei de către Aaron Florian, care, fapt ce merită remarcat, îl depășește aici pe Kogălniceanu, la care ea apare pe locul al doilea, după Biblie⁵. Faptul îi apare ca perfect justificabil. „Nimic, spune el, nu poate fi la o nație mai scump decît începutul său, numele ce-l poartă, pămîntul pe care lăcuiește, starea întru care se află acum și grija de ceea ce poate să fie în vremea viitoare”⁶; or, toate acestea sînt legate, direct sau indirect, de istorie. Necesitatea unei istorii naționale îi apare cu atît mai evidentă cu cît ea a fost simțită „de toate națiile, atît de acelea pe care le-a cunoscut bătrîna vechime și au perit de mult, cît și de acelea care trăiesc în lumea aceasta nouă de acum”⁷. Faptul se explică, așa cum rezultă din scrierile sale, printr-o triplă importanță a istoriei naționale.

² *Idee repede de istoria Prințipatului Țării Rumânești*, București, 1835, I, p. XIV (în cont. *Idee repede*).

³ *Rediul moldovenesc în Austria*, în „*Albina românească*”, I (1829), p. 140.

⁴ N. Bălcescu, *Opere*, București, 1953, p. 132.

⁵ *Cuvînt pentru deschiderea cursului de istoria națională*, în M. Kogălniceanu, *Opere*, I, ed. A. Oțetea, p. 635.

⁶ *Idee repede*, I, p. V.

⁷ *Ibidem*, p. VI—VIII.

Mai întâi, ea are rolul de povăuitoare a contemporanilor, de „magistra vitae”. Prin cunoaşterea ei se poate descifra sensul general al evoluţiei societăţii. Fireşte, acesta este un atribut al istoriei în general, dar mai ales al istoriei patriei, „oglindea cea magică a veacurilor trecute, icoana cea adevărată a vremii de acum şi cheia cea de mare preţ cu care se desluşesc oarecum şi ascunsurile viitorului”⁸. Faptul este cu atât mai important, şi el îi apare astfel lui Aaron Florian, cu cât societatea românească se află acum într-o perioadă de profunde transformări. Cunoaşterea trecutului este deosebit de utilă „la nişte fii adevăraţi ai patriei, pe care i-au ajutat natura şi au primit o creştere bună” — să notăm această restrângere a sferei celor cărora le este destinată istoria, restrângere explicabilă însă prin condiţiile de atunci — pentru „oricare dintrînşii, fie slujbaş obştesc, fie particular”⁹. Dar în afara acestei înţelegeri generale, istoria are şi avantajul că oferă contemporanilor şi exemple concrete care trebuie urmate sau evitate. Ca şi la Kogălniceanu, influenţat, probabil, de Schiller¹⁰, istoria îi apare lui Aaron Florian ca un tribunal, în faţa căruia compare trecutul. Prin aceasta se explică constanta grijă a sa ca, în cursul expunerii, să intervină frecvent — după model antic sau umanist însă — cu judecăţi de valoare, de ordin moral şi patriotic, mai ales, ale personalităţilor şi faptelor istorice. Alături de laude aduse unor mari personalităţi, ca Mircea cel Bătrîn, Mihai Viteazul, Matei Basarab, unor învăţaţi animaţi de dragostea de ţară, întâlnim şi condamnări ale unor domni ca Mircea Turcitul, Alexandru cel Rău ş.a., sau a unor boieri lipsiţi de patriotism. El manifestă în permanenţă grija de a distinge fapte bune de cele rele. Lăudat pentru patriotismul său, Vlad Ţepeş este, totodată, criticat pentru cruzimi.

În legătură cu acest aspect, apare şi o altă latură a importanţei istoriei patriei. Cunoaşterea măreţelor fapte ale trecutului constituie un tonifiant pentru sentimentul naţional, pentru credinţa că românii pot şi trebuie să ajungă la un viitor pe măsura acestui trecut, convingere constant prezentă în scrierile istorice ale vremii. De altfel, pentru Aaron Florian, bunul patriot este inseparabil legat de bunul cunosător al istoriei patriei. În acest sens subliniază dascălul de la Sf. Sava necesitatea cunoaşterii ei de către tineri, întrucât „prin citanie din cruda vîrstă se vor deştepta nişte simtimente sfinte de a-şi cunoaşte patria, de a o iubi, de a se umplea de un respect evlavios către această maică de obşte a rumânilor şi de a începe a fi buni patrioţi”¹¹.

Dar, pentru Aaron Florian, ca şi în ansamblu pentru generaţia sa, importanţa istoriei rezultă şi din stringenta necesitate de argumentare a legitimităţii drepturilor şi aspiraţiilor românilor în faţa Euro-

⁸ *Ibidem*, p. V—VI.

⁹ *Ibidem*, p. V.

¹⁰ A. Ţetea, în M. Kogălniceanu, *Opere*, I, p. 636, nr. 1.

¹¹ *Idee repede*, p. XXII.

pei. Faptul se explică prin poziția internațională a țărilor române, trebuind să adăugăm și necesitatea de a respinge atacurile unor străini rău intenționați — vezi, de exemplu, după polemica lui Maior cu Kopitar, disputa lui Bojincă și Murgu cu Sava Tököly, ca și, de altfel, unele pasaje polemice din opera lui Aaron Florian, a cărui origine transilvană îl făcea și mai sensibil la asemenea atacuri. În aceste împrejurări, apare explicabilă afirmația sa că „nația fără istoria patriei este ca pierdută între celelalte nații, streină chiar în pământul său”¹². Unui asemenea popor, spune Aaron Florian într-un pasaj devenit celebru prin utilizarea lui de către Kogălniceanu, în cunoscutul său *Cuvînt de deschidere*¹³, „oricare altă nație poată să-i zică cu desprețuire: «Începutul ce ai este necunoscut, numele ce porți nu este al tău, nici pământul pe care lăcuiești; soarta ta a fost ca să fii tot după cum ești: leapădă-te de începutul tău, schimbă-ți numele, sau primește pe acesta ce ți-l dau eu, ridică-te și du-te din pământul pe care lăcuiești căci nu este al tău și nu te mai munci în zadar căci nu poți fi mai bine decît ești»”¹⁴. Aaron Florian sintetiza în aceste cuvinte negarea de către unii străini a originii latine a românilor și continuității lor pe teritoriul vechii Dacii romane, constanta utilizare a denumirii de „valah” în locul aceleia de român, considerarea ca „națiune tolerată” a românilor din Transilvania și desconsiderarea capacităților lor, la care trebuie să adăugăm, probabil, și atitudinea fanarioților față de locuitorii Principatelor. În asemenea condiții, profesorului transilvănean de la Sf. Sava îi apare cu atît mai necesară scrierea și cunoașterea istoriei patriei, în care, „ca într-un hrisov sigur, sînt scrise cu slove de aur drepturile unei nații pentru începutul, numele și pământul său”¹⁵.

Astfel concepută, este evident că, înainte de toate, istoria are în concepția lui Aaron Florian un caracter militant. Modul în care au fost redactate scrierile sale constituie o grăitoare aplicare practică a principiilor expuse mai sus. El se străduiește să reliefeze tocmai acele elemente care puteau fi mai utile pentru prezent și viitor. În legătură cu aceasta, trebuie să privim și explicațiile pe care le dă procesului istoric. Este adevărat că acestea nu sînt expuse în mod sistematic și, uneori, sînt contradictorii; totuși, din diferitele sale afirmații, ca și din aprecierea pe care o face evenimentelor și fenomenelor ne putem forma o imagine relativ clară a concepției sale privind dezvoltarea societății.

Ceea ce trebuie subliniat mai întîi, aici, este credința sa, clar exprimată, că omenirea se află într-un veșnic proces evolutiv. „Astfel e legea cea vecinică a lumii, ca să nu rămînă nimic într-însa după cum

¹² *Ibidem*, p. VI.

¹³ M. Kogălniceanu, *op. cit.*, p. 640.

¹⁴ *Idee repede*, I, p. VI—VII.

¹⁵ *Ibidem*, p. VI. Vezi și p. XXI

a fost; astfel a fost și soarta românilor ca să se schimbe și să se prefacă neconținut, încît să nu mai semene cu românii de demult" ¹⁶. Această evoluție va continua. Românii, spune el în același loc, „prin mii de prefaceri și schimbări trebuie să mai treacă, să fie ceea ce ar trebui să fie” ¹⁷. Este adevărat că ea nu este absolută. La fel ca ilumi-niștii secolului anterior, el crede în existența, indiferent de timp și spațiu, a unui general uman, cel puțin sub raport moral: „omenirea va fi tot aceea care a fost și este și astăzi, adică și bună și rea” ¹⁸. Constatăm, de altfel, în opera sa, numeroase transpuneri în trecut a unor stări de lucruri și mentalități contemporane. Să notăm, de ase-menea, că evoluția nu apare ca un proces liniar, ci ca fiind concretizată prin numeroase progrese și regrese, rapide sau lente, sensul ei general rămînînd însă ascendent.

În privința factorilor care guvernează dezvoltarea societății, Aaron Florian rămîne, în general, pe poziții idealiste. El apelează chiar, une-ori, la elemente supranaturale. Anumite evenimente sînt explicate, ca și la antici, prin destin (soartă sau „ursită”) și fatalitate. Mai frec-vent însă este invocată divinitatea. Este evident aici o limită impor-tantă a gândirii sale; ea este însă perfect explicabilă. Trebuie să avem în vedere, în primul rînd, stadiul general al dezvoltării noastre cul-turale de atunci, în care religia și biserica dețin încă un loc impor-tant. Nu putem omite, credem, nici faptul că, deosebită de cea a cuce-ritorilor, religia a avut rolul său în întărirea rezistenței naționale, fapt pe care istoricii vremii, inclusiv Aaron Florian, l-au scos adesea în evidență. De altfel, în sprijinirea revendicărilor sociale și națio-nale de la 1848 și 1859 s-a apelat și la argumente religioase. Nu este deci surprinzător că divinitatea apare acum constant în explicațiile istorice, Bălcescu și Kogălniceanu nefăcînd excepție.

Să notăm însă că prezența divinității în opera lui Aaron Florian rămîne totuși, în general, discretă. Foarte rar divinitatea se manifestă la el ca în scrierile cronicarilor, cum este, prin excepție, cazul în care este vorba de Gr. Ghica (1660—1664) ale cărui „silințe omenite [...] le a binecuvîntat și cerul, pentru că au urmat ani roditori unul după altul, și țara și lăcuitorii s-a ridicat în grabă la o îmbielșugare mare” ¹⁹. Apoi, acțiunea divinității apare uneori conjugată cu alți factori; per-sistența, în împrejurări potrivnice, a românilor este explicată prin „Dumnezeu, norocirea și bărbăția lor” ²⁰.

¹⁶ Cuvîntul ce s-au zis de D. Medelnicetul F. Aaron, vice-directorul Colegiului Național și profesorul de istoria generală (în cont. Cuvîntul ce s-au zis de F. Aaron), în V. A. Urechia, *Istoria școalelor*, București, 1892, II, p. 14.

¹⁷ *Ibidem*, p. 25.

¹⁸ *Patria, patriotul și patriotismul*, București, Valbaum, f.a., p. 61.

¹⁹ *Manual de istoria Prințipatului României de la cele dintîi vremi istorice pînă în zilele de acum*, București, 1839, p. 109.

²⁰ Cuvîntul ce s-au zis de F. Aaron, loc. cit., p. 14. Să amintim și respingerea miracolelor, ca în cazul Ioanei d'Arc; *Elemente de istoria lumii*, București, 1845, p. 105.

Mult mai frecvente însă sînt explicațiile numai de natură umană. Dintre acestea, se acordă o deosebită importanță factorului extern, mai ales în cazul istoriei noastre, care, prin specificul său, putea lesne conduce spre o asemenea idee, ea putînd fi sugerată, de altfel, și de situația internațională a Principatelor la mijlocul secolului trecut. La fel, se apelează, în spirit iluminist, la „duhul vremii” (compară cu „esprit du temps” al lui Voltaire). În mai multe rînduri însă, Aaron Florian ne lasă să înțelegem că, în crearea unei anumite situații istorice, factorul intern primează asupra celui extern, fapt pe care, evident, trebuie să-l punem în legătură cu caracterul militant al istoriografiei pașoptiste.

În mod deosebit atrage aici atenția importantul rol rezervat personalităților. Aceasta ocupă, de altfel, principalul loc în scrierile sale privind istoria românilor. „Norodul”, deși ades pomenit, rămîne o noțiune vagă. Inițiativele personalităților sînt acelea care explică, cel mai frecvent, evenimentele. Faptul poate fi explicat, credem, atît prin orientarea tradițională a istoriografiei anterioare, întărită de influența iluministă, de strălucirea faptelor unor domni din trecut și, în legătură cu aceasta, de situația existentă sub fanarioți, dar și prin poziția oficială a lui Aaron Florian în Principat. Să subliniem însă că, în concepția sa, realizările cele mai spectaculoase se produc în condițiile existenței unei alianțe prinț-popor. De altfel, prințul ideal este acela care gîndește „destul de nobil spre a prețui mai mult binele public al obștii decît interesul său particular” și care își caută „temeinicia tronului său mai mult în fericirea de obște și în binecuvîntările supușilor săi, decît în prerogativele puterii sale”²¹. Aaron Florian înclină uneori spre un fel de „despotism luminat”, opus despotismului de genul aceluia al faraonilor ce „înălțară piramidele și obeliscii, care [...] stau pînă în ziua de azi dovadă de robia unui popul răbdător, care la porunca despoților înălță acele zidiri colosale, cu sudoarea mai multor generații”²².

Subliniind avantajele conducerii de către un „prinț luminat”, personificat indiscutabil în concepția sa de către Mihai Viteazul, Aaron Florian consideră totuși, fapt remarcabil, că cea mai bună formă de stat este republica. Spre această idee îl conduc exemplele istorice, mai ales acelea ale republicii antice. „Grecii, arată el, după ce schimbară guvernele monarhice cu cele republicane, se rădăcară la o strălucire mare”²³. Spre aceeași idee impulsionează însă și marea importanță pe care o acordă patriotismului. Or, „cu adevărat un patriotism înfocat, de care să fie însuflețiți toți cetățenii de obște, fără deosebire,

²¹ *Patria, patriotul și patriotismul*, p. 34—35.

²² *Elemente de istoria lumii*, p. 18. „Fălnicile dar zadarnicele piramide”; *Ibidem*, p. 27.

și care să fie în activitatea neprecurmată, nu se poate găsi decât în republici adevărate, așezate pe principie populare”²⁴. Cu anumite rezerve, patriotismul există și în monarhii, deși el nu poate fi cerut celor care nu posedă nimic.

Patriotismul este esențial pentru dezvoltarea unui popor. În mod deosebit el își face simțită prezența în momentele de apărare a patriei, cînd, prin însuflețirea pe care o determină, poate schimba raportul de forțe. „Deschizînd istoria, aflăm că state mici și neînsemnate în care au domnit patriotism și duh public, au desfășurat în vremi de primejdie un curaj și o putere care ne fac să ne mirăm”²⁵. Asemenea exemple au dat și românii²⁶. Dimpotrivă, lipsa patriotismului, conjugată cu decăderea moravurilor, poate determina căderea unor state puternice²⁷. De altfel, ca și la predecesorul său D. Bojincă, decăderea moravurilor este frecvent utilizată de Aaron Florian pentru explicarea originii unor situații negative.

De influență iluministă, ca și în cazul moravurilor, este și importanța acordată legislației și instituțiilor. Faptul apare, de exemplu, limpede în evidență atunci cînd, vorbind despre unirea realizată de Mihai Viteazul, el subliniază că, pentru ca rezultatele ei să fi fost valabile, „trebuia statului acestuia să i se dea o constituție potrivită cu starea rumânilor, o legislație făcătoare de bine și niște așezămînturi care să desăvîrșească creșterea nației rumânești și să împuternicească statul acesta nou”²⁸.

În sfîrșit, printre factorii determinanți ai evoluției societății trebuie adăugată cultura și mai ales două componente ale sale, scrisul și școala. Domeniului îi este, de altfel, rezervat un spațiu relativ larg în scrierile sale, atît de istoria universală, cît și de istoria patriei. Faptul nu poate părea surprinzător la cel care era el însuși autor și profesor; nu putem însă elimina influența iluministă și, după cum s-a remarcat, stimularea interesului pentru limba și literatura națională, produsă tocmai acum de romantism²⁹.

Acestor factori, de bază în concepția sa, li se adaugă, incidental, și alții. Aaron Florian amintește uneori importanța elementului demografic, a climei, sau progresele realizate prin dezvoltarea comerțului și a industriei. Asemenea referiri apar, mai ales, în *Elemente de istoria lumii* și mult mai rar în scrierile privind istoria românilor. Explicația acestei situații trebuie găsită și în deosebirile de dezvoltare economică, dar și în sursele utilizate care prezentau trecutul nostru aproape exclusiv sub raport politic.

²⁴ *Patria, patriotul și patriotismul*, p. 29.

²⁵ *Ibidem*, p. 22.

²⁶ Cuvîntul ce s-au zis de F. Aaron, *loc. cit.*, p. 19.

²⁷ *Elemente de istoria lumii*, p. 66—67.

²⁸ *Idee repede*, II, p. 285.

²⁹ P. Teodor, *Contribuția lui Aaron Florian la dezvoltarea istoriografiei naționale*, în „Acta Musei Napocensis”, V (1868), p. 583.

Se poate deci observa că dezvoltarea istorică este condiționată, în concepția lui Aaron Florian, de acțiunea conjugată sau separată a anumitor factori, mai ales spirituali, chiar dacă uneori se face loc întâmplării, care poate avea consecințe profunde și îndelungi³⁰. Cu toată această rezervă, cu toată prezența divinității și a destinului, procesul istoric apare în opera lui Aaron Florian ca un proces inteligibil. Pentru a înțelege mai bine concepția sa este însă necesar să avem în vedere și conținutul scrierilor sale.

De la început, se impune aici o lămurire. Una din acuzațiile care i se pot aduce, și i s-au adus, lui Aaron Florian, o constituie faptul că în lucrările sale de istoria patriei s-a limitat la Țara Românească. Este, firește, o importanță limită a operei sale; ea rămâne însă explicabilă. Aaron Florian era profesor de istorie în Țara Românească; în această calitate, el era obligat de programă să se preocupe tocmai de istoria ei în cadrul cursurilor de istorie universală. *Idee repede* nu este, ce-i drept, un manual, dar ea avea ca bază tot activitatea didactică a profesorului. Apoi, nu trebuie să uităm dificultățile documentare, ca și de sistematizare a materialului care ar fi trebuit învinse într-o lucrare privindu-i pe toți românii. Gh. Șincai izbutise să o realizeze, în lucrarea sa publicată abia în 1852, dar în urma unor deosebit de îndelungate eforturi, pe care deceniile din preajma anului 1848 nu le mai permiteau. Este interesant de avut aici în vedere că, în aproape aceleași vreme cu Aaron Florian, M. Kogălniceanu pornise de la ideea redactării unei lucrări privind numai istoria Moldovei³¹. Este adevărat că el a ajuns curînd la înțelegerea necesității unei istorii care să depășească limitele strîmte ale unui principat. *Istoria* sa urma totuși, începînd de la întemeierea Principatelor, să expună separat evoluția acestora. De altfel, în forma în care a rămas, numai cu istoria Țării Românești, lucrarea sa prezintă o frapantă asemănare, sub acest raport, cu *Idee repede* și *Manualul* lui Aaron Florian. Să nu uităm apoi că autorul celor două lucrări privind istoria Țării Românești era, fapt care are semnificația sa, transilvănean. În sfîrșit, nu putem omite că în cursul predat în ultimii ani la Sf. Sava el ajunge la o prezentare mult mai largă, chiar dacă aceasta nu depășește, în general, din motive lesne explicabile, granițele României din 1859. De altfel, chiar în lucrările consacrate numai Țării Românești, atrage atenția că partea rezervată perioadei anterioare întemeierii acesteia prezintă unitar întreg teritoriul vechii Dacii.

Această din urmă manieră era impusă și de realitățile istorice dar ea trebuie pusă în legătură și cu necesitatea, clar simțită de un continuator al Școlii ardelenе, de a sublinia originea latină a românilor. Aaron Florian nu mai pornește însă ca unii predecesori, Miron

³⁰ Vezi, de exemplu, *Idee repede*, I, p. 143.

³¹ M. Kogălniceanu, *Scrisori 1834—1849*, ed. P. Haneș, București, 1913, p. 25

Costin sau Samuel Micu-Klein, direct de la istoria romanilor, ci consideră necesar ca la început, procedeu utilizat și de Kogălniceanu, să facă o prezentare a dacilor. Aprecierea acestora nu este însă identică în lucrările sale. Pentru energicul susținător al originii pur latine a românilor, dacii au apărut inițial ca o „nație barbară”³². Ulterior însă el a revenit asupra acestei aprecieri, prezentându-i în culori mai favorabile și subliniind nivelul lor relativ ridicat de dezvoltare³³. Aceasta însă nu-l împiedică să nege în continuare orice aport al dacilor la formarea poporului român. De altfel, în general, daco-românismul de până la 1848 trebuie privit în legătură cu Dacia romană și nu cu simbioza între romani și daci. Aceștia din urmă, consideră Aaron Florian, împreună cu predecesorii săi și mulți dintre contemporani, au fost fie exterminați, fie alungați, încât întreg fostul lor teritoriu a rămas „pustiu de lăcuiitori”³⁴. În locul lor, Traian a adus „multime nenumărată” de oameni, considerați în *Idee repede* ca originari numai din Italia, în vreme ce mai târziu se acceptă proveniența lor „din toată lumea romană”³⁵, aceștia întemeind colonii, de la care „își trage începutul nația română de astăzi”³⁶. Este, firește, respinsă teza că au fost aduși aici „derbedei și oameni fără nici un căpătii”³⁷; coloniștii au fost „bărbați cu muieri și copii, meșteri și plugari”³⁸. Elementul roman a fost ulterior întărit prin alte colonizări, ca și prin trecerea, mai târziu, a unor grupuri de români din sudul Dunării în nordul fluviului.

Ideea latinității este firesc asociată cu aceea a continuității, element la fel de important în fundamentarea drepturilor istorice ale românilor. În pofida vremurilor vitrege, aceștia „rămaseră aici neclintii în vreme de 1730 [de] ani, până în ziua de astăzi”³⁹. Este adevărat că, în momentul retragerii lui Aurelian, „mulți din lăcuiitorii romani de aici se duseră după legioane și trecură în Misia; dar cea mai mare parte [...] rămaseră aici în locul unde s-au născut, unde era averile și mormintele părinților lor, de care nu se desparte cineva cu înlesnire”⁴⁰. Este adevărat că în timpul năvălirilor care au urmat, locuitorii Daciei romane au avut de înfruntat împrejurări deosebit de grele până în secolul al XIII-lea, vreme în care teritoriul lor „n-a fost decât un teatru scirbos unde atâtea nații barbare jucară role foarte triste”⁴¹,

³² *Idee repede*, I, p. 2.

³³ *Manual de istoria Prințipatului României*, p. 3—4. Vezi și Iorga, *Cursul de istoria românilor a lui Florian Aaron*, în „Cercetări istorice”, XIII (1927), p. 259—260.

³⁴ *Manual de istoria Prințipatului României*, p. 16. Vezi și *Idee repede*, I, p. 7—8.

³⁵ Cuvîntul ce s-au zis de d. F. Aaron, loc. cit., p. 16; *Manual*, p. 16.

³⁶ *Manual de istoria Prințipatului României*, p. 16.

³⁷ *Idee repede*, I, p. 8. Vezi și Iorga, *op. cit.*, p. 260.

³⁸ *Ibidem*.

³⁹ *Ibidem*, p. VIII.

⁴⁰ *Manual de istoria Prințipatului României*, p. 22.

⁴¹ *Idee repede*, I, p. 33.

ei fiind nevoiți „a geme supt un jug îndoit de stăpînire străină și de barbarie”⁴². Năvălirile, fapt reliefat anterior de Șincai, au avut consecințe negative pentru populația autohtonă, mai ales în cultură, fapt deplîns cu atît mai mult cu cît Aaron Florian este un mare prețuitor al acesteia. El subliniază însă, cu legitimă mîndrie, vitalitatea românilor care au știut să-și păstreze naționalitatea în contact cu numeroasele popoare migratoare, chiar dacă aceasta nu a rămas fără urme. „Cu adevărat, prin amestecarea cu atîtea nații barbare ce au stăruit pe pămîntul lor, [românii] s-au schimbat mult, cu toate acestea păstrară numele, limba, obiceiurile, năravurile — să observăm că, fără a și-o propune direct, el pare să dea o definiție a națiunii — și alte trăsături caracteristice de strălucitul sînge roman”⁴³.

Fidel, în general, tendințelor Școlii ardelenne, în privința ideii latinității și continuității românilor, el le depășește — ca, de altfel, și imediatul său predecesor D. Bojincă, de care probabil a fost influențat — prin accentuarea comunității lor⁴⁴. Afirmția ar putea părea paradoxală dat fiind caracterul fragmentar al prezentării istoriei lor. Trebuie să subliniem însă că oprindu-se de la 1290 — dată considerată, ca și la cronicarii munteni, ca fiind momentul descălecătului legendarului Negru-Vodă⁴⁵ — numai la istoria Țării Românești, el a privit-o prin prisma intereselor tuturor conaționalilor. *Manualul* său începe cu o prezentare a întreg teritoriului locuit de români. El deplînge timpul cînd, în vremea năvălirilor, „Dacia, care pînă atunci s-a socotit totdeauna o stăpînire, începu a se sfîșia în părți și a i se slăbănogi puterea cu care rumânii, scăpînd odată de stăpînire streină și lucrînd în mare și tot, ar fi putut să se ridice la o poziție mai înaltă”⁴⁶. Mai tîrziu, vorbind despre ocuparea Transilvaniei de către maghiari, stilul său capătă accente triste cînd constată că între românii din cele două părți ale Carpaților „se pune linie de hotar ca să nu se mai poată uni niciodată”⁴⁷. Prin aceeași prismă a comunității este privită și întemeierea Principatelor. Acțiunea legendară a lui Negru-Vodă este privită sub auspiciile cele mai favorabile; se regretă însă faptul că această acțiune — prezentată, la fel ca la mulți alți istorici anteriori sau posteriori, ca o coborîre a românilor, constituită deja în unele state mai mici, din munții unde se retrăseseră în vremea năvălirilor, către cîmpie — nu a putut fi continuată prin unirea cu Moldova. Prin întemeierea și a Moldovei, caz în care se apelează din nou la ideea des-

⁴² *Ibidem*, p. IX.

⁴³ *Manual de istoria Prințipatului României*, p. 23.

⁴⁴ I. Lupas, *Cronicari și istorici români din Transilvania*, Sibiu f.a., p. XVI—XVIII.

⁴⁵ În legătură cu discuțiile stîrnite atunci de această dată vezi o scrisoare a lui Aaron Florian în N. Bănescu, *Din corespondența lui Gheorghe Bariț*, în „Neamul românesc”, III (1908), p. 1452.

⁴⁶ *Idee repede*, I, p. 27—28.

⁴⁷ *Ibidem*, p. 29. Vezi și *Manual de istoria Prințipatului României*, p. 30.

călecatului, „se puse linie de hotar și într-aceste două prințipate ai căror lăcuiitori se priviră mai totdeauna ca cînd n-ar fi tot o nație, isvor de nefericiri pentru amîndouă prințipatele”⁴⁸. În acest context, este deosebit de semnificativă aprecierea pe care Aaron Florian o face lui Ștefan cel Mare. Erou preferat al legendei populare, al literaturii culte, al picturii, dar și al istoriografiei din această vreme, domnitorul moldovean se bucură de o prezentare mai nuanțată din partea dascălului transilvănean de la Sf. Sava. Elogiat pentru faptele sale de viteză, Ștefan este în același timp condamnat pentru incursiunile în Țara Românească, întrucît luptele sale cu Radu cel Frumos „sînt cele dintîi începuturi de vrăjmășii, vîrsări de sînge și de o grămadă de alte nenorociri între Țara Românească și Moldova, care nu încetară a se zavistui, a se pismui și a ridica războaie una împotriva altia decît după ce slăbiră de tot și după ce amîndouă căzură sub aceeași soartă”⁴⁹. Este, probabil, motivul, pentru care și mai tîrziu⁵⁰, spațiul consacrat domnitorului moldovean este cît se poate de redus în raport cu importanța sa.

Cea mai pregnantă expresie a ideii comunității este însă sublinierea momentului Mihai Viteazul, prin importantul loc pe care i-l acordă, prin elogiile aduse faptelor sale, ca și prin stilul deosebit de înflăcărat⁵¹. Pentru Aaron Florian, „acesta a fost punctul cel mai înalt al slavei românești; aceasta a fost vremea cea mai frumoasă pentru români”⁵². Ceea ce, mai ales, a dat măreție acestui moment a fost unirea celor trei țări, fapt care părea să povestească românilor un viitor fericit. Principalul factor care a imprimat perioadei măreție, care a catalizat energia națională în lupta pentru independență și unitate a fost Mihai, acest „Ahil românesc, vrednic de a-și avea Omeul său, care să fie cartea vitejiei, cartea rumânilor, cartea care să se citească cu drag de oricine”⁵³. Domnitorul primei uniri este o întruchipare perfectă a rolului personalității, el apare ca „rumânul care făcea cît toți rumânii”⁵⁴. Faptele sale nu pot fi însă explicate neglijînd unitatea care s-a creat în jurul său. Faptul îi apare evident lui Aaron Florian, chiar pentru începutul domniei. „Unirea boerilor țării și a tot norodului rumânesc cu cugetele cele înalte ale lui Mihai a isprăvit lucruri mari pînă la vremea aceasta [februarie 1595]”⁵⁵. El subliniază, în repetate rînduri, că Mihai a apărut românilor din toate

⁴⁸ *Ibidem*, I, p. 30.

⁴⁹ *Ibidem*, p. 132.

⁵⁰ Iorga, *op. cit.*, p. 270.

⁵¹ Vezi și P. Teodor, *op. cit.*, p. 582—583.

⁵² Cuvîntul ce s-au zis de F. Aaron, p. 21.

⁵³ *Idee repede*, II, p. 322. Prima parte a citatului este reluat după D. Bojincă, *Vestitele fapte și perirea lui Mihai Viteazul* (în „Biblioteca românească”, nr. 4, 1830, p. 32) care, la rîndul său, îl preluase din *Breviarium chronologicum*.

⁵⁴ *Idee repede*, II, p. 319.

⁵⁵ *Ibidem*, p. 165.

cele trei țări ca un adevărat mîntuitor, insistînd asupra comunității sentimentelor lor, deși în alte părți, unele amintite și aici, susține idei diferite. Faptul ni se pare numai aparent contradictoriu; Aaron Florian urmărea, în ambele cazuri, prin exemplul pozitiv sau negativ, să demonstreze importanța unității. El făcea o operă de istoric militant și modul cum îl prezintă pe Mihai Viteazul este cît se poate de ilustrativ. S-a remarcat, pe bună dreptate, că acum evocarea figurii domnitorului este în același timp o chemare la acțiune⁵⁶. Această chemare transpare din toate capitolele și pasajele consacrate în diferite rînduri domnitorului celor trei țări; uneori ea este directă. „Rumânii, spune Aaron Florian, în încheierea amplei părți pe care i-o consacră în *Idee repede*, aibă a se mîndri cu eroul acesta care se luptă ca un leu pentru pricina cea sfîntă a desrobirei și slobozeniei lor. Aducă-și aminte de ceea ce poate face o nație unită cînd este norocită ca să nască dintr-însa un om mare”⁵⁷.

Ideea unității apare în strînsă și logică legătură cu aceea a independenței naționale. Urmărirea luptei pentru neatîrnare, cu numeroasele sale vicisitudini, dar și cu remarcabile momente de glorie, este în lucrările lui Aaron Florian o preocupare constantă, dominantă adesea. Faptul nu poate, firește, surprinde. Particularitățile istoriei noastre trebuiau în mod necesar să impulsioneze spre o asemenea orientare, impusă, ca urmare și a situației internaționale a Principatelor la mijlocul veacului trecut, și de puternicile aspirații naționale ale vremii. Accentuarea acestui aspect capătă astfel o deosebită semnificație. Reliefarea ideii latinătății, dominantă la istoricii Școlii ardelenе, urmărea să demonstreze legitimitatea drepturilor românilor, drepturi care erau considerate ca urmînd să se manifeste însă, în general, în cadrul limitelor statale existente atunci. Sublinierea îndelungatei lupte pentru păstrarea sau recîștigarea independenței avea, evident, un sens mult mai radical. Continua ei evocare nu poate fi înțeleasă decît asociată de năzuința spre un stat neatîrnat și unit, premisă necesară pentru o dezvoltare firească a românilor. Modul în care apare problema la Aaron Florian — unul din promotorii noii orientări — este o dovadă în acest sens. Evocarea numeroaselor lupte pentru neatîrnare prilejuiește istoricului pagini de un patetic lirism. Entuziasmului și mîndriei pentru victorii i se adaugă durerea pentru înfrîngerii. Dar acestei maniere, al cărei țel trebuia să fie, în primul rînd, stimularea sentimentului național, Aaron Florian îi adaugă și o permanentă grijă de a descoperi cauzele care au determinat evoluția și rezultatele luptei pentru independență, chiar dacă explicațiile nu sînt întotdeauna exacte, încercînd astfel să ofere contemporanilor învățăminte pentru prezent și viitor. În repetate rînduri, el subliniază, în conformitate

⁵⁶ D. Prodan, *Supplex libellus Valachorum*, București, 1967, p. 388.

⁵⁷ *Idee repede*, II, p. 322.

cu principiile sale generale, importanța pe care au jucat-o vitejia și „energia națională” pentru păstrarea independenței și, mai târziu, a autonomiei, în condițiile unei evidente superiorități a adversarilor. Mai ales însă sînt căutate cauzele care au determinat posibilitatea stîrbirii independenței de către Imperiul otoman, într-un spirit evident pragmatic. Sînt invocate aici explicații de ordin extern — superioritatea puterii turcești și disensiunile existente în frontul antiotoman. Dar Aaron Florian caută principala explicație în interior. După părerea sa, ades repetată, aceasta ar consta, mai ales, în luptele dintre diferite grupări, rezultat îndeosebi al competiției pentru domnie. Exploatate abil de turci, ele au determinat, prin slăbirea puterii de rezistență a românilor, o tot mai accentuată dependență față de Poartă. Chiar dacă, datorită numeroaselor lupte, această dependență nu a atins niciodată gradul existent la sud de Dunăre, ea a avut consecințe nefaste. Acestea sînt nu numai de ordin național-politic, ci și social. Atrage atenția aspra blamare a acelor „prinți tilhari ai norodului lor”, care, pentru a-și îndeplini obligațiile față de Poartă, „din spinarea sărmanilor lăcuiitori lua ca să mulțumească plăcerile slavei lor cei deșarte”⁵⁸.

În această ordine de idei, este considerată și perioada fanariotă. Ce-i drept, opera sa cunoaște aici o anumită evoluție. Blamării complete a ei în 1835 (în introducerea la *Idee repede*), îi urmează, prin 1838—1839, o interpretare mai nuanțată, în care există loc și pentru menționarea anumitor merite ale unor domnitori. În general, însă, perioada fanariotă apare ca epoca cea mai neagră de la întemeierea Principatelor. Faptul se explică, probabil, nu numai prin situația anterioară anului 1821, ci și prin concepțiile istoricului și momentul în care scrie. Trebuie să avem în vedere aici importanța pe care Aaron Florian o acordă personalității — în speță, domnitorului — ca și faptul că restatornicirea domniilor pămîntene a impus o anumită atitudine față de epoca fanariotilor. Anul 1822 este frecvent considerat în epocă o cotitură menită să creeze premisele pentru reînvierea gloriei străbune, ca și pentru înlăturarea dificultăților sociale, considerate ca o urmare, mai ales, a dominației fanariote. Astfel se explică, credem, că tocmai pentru această perioadă, Aaron Florian are cele mai multe referiri asupra factorului social, neglijat în mare parte pentru celelalte perioade. De asemenea, apare firească aprecierea favorabilă asupra mișcării lui Tudor. Dar, considerațiile sale entuziaste asupra perioadei de după 1822 și, mai ales, de după 1829, nu pot fi acceptate ca sincere decît cu importante rezerve, trebuind să avem în vedere poziția oficială a istoricului; să amintim, de exemplu, că discursul din 1838 a fost rostit în chiar prezența domnitorului Alexandru Ghica. Scrisorile sale către Bariț atestă o atitudine deosebit de critică asu-

⁵⁸ *Ibidem*, p. 107.

pra situației din Țara Românească. Dar chiar în ele răzbate convingerea că secolul al XIX-lea este, și pentru români, „veacul înaintării”⁵⁹, autorul lor exprimându-și astfel convingerea în inevitabilul progres al poporului său, conceput ca încadrându-se într-o evoluție generală, progres pe care a căutat să-l sprijine prin întreaga sa activitate.

De altfel, principala constatare care se impune în legătură cu concepțiile istorice ale lui Aaron Florian este că acestea sînt determinate de caracterul militant pe care dascălul transilvănean, la fel cu majoritatea contemporanilor, îl conferă istoriei. Opera sa este, înainte de toate, un produs al evoluției și tendințelor societății românești la mijlocul secolului trecut. Particularitățile acestei evoluții au imprimat scrierilor sale un caracter care nu face posibilă încadrarea lor într-un anumit curent istoriografic. Am observat, deja, că opera sa cuprinde idei care prezintă puncte de contact cu curente istorice diferite. Constatarea este întărită dacă avem în vedere metoda și stilul. Nu putem omite, de exemplu, o anumită influență receptată din partea umanismului, tribut ar fi acesta manierei retorice antice, ilustrată mai ales de Titus Livius. În multe capitole, Aaron Florian, se limitează la puține surse, adesea una singură (îndeosebi Engel), fără a fi, în general, preocupat de critica lor, singura noutate constituind-o, uneori, prezentarea evenimentelor într-o manieră personală, stilul căpătînd, adesea, un ton sentențios. În alte părți, însă, maniera adoptată amintește de judecata rece a iluminiștilor sau, și mai frecvent, de avîntarea romanticilor, documentarea fiind mult mai largă și alăturată unei puternice note critice. Firește, ponderea acestor elemente variază o dată cu evoluția istoricului, a cărui treptată perfecționare a fost recent subliniată⁶⁰; ele coexistă însă, chiar dacă în măsură diferită, în toate lucrările sale. Faptul nu este, de altfel, singular în epocă, interferența influențelor unor curente diferite fiind curentă acum. Nu este cazul să discutăm pe larg aici explicația acestei situații. Să amintim doar că decalajul existent acum între țările române și apusul Europei a făcut posibilă preluarea și coexistența unor elemente, care, datorită succesiunii lor, pot fi relativ riguros delimitate în alte părți. Este și cazul operei lui Aaron Florian. Prin aceasta, ea nu capătă însă un caracter eterogen. Modul în care conține istoria, în funcție de tendințele și necesitățile societății românești de atunci, a determinat ca prezentarea pe care i-o face, el să rămînă unitară prin apelul la acele elemente doar, care erau conform convingerii sale că istoria avea, mai mult decît oricare altă disciplină, menirea de a asigura contemporanilor o armă de luptă și un izvor de învățăminte, ca și un puternic suport spiritual într-o epocă prevestitoare și plină de transformări.

⁵⁹ N. Bănescu, *op. cit.*, p. 1516.

⁶⁰ P. Teodor, *op. cit.*, p. 584.

Concepută astfel, opera lui Aaron Florian — ca și, evident, a numeroși alți istorici — prezintă, în mod firesc, pentru cercetător tentația de a-i urmări răspîndirea și influența. Tentativă evident temerară, întrucît izvoarele sînt aici deosebit de sărace, incerte uneori, iar în anumite privințe lipsesc cu desăvîrșire. Am considerat, totuși, că riscul merită să fie asumat, chiar dacă rezultatele nu pot fi, în asemenea condiții, decît modeste, asemenea încercări conjugate putînd contribui la o mai bună cunoaștere a circulației generale a lucrărilor și ideilor istorice și, prin aceasta, a climatului spiritual al epocii în ansamblu.

În privința răspîndirii lucrărilor istorice ale lui Aaron Florian, date mai sigure avem doar pentru *Idee repede*, datorită listelor de „prenumeranți” adăugate la sfîrșitul fiecăruia din cele trei tomuri. Ele atestă o relativ largă răspîndire a lucrării. Pentru tomul I s-au făcut „prenumeratii” la 355 volume, cifră destul de ridicată pentru anul 1835. Numărul lor a scăzut însă la 222 pentru tomul II, sporind cu puțin — 250 — la următorul. Prenumeranții sînt recrutați din întreaga Țară Românească. Bucureștii figurează pe primul loc, dar cîte 10—15 abonamente întîlnim la Brăila, Focșani, Buzău, Vălenii de Munte, Tîrgoviște, Giurgiu, Cîmpulung, Pitești, Roșiorii de Vede, Rimnicul Vîlcii, Caracal, Craiova, Tg. Jiu, Cerneți, la care trebuie să adăugăm un număr mai mic în alte localități, ceea ce face ca lucrarea să se fi răspîndit în întreaga Țară Românească. Se adaugă apoi „prenumeratiile” făcute în Moldova, la Iași și Focșani. Cei menționați în aceste liste aparțin unor pături diverse — boieri de diferite categorii, clerici, intelectuali, militari; se adaugă un număr important de „prenumeranți”, ale căror nume nu sînt însoțite de specificarea rangului sau profesiei și din care, cel puțin o parte, aparțin păturilor orășenești, ceea ce este încă un indiciu pentru interesul pe care burghezia începe să-l manifeste pentru problemele culturale ale vremii, în cazul de față pentru istoria națională.

Se poate observa, deci, că lucrarea lui Aaron Florian s-a bucurat de un relativ larg răsunset, constituind, chiar în limite mai modeste, un eveniment cultural, al vremii. Firește, nu putem exclude ipoteza că unii dintre „prenumeranți”, în special dintre marii boieri, care subscriu pentru două sau mai multe exemplare, au făcut prin aceasta și un act de filantropie (cu caracter național totuși); impresia generală este însă aceea a interesului pentru noua lucrare, prima de acest gen care urma să fie tipărită în limba română. În același sens, pledează și subscripțiile provenind din partea unor librari: Iosif Romanov cu 5 exemplare la vol. I, 10 la vol. II—III, Gavril Mironovici din Iași cu 51 și respectiv 5 (dacă, firește, nu s-a strecurat aici și o greșală de tipar), Hristea Hagi Colciu din Focșani cu 10 și 10. Aceștia mizau, evident, pe posibilitatea desfacerii lucrării, ceea ce, dacă avem în vedere „prenumerarea” în continuare pentru vol. II și III, s-a și

realizat, chiar dacă rezultatele nu sînt identice. Un sprijin important a primit autorul pentru tomul I din partea Eforiei școalelor naționale, care a subscris 50 de exemplare, probabil, în scopul dotării bibliotecilor școlare și premierii elevilor. De altfel, numărul profesorilor menționați în liste este important, în afara celor din București (P. Poenaru, S. Marcovici, G. Ioanid, I. Pop, G. Hill, I. Genilie și alții de la Sf. Sava sau alte școli din același oraș) și Iași (G. Săulescu, Samuil Botezat, T. Burada, D. Bojincă, „arhivarul” I. Mălinescu) figurînd și profesori din diferite județe ale Țării Românești. Să menționăm apoi că printre „prenumeranți” figurează unii din viitorii revoluționari (Eftimie Murgu, Chr. Tell, Ioan și Dimitrie Brătianu ș.a.) și că, în general, abonații sînt consecvenți, majoritatea lor subscriind pentru toate cele trei tomuri. Pe mulți dintre ei îi găsim subscriind și la alte lucrări; analiza comparativă a tuturor listelor de „prenumeranți” va permite concluzii deosebit de utile privind răspîndirea cărții și publicul cultural la mijlocul secolului trecut.

Evident însă că nu puteam limita răspîndirea *Ideii repezi* numai la „prenumeranți”. Ar fi greu de crezut, de altfel, ca în Transilvania să fi pătruns doar cîte 3 exemplare din vol. II—III, astfel cum menționează lista acestora; legăturile lui Aaron Florian, dar și atmosfera generală, ne îndreptățesc să credem că și alte exemplare, în afara celor amintite, au depășit granițele Moldovei și Țării Românești⁶¹. Chiar în Principate, nu putem limita numărul exemplarelor în circulație la acelea „prenumerate”, acestora adăugîndu-li-se altele, difuzate direct de autor⁶².

Dacă, după cum am văzut, pentru *Idee repede*, listele menționate oferă date interesante, situația se modifică pentru celelalte lucrări, în care astfel de liste lipsesc. În asemenea condiții, singura afirmație care nu comportă riscuri este că *Manualul de istoria Principatului României* și *Elemente de istoria lumii* au circulat, în primul rînd, în mediul școlar. Nu este exclus ca ele să fi fost folosite, cel puțin o anumită perioadă, și la alte școli în afara Colegiului Sf. Sava. În acest sens ar pleda și faptul că *Elementele* au cunoscut trei ediții succesive. Nu putem exclude și posibilitatea cunoașterii lor de publicul extrașcolar. De altfel, toate lucrările lui Aaron Florian au fost semnalate în diferite publicații ale vremii, semnalare însoțită uneori de o prezentare elogioasă. Tot presa este aceea care a asigurat o largă răspîndire discursului său din 1838. Publicat integral de autor în „România”, el a fost reluat, cu excepția unui pasaj, în „Foae pentru minte, inimă și literatură”, care, de altfel, avea să publice și cîteva fragmente din *Idee repede*⁶³.

⁶¹ Aaron Florian însuși oferea, în 1836, cîte un exemplar din primul volum al *Ideii repezi* lui Bariț și Cipariu; V. Netea, *Timotei Cipariu și George Barițiu călători prin Țara Românească în 1836*, în „Studii”, XI (1958), nr. 1, p. 124.

⁶² „Foae pentru minte, inimă și literatură”, I (1838), p. 40.

⁶³ *Ibidem*, p. 113—119.

Dacă datele prezentate mai sus, cu tot caracterul lor fragmentar, ne permit formarea unei imagini, fie și incompletă, asupra răspîndirii propriu-zise a lucrărilor sale, situația este mult mai dificilă în privința influenței exercitate de activitatea și ideile sale. Sărăcia izvoarelor, caracteristică acestui domeniu de cercetare, face ca partea deținută aici de ipoteză să fie mult mai importantă, mai ales în privința publicului larg.

În privința modului cum au fost primite lucrările sale, există o singură mărturie mai sigură, aceea a lui Simion Marcovici, care semnează, la începutul primului tom din „Curier de ambe sexe” — fapt a cărui semnificație merită să fie subliniată — articolul *Istoria Patriei*. Este vorba, de fapt, de o subliniere a importanței acesteia, pornindu-se de la o prezentare a *Ideii repezi*. Ni se relatează, printre altele, o lectură în colectiv a unor fragmente ale acesteia, ascultătorii avînd lacrimi în ochi la relatarea marilor fapte ale lui Mihai Viteazul, pentru care S. Marcovici propune, pornind de la o idee a lui Aaron Florian, ridicarea unui monument care ar avea menirea să însuflească și patriotism noii generații⁶⁴. Asemenea lecturi colective nu le putem exclude nici pentru celelalte lucrări; ne gîndim, mai ales, avînd în vedere alte exemple cunoscute, la posibilitatea firească a unor lecturi efectuate de copii în fața părinților. În legătură cu aceasta, nu putem neglija nici faptul că, în lunga sa activitate, Aaron Florian a fost dascălul a cca. 2.000 de elevi și studenți. Este adevărat că disciplina sa a fost în primul rînd istoria universală, dar fierbintele său patriotism nu putea să nu-l determine la străduința de a insufla tinerilor dragostea pentru trecutul național. Dovada pe care o constituie întreaga sa operă și, mai ales, discursul din 1838, rostit la o serbare școlară — la care participă însă și un numeros public — este întărită, printre altele, de o corespondență din Craiova din 3 august 1848, în care, elogiindu-se alegerea lui Aaron Florian ca administrator al județului Dolj, este subliniată influența pozitivă pe care a exercitat-o asupra tinerimii prin cursurile sale de istorie⁶⁵. Imaginea profesorului care se ocupa mai mult de babiloneni și asirieni, acreditată de Iorga și P. P. Panaitescu⁶⁶, trebuie astfel înlăturată. De altfel, ambii pornesc de la cunoscutele amintiri ale lui I. Ghica despre elevul Bălcescu, dar nu le interpretează corect. Din acestea rezultă însă clar, fapt întărit și de alte date, că în acel moment Aaron Florian *abia începuse* cursul de istorie generală la Sf. Sava, neputînd deci preda, pînă atunci, decît popoarele orientale⁶⁷. Cursul său de istoria lumii, publicat ulterior, dovedește că acestea nu ocupau în ansamblu decît

⁶⁴ „Curier de ambe sexe”, I (1838), p. 1—2.

⁶⁵ „Vestitorul românesc”, XII (1848), p. 234—235.

⁶⁶ Iorga, *Schițe din literatura română*, I, Iași, f.a., p. 81; P. P. Panaitescu, *Contribuții la o biografie a lui N. Bălcescu*, București, 1923, p. 12.

⁶⁷ N. Bălcescu, *op. cit.*, p. 39.

un spațiu redus, chiar dacă acesta a putut fi mai mare inițial. De asemenea, este cert că, chiar în limitele prevăzute de programa școlară, Aaron Florian a dat elevilor și noțiuni de istoria românilor.

Nu este mai puțin adevărat însă că Bălcescu a păstrat o evidentă rezervă față de fostul său dascăl. Ce-i drept, în introducerea la „Magazinul istoric pentru Dacia”, subliniind și limitele *Ideii repezi*, el le explica în același timp prin condițiile momentului apariției ei. Mai târziu însă, Aaron Florian devine aproape inexistent pentru fostul său elev. Faptul este cu atât mai surprinzător cu cât autorul *Românilor supt Mihai-Voevod Viteazul* nu putea să nu fie influențat de cel care în *Idee repede* acordase atita importanță marelui domnitor; există între cele două lucrări numeroase asemănări, identități chiar, asupra cărora nu mai insistăm însă aici⁶⁸. Cauzele acestei atitudini sînt dificil de elucidat. Ele și-ar putea găsi originea în necunoscutele raporturi între profesor și elev (Bălcescu, care la 14 ani conspicează din cronicari, nu este premiant la istorie!), în deosebirile de vîrstă și temperament, în poziția oficială a lui Aaron Florian, în deosebirile de concepție și metodă etc., sau în toate aceste elemente. O afirmație certă este însă greu de făcut.

Celălalt mare istoric al vremii, Kogălniceanu, a avut o atitudine diferită față de Aaron Florian, pe care-l cunoscuse la București în iarna 1839—1840⁶⁹, acesta din urmă fiind autorul cunoscutei caracterizări făcute junelui cărturar moldovean de „tinăr bătrîn”⁷⁰. Pregătindu-se să-și redacteze *Istoria*, Kogălniceanu cerea să i se trimită vol. I din *Idee repede*⁷¹, pe care însă, probabil, nu l-a mai primit, necitindu-l în bibliografia lucrării sale. În schimb, l-a consultat mai târziu. În *Cuvîntul* său din 1843, asupra căruia este evidentă influența discursului din 1838 a lui Aaron Florian, Kogălniceanu citează, menționînd autorul, elocventul pasaj amintit la începutul acestei lucrări, din *Introducerea la Idee repede*. Probabil, de aici a fost el preluat și folosit, într-o formă modificată, în *Cîntarea României*⁷².

Depășită de chiar contemporanii săi, opera istorică a lui Aaron Florian a fost, spre deosebire de activitatea sa, dată aproape complet uitării. Doar cîteva fragmente au fost ulterior republicate⁷³. Lucrările sale au devenit aproape rarități bibliografice. Abia recent a fost republicată *Introducerea la Idee repede*⁷⁴. Menționînd cu satisfacție

⁶⁸ Ele vor fi discutate pe larg de tov. I. Toderașcu în cadrul unei teze privind istoriografia lui Mihai Viteazul pînă la 1918.

⁶⁹ C. Bodea, *Lupta românilor pentru unitatea națională, 1834—1849*, București, 1968, p. 34, nr. 1.

⁷⁰ *Ibidem*.

⁷¹ M. Kogălniceanu, *Opere*, I, p. 14.

⁷² A. Russo, *Scrieri*, ed. P. Haneș, București, 1908, p. 143.

⁷³ Unele fragmente au fost reluate de Pumnul în *Lepturariu* (t. IV, partea II) și în vol. *Istoriile români*, București, 1909, apărut în „Biblioteca Socec”.

⁷⁴ De către P. Cornea și M. Zamfir, *Gîndirea românească în epoca pașoptistă*, I, București, 1969, p. 141—149.

acest fapt, ne exprimăm în același timp regretul pentru inexistența încă a unei noi ediții a scrierilor sale, alese dintre cele mai reprezentative, a căror publicare este, credem, întrutotul justificată.

Încheind aceste rinduri, nu am dori să lăsăm impresia că am urmărit ca, prin analiza operei lui Aaron Florian, să-l plasăm pe o treaptă mai înaltă decât aceea pe care a ocupat-o în realitate. Dacă am insistat mai mult asupra meritelor sale, am făcut-o întrucît, din motivele menționate, acestea au fost ades contestate sau trecute sub tăcere. Evident, Aaron Florian nu a dus istoriografia română la nivelul pe care i l-au asigurat Kogălniceanu și Bălcescu. Păstrător al tradiției Școlii Ardelene și inițiator al unor direcții noi, el are totuși partea sa de contribuție la dezvoltarea istoriografiei noastre, la stimularea interesului pentru trecutul național și la cunoașterea acestuia. Preocuparea pentru stimularea cercetărilor istorice este mereu subliniată; în afara considerațiilor în acest sens din lucrările sale, amintim și faptul că, în momentul cînd era director al Așezămintelor Brîncovenesti, epitropia acestora a instituit un premiu — inițiativă de care Aaron Florian nu putea fi străin, — pentru stimularea literaturii originale, printre materiile prevăzute pentru aceasta, istoria figurînd pe primul loc ⁷⁵.

Opera istoriografică a lui Aaron Florian are, este adevărat, numeroase limite; subliniindu-le, credem însă că ceea ce interesează este nu blamarea, ci explicarea lor. În această privință, trebuie să avem în vedere, în primul rînd, epoca în care a fost elaborată, nivelul cultural al vremii și publicul căruia îi era destinată; acest element nu ne apare însă suficient. Trebuie să apelăm, de aceea, și la situația personală a autorului. Aaron Florian scrie de pe o poziție oficială; or, aceasta nu era favorabilă pentru realizarea unor înnoiri radicale în istoriografie. Exemplul dezvoltării istoriografiei europene este elocvent în această direcție. El este întărit de faptul că la noi, marii înnoitori care au fost Kogălniceanu și Bălcescu au acționat de pe poziții neoficiale, experiența primului cu cursul de istorie națională fiind cît se poate de sugestivă. Este adevărat că, uneori, oficialitatea tolerează sau chiar încurajează cunoașterea trecutului național, întrucît aceasta coincide, în anumite privințe, cu interesele sale; ea impune însă și limite importante, în domeniul politic ca și social. Opera unui profesor de istorie, ca Aaron Florian, poate cuprinde, astfel, alături de idei îndrăznețe, altele moderate, ca și importante omisiuni. Prudența i-a fost impusă, probabil, și de modesta sa stare materială,

⁷⁵ V. A. Urechea, *op. cit.*, III, p. 222.

funcțiile didactice fiind aproape singurele surse de întreținere; să nu uităm că Bălcescu și Kogălniceanu, beneficiind și de entuziasmul tinereții, dispuneau totuși de suficiente resurse pentru a nu fi obligați, la nevoie, să apeleze la o funcție oficială. Participarea lui Aaron Florian la revoluția de la 1848, dovedește caracterul impus al unora din limitele sale. Să nu uităm apoi, că el nu a beneficiat de contactul direct cu istoriografia străină și de posibilitățile oferite de bibliotecile din alte țări.

Chiar cu aceste limite, meritele lui Aaron Florian ca istoric sînt însă incontestabile. Trebuie să avem aici în vedere tendința sa de încadrare a istoriei naționale în istoria universală, stabilirea unei perioadări, căutarea factorilor care stau la baza dezvoltării societății. Înainte de toate însă, trebuie subliniată importanța pe care o acordă el istoriei naționale, într-un moment cînd cunoașterea acesteia era deosebit de necesară. Reamintirea ei contemporanilor, avea mai ales nobila menire de a dezvălui marea vitalitate a românilor. O spune deosebit de pregnant la începutul ades citatului său discurs din 1838: „Mii de revoluții au zguduit Țara Românească, amenințînd-o că vor s-o cotopească; întîmplări nenumărate au năpădit cu furie pe români, înfricoșîndu-i că vor să le desființeze naționalitatea și să-i șteargă din numărul celorlalte nații. Cu toate acestea, românii cu mîndrie pot a-și ridica capul înaintea veacurilor trecute, a revoluțiilor și întîmplărilor ce i-au izbit, și cu glas triumfător pot să zică: noi tot sîntem!”.⁷⁶ Era exprimat, astfel, un crez, care sintetiza, pentru cărturarul militant, care a fost Aaron Florian, rațiunea majoră a preocupărilor pentru istorie.

L'OEUVRE HISTORIQUE D'AARON FLORIAN

Résumé

En reprenant un problème qu'il a débattu partiellement dans le numéro précédent de cette même revue, l'auteur se propose d'analyser la conception historique du professeur transylvain de Bucarest. La conclusion qui en résulte est que l'oeuvre de celui-ci répond entièrement aux tâches de la lutte pour l'émancipation de la société roumaine vers le milieu du siècle passé. Aaron Florian se montre préoccupé essentiellement de ressusciter les moments les plus glorieux du passé roumain, dans le but évident de contribuer ainsi au renforce-

⁷⁶ *Ibidem*, II, p. 13.

ment du sentiment national. Il souligne spécialement la lutte pour l'indépendance et l'unité de son peuple, en faisant la liaison avec les objectifs poursuivis par sa génération. Son militantisme est démontré aussi par la grande diffusion de ses oeuvres. L'analyse de ce problème constitue la dernière partie de l'article, où l'on essaie d'établir aussi le rôle d'Aaron Florian dans le développement de l'historiographie roumaine. Quoique l'héritage de l'École transylvaine est consistant, le professeur du collège St. Sabas peut être regardé comme un fondateur de l'historiographie quarante-huitarde roumaine.

INSTITUIREA ȘI ORGANIZAREA REGIMULUI POLITIC AL BURGHEZIEI ȘI MOȘIERIMII (FEBRUARIE—IUNIE 1866)

DE

V. RUSSU

Între problemele fundamentale ale istoriei noastre moderne, instituirea și organizarea regimului politic al burgheziei și moșierimii ocupă un loc mai mult decît important¹. Încadrarea acestei probleme în rîndul chestiunilor fundamentale ni se pare justificată din mai multe puncte de vedere. În primul rînd, nu se poate tăgădui faptul că, noua formă de conducere, instituită la 1866, dar consolidată ulterior, și-a pus amprenta asupra întregii dezvoltări social-economice și politice a României, pînă la izbucnirea primului război mondial. În al doilea rînd, pentru cercetătorul vieții politice din România, cunoașterea regimului burghezo-moșieresc are o importanță particulară întrucît acesta reprezintă, în esență, cadrul în limitele căruia și-au desfășurat activitatea, vreme de o jumătate de secol, grupările și partidele politice care s-au succedat la conducerea țării, pînă la declanșarea primei conflagrații mondiale. Avînd în vedere doar aceste considerente, la care se pot adăuga multe altele, ne credem îndreptățiți să afirmăm că, fără o cunoaștere profundă a caracteristicilor regimului instituit la 1866, ar fi destul de dificil să găsim soluțiile cele mai potrivite pentru explicarea specificului dezvoltării României, într-o perioadă de adînci transformări materiale și spirituale.

¹ Recenta dezbatere organizată la București, în legătură cu regimul parlamentar în România, dovedește atenția care se acordă acestei probleme în istoriografia noastră. Rezumatele acestor dezbateri au fost publicate în „Analele Institutului de studii istorice și social-politice de pe lângă C.C. al P.C.R.”, nr. 4/1969. În cursul dezbaterilor s-a insistat mai mult asupra caracteristicilor generale ale regimului. De asemenea, s-au purtat dezbateri asupra terminologiei celei mai adecvate pentru definirea conținutului acestui regim.

Pentru o mai bună cunoaștere a esenței și caracterului regimului politic al burgheziei și moșierimii, se impune, în mod firesc, o cercetare atentă asupra începuturilor noii forme de organizare a dominației claselor posedante din România acelei vremi. Începuturile oricărui regim politic ridică, în fața cercetătorului, o multitudine de probleme. Nici regimul instituit la 1866 în România nu constituie o excepție în această privință. Dimpotrivă, datorită unei complicate situații interne și internaționale, începuturile noului regim par a fi deosebit de complexe și oferă un larg și interesant câmp de investigație. Complexitatea problemei nu permite rezolvarea ei într-o lucrare de proporțiile celei de față. De aceea nici nu intenționăm să analizăm instituirea și organizarea regimului de la 1866 sub toate aspectele. Obiectivul nostru este mult mai limitat și el se rezumă la analiza câtorva probleme mai importante legate de istoria începuturilor regimului care face obiectul lucrării de față. Astfel, pentru o mai bună înțelegere a acestei probleme, socotim util să ne oprim, printre altele, asupra raportului de forțe existent la 1866 între grupările politice care au jucat un rol mai mult sau mai puțin important în răsturnarea lui Al. I. Cuza și la instaurarea „noui ordini”. De asemenea, pornind de la analiza raportului de forțe dintre grupările politice, o să încercăm să evidențiem în ce măsură acest raport de forțe a influențat asupra începuturilor organizării regimului și, implicit, a deschis calea unor îndelungate și puternice frământări în sînul claselor dominante. În sfîrșit, studierea începuturilor regimului politic al burgheziei și moșierimii impune și unele precizări în legătură cu problema prințului străin. Fără precizarea locului acestei probleme am fi privați de multe explicații care ni se par absolut necesare pentru elucidarea istoriei instituirii și organizării regimului politic al burgheziei și moșierimii. Chiar dacă chestiunile enunțate de noi nu epuizează problematica începuturilor noului regim, sperăm, totuși, că analiza lor o să ne permită să stabilim unele concluzii menite să îngăduie, în perspectivă, o tratare mai nuanțată a acestei complicate dar interesante probleme.

Instituirea regimului politic al burgheziei și moșierimii a fost posibilă în urma răsturnării pe cale de complot a lui Al. I. Cuza. După cum se știe, alesul națiunii de la 5 și 24 ianuarie 1859 a fost silit să abdice, la 11/23 februarie 1866, în urma unei lovituri de forță, făcută, la adăpostul nopții, de un grup de militari². În spatele acestor militari se aflau însă mai multe grupări politice, conservatoare și liberale, care au pregătit, cu mult înainte, răsturnarea prințului domnitor³. În-

² A. D. Xenopol, *Istoria românilor din Dacia traiană*, vol. XIV; N. Iorga, *Istoria românilor*, vol. X, București, 1939; C. C. Giurescu, *Viața și opera lui Cuza Vodă*, Ed. șt., București, 1965.

³ A. D. Xenopol, *op. cit.*; T. W. Riker, *Cum s-a înălțat România. Studiul unei probleme internaționale. 1856—1866*, București, 1944; Paul Henry, *L'abdication du prince Couza et l'avènement de la dynastie de Hohenzollern au trône de Roumanie*, Paris, 1930.

lăturarea lui Al. I. Cuza a avut loc în împrejurări interne și externe dificile, iar căderea domnitorului a avut darul să complice și mai mult dificultățile prin care trecea țara⁴. La prima vedere, s-ar părea că datorită acestor condiții „învingătorii” de la 11 februarie 1866 au acționat unitar pentru a-și consolida o victorie obținută cu destulă ușurință. De altfel, această opinie domină încă în istoriografia noastră⁵. Analiza atentă a materialului documentar oferă însă un tablou cu totul deosebit în ceea ce privește raporturile dintre grupările politice care au contribuit la instituirea noului regim. Unitatea de acțiune poate fi constatată doar pînă în momentul răsturnării lui Al. I. Cuza⁶. O dată cu realizarea acestui act, unitatea a încetat să mai existe și între „învingători” a început o acută luptă pentru putere. Semnificativ ni se pare faptul că aceste contradicții, determinate de problema puterii s-au manifestat, cu intensitate, încă din dimineața zilei de 11 februarie 1866. Teza existenței unui armistițiu interior, pînă la promulgarea Constituției⁷, nu rezistă la o analiză atentă a evenimentelor care s-au petrecut în perioada cuprinsă între februarie-iunie 1866. Grupările politice, liberale și conservatoare, care au contribuit la instituirea noului regim, erau minate de interese proprii pentru a căror realizare urmăreau să-și asigure preponderența necesară în cadrul noii forme de conducere.

Această tendință constituie, am putea spune, o constantă a activității grupărilor politice menționate. Lupta pentru putere s-a manifestat pe toate planurile și ea poate fi surprinsă cu ușurință, la o analiză atentă a evenimentelor petrecute în perioada instituirii și organizării noului regim. Nu intenționăm să facem aici o analiză detaliată asupra tuturor evenimentelor care probează existența acestui conflict. O asemenea analiză s-ar putea face numai într-un studiu de mare întindere. De aceea, o să ne oprim, pentru exemplificare, numai asupra câtorva fapte menite să constituie suportul material necesar pentru explicarea resorturilor intime, care au generat lupta pentru preponderență între grupările conservatoare și liberale.

Astfel, o dată cu răsturnarea lui Al. I. Cuza, au izbucnit neîntelegeri, fie în legătură cu împărțirea locurilor în posturile de conducere, fie în privința viitoarei organizări a regimului. Din capul locului, se impune precizarea că, în această cursă pentru preponderență, reprezentanții grupărilor conservatoare s-au dovedit mai insistenți,

⁴ Paul Henry, *op. cit.*; T. W. Riker, *op. cit.*

⁵ *Istoria României*, vol. IV, Ed. Acad., București, 1964.

⁶ De altfel, acordul între complotiști s-a încheiat numai în legătură cu răsturnarea lui Cuza și aducerea unui prinț străin. D  m  tre A. Sturdza, *Charles I-er roi de Roumanie, Chroniques-Actes-Documents, 1866—1875*, tome I-er, Bucarest, 1899, p. XIV.

⁷ Vasile Maciu, *Politica internă și externă a României în anii 1866—1876*, în *Istoria României*, vol. IV, Ed. Acad., București, 1964, p. 535—538.

mai activi, ceea ce le-a permis, de cele mai multe ori, să-și impună punctul de vedere. Înțelegerile anterioare, care prevedeau, pentru început, o participare proporțională la conducere și o colaborare în problemele ridicate de succesiunea lui Cuza, nu au fost de loc respectate de conservatori. Astfel, componența guvernului provizoriu dovedește cu prisosință acest lucru. Din șapte ministere existente la acea vreme, cinci au fost ocupate de reprezentanții conservatorilor și liberalilor moderați și numai unul — de altfel, cel mai puțin important — a fost încredințat lui C. A. Rosetti, membru marcant al grupării radicale⁸. Mai mult decât atât, după mărturiile unor participanți la evenimente, în lista inițială a noului guvern nu fusese inclus nici un reprezentant al grupării radicale⁹, deși aceasta a jucat un rol mai mult decât important în pregătirea răsturnării lui Al. I. Cuza. Numai în urma intervenției categorice a colonelului Haralambie, proaspătul locotenent domnesc, reprezentanții conservatorilor au acceptat includerea lui C. A. Rosetti la Ministerul Cultelor și Instrucțiunii Publice¹⁰. Acest succes inițial al reprezentanților grupărilor conservatoare a avut consecințe însemnate asupra evoluției ulterioare a evenimentelor, petrecute în perioada instituirii și organizării regimului politic al burgheziei și moșierimii. Reprezentanții grupării radicale au fost lipsiți, de la început, de posibilitatea exercitării vreunei influențe în cadrul guvernului, ceea ce a permis conservatorilor să obțină câștig de cauză în multe probleme controversate¹¹.

⁸ Guvernul provizoriu alcătuit după răsturnarea lui Cuza, avea următoarea componență: Ion Ghica (liberal moderat), prim-ministru și ministru de externe; Dimitrie Ghica (conservator), ministru de interne; Ion Cantacuzino (conservator), ministru de justiție; P. Mavrogheni (conservator), ministru de finanțe; C. A. Rosetti (radical), ministrul cultelor și instrucțiunii publice; D. A. Sturdza (liberal moderat, partizan al lui Ion Ghica), ministrul lucrărilor publice; maiorul Lecca, ministru de război. Frédéric Damé, *Histoire de la Roumanie contemporaine depuis l'avènement des princes indigènes jusqu'à nos jours (1822—1900)*, Paris, 1900, p. 154.

⁹ „Românul”, XIII din 20 martie 1869, p. 234; Ion Bălăceanu, *Souvenirs politiques et diplomatiques. 1848—1903*, Biblioteca Acad., Arhiva Bălăceanu, Mss. I, f. 102—103; „Pressa”, III, nr. 45 din 18 martie 1869, p. 178. Într-un alt număr din ziarul „Pressa” se evidențiază faptul că „întregul comitet revoluționar de la 11 februarie nu voia să primească intrarea d-lui C. A. Rosetti în cabinet, ca unul ce înclina prea mult către doctrinele anarhice și subversive”, *ibidem*, nr. 49 din 22 martie 1869, p. 193. Un participant la evenimentele de la 11 februarie 1866, referindu-se la dificultatea constituirii guvernului provizoriu, ne informează că „discuțiunea, fu lungă și oragioasă, un minut am crezut chiar că totul e compromis... și a trebuit toată insistența... spre a popri și pe unii și pe alții de a ajunge la o ruptură... În sfârșit, lista, bună, rea, era primită; rămânea programul sau proclamațiunea”, Nicolae Blaramberg, *11 februarie relevat*, în „Ordinea” I, nr. 29 din 23 octombrie 1866, p. 117.

¹⁰ „Românul”, XIII din 20 martie 1869, p. 254.

¹¹ Ion C. Brătianu, *Acte și cuvântări*, publicate de G. Marinescu și C. Grecescu, vol. I, București, 1935, p. 109—110; „Românul”, X, din 6 octombrie 1866, p. 710.

Încălcarea angajamentelor inițiale¹², încălcare ce avea în vedere împingerea pe un plan secundar a liberalilor radicali, a continuat în toată perioada care face obiectul preocupărilor noastre. Așa, spre exemplu, reprezentanții radicalilor au propus, încă înainte de 11 februarie, dizolvarea imediată a Adunării electivă, aleasă în timpul domniei lui Al. I. Cuza. După 11 februarie însă, cu toate insistențele lui C. A. Rosetti, majoritatea miniștrilor conservatori s-au opus „supt felurite preteste”, atât dizolvării Adunării electivă, cât și convocării unei constituante¹³. Tergiversarea dizolvării Adunării electivă — adunare socotită drept un produs al unor grosolane ingerințe administrative — nu poate fi explicată decît în contextul general al luptei pentru putere. Explicațiile date de unii contemporani, explicații potrivit cărora miniștrii au amînat dizolvarea Adunării pentru că mai sperau în „conversiunea păcătoșilor”¹⁴, nu au nici un temei pentru a putea fi acceptate. De altfel, chiar unii miniștri conservatori, cum ar fi Dimitrie Ghica, care deținea importantul portofoliu al internelor, erau convinși, încă de la jumătatea lunii februarie 1866, „că va fi nevoie de dizolvarea corpurilor legiuitoare și alegerea unei constituante, măsuri ce vor pune negreșit în fierbere și mișcare toată țara”¹⁵. Dizolvarea Adunării electivă a fost acceptată numai atunci cînd miniștrii conservatori au socotit terenul suficient de pregătît pentru a se asigura reprezentanților moșierimii victoria în viitoarele alegeri pentru Constituantă. O dizolvare imediată, așa cum pretindeau radicalii¹⁶, nu a fost acceptată de reprezentanții grupărilor conservatoare deoarece, la 11 februarie 1866, nu se putea prevedea, nici chiar în linii mari, rezultatul noilor alegeri. În planurile de atunci ale grupărilor politice, răsturnarea lui Al. I. Cuza nu era decît o verigă, socotită necesară, pentru a-și asigura poziții preponderente în cadrul noii forme de conducere. Radicalii, mai ales cei aflați sub influența lui C. A. Rosetti, nutreau speranța — care s-a dovedit în curînd iluzorie — că „țara” va sprijini „victoria democrației” și de aceea au insistat pentru dizolvarea imediată a Adunării electivă. Spre deosebire de radicali, reprezentanții conservatorilor s-au dovedit mai realști și au căutat să ia toate măsurile, socotite necesare, pentru a putea profita la maximum de perspectivele deschise prin răsturnarea lui Al. I. Cuza¹⁷.

¹² Paul Henry, *op. cit.*, p. 275, doc. 167.

¹³ „Românul”, XIII din 2 martie 1869, p. 193.

¹⁴ I. A. Cantacuzino, *Astăzi sau mîine*, în „Dezbaterile”, I, nr. 7, din 10 martie 1866, p. 26.

¹⁵ General Văcărescu, *Memorii*, în „Convorbiri literare”, an. L, nr. 1, București, 1916, p. 38.

¹⁶ „Românul”, XIII din 2 martie 1869, p. 193.

¹⁷ *Ibidem*, din 12—13 februarie 1869, p. 135; Dimitrie Bolintineanu, *Domnii regulamentari și historia celor trei ani de la 11 februarie pînă astăzi*, București, 1869, p. 105.

Exemplele care atestă lupta pentru putere ar putea fi înmulțite. Nu este însă cazul să insistăm prea mult asupra lor. O să ne oprim, totuși, încă asupra unui fapt care verifică, cu prisosință, teza noastră, în legătură cu lupta pentru preponderență în perioada de început a regimului instituit la 1866.

Deosebit de semnificativă în acest sens ni se pare campania electorală desfășurată, în martie-aprilie 1866, cu prilejul pregătirii alegerilor pentru viitoarea Adunare Constituantă¹⁸. Așa după cum am mai arătat, conservatorii nu au acceptat o dizolvare imediată a Adunării electivă și au tergiversat lucrurile până la 18/30 martie 1866¹⁹. Între timp, profitându-se de faptul că un conservator, și anume D. Ghica, se afla la conducerea ministerului de interne, au fost numiți, în majoritatea județelor, prefecți aparținând acestei orientări politice²⁰. Deși s-a constituit un comitet central electoral, care trebuia să asigure alegerea unui număr egal de deputați liberali și conservatori²¹, totuși, în foarte scurtă vreme și această înțelegere a fost dată repede uitării. Reprezentanții grupărilor conservatoare nu au respectat nici un moment această înțelegere și campania electorală s-a transformat, de la început, într-o acerbă concurență pentru ocuparea unui număr cit mai mare de locuri în viitoarea Adunare²². Prima consecință a încălcării înțelegerii inițiale și-a găsit expresia în faptul că alegerile, după cum sublinia un contemporan, au dat o majoritate „foarte pronunțată și nedubioasă... partidului conservator”²³. Lupta pentru preponderență, luptă manifestată deosebit de puternic în timpul campaniei electorale, era explicabilă dacă ținem seama de faptul că asigurarea unei majorități, de o anumită orientare politică, urma să aibă consecințe serioase asupra viitoarei organizări a regimului²⁴. Succesul conservatori-

¹⁸ General Văcărescu, *op. cit.*, în *loc. cit.*, nr. 2, p. 159—160; C. Răuțu, *Eugeniu Carada, Omul și opera (1836—1910)*, București, 1940, p. 80.

¹⁹ N. Iorga, *op. cit.*, p. 13; *Istoria României*, vol. IV, Ed. Acad., București, 1964, p. 525—526.

²⁰ C. G. Cantacuzino, *Epistolă către beizadea Dim. Ghica*, în „Românul”, X, din 6 octombrie 1866, p. 710; Paul Henry, *op. cit.*, p. 273—274, doc. 167.

²¹ „Dezbaterile”, I, nr. 13 din 24 martie 1866, p. 49; „Românul”, X din 20 martie 1866, p. 113; *ibidem*, din 21 martie 1866, p. 117; *ibidem*, din 24 martie 1866, p. 125; C. Ruțu, *op. cit.*, p. 80—81.

²² Referindu-se la lupta electorală, ziarul „Dezbaterile”, organ al grupărilor conservatoare, preciza: „este cunoscut că lupta electorală a fost din cele mai călduroase. Să nu ne mirăm dar de protestațiunile ziarelor sau guvernului asupra incidentelor ivite în tot timpul cit ea a ținut”, „Dezbaterile”, I, nr. 24, aprilie 1866, p. 93.

²³ General Văcărescu, *op. cit.*, în *loc. cit.*, nr. 4, p. 436.

²⁴ „Românul”, X, din 20 martie 1866, p. 113; Th. Văcărescu, participant activ la evenimentele petrecute în această perioadă, explica lupta electorală prin aceea că mulți oameni politici nutreau speranța că vor putea ajunge la tron. „Acum, spunea el, când știrile din afară arătau ostilitatea marilor puteri, în conferințele de la Paris, și prin urmare începea a se învedera posibilitatea revenirii la domnia pămînteană, cele două partide politice ale noastre, începeau a lua pozițiune pentru

lor în alegeri ni se pare explicabil deoarece ei au reușit, de la început, să pună mina pe principalele pîrghii de conducere în cadrul statului. În afară de aceasta, există însă și alți factori care au favorizat victoria conservatorilor în alegeri. Astfel, liberalii radicali, pentru a-și consolida victoria de la 11 februarie 1866, au propus să se ia toate măsurile necesare pentru ca partizanii fostului domnitor să nu poată pătrunde în viitoarea Adunare Constituantă²⁵. Ostilitatea radicalilor împotriva așa-numiților „cuziști”²⁶, a fost folosită cu abilitate de conservatori, care, sub masca luptei împotriva „cuzismului”, au făcut tot ce era posibil pentru a împiedica pătrunderea în adunare a reprezentanților unor importante grupări liberale, care nu au luat parte la răsturnarea lui Al. I. Cuza^{26 bis}. Conservatorii nu aveau decît de cîștigat din contradicțiile existente între grupările liberale; acestea, în mod firesc, îi favorizau în lupta pentru putere.

Ascendenta continuu al conservatorilor, în lunile care au urmat după lovitura de stat, necesită, credem, unele explicații mai largi. Aceste explicații se impun cu atît mai mult cu cît, cel puțin în funcție de tezele actuale, existente în istoriografia noastră, oricine își poate pune întrebarea: cum se explică faptele petrecute după 11 februarie 1866, cînd este știut că, răsturnarea lui Al. I. Cuza și instituirea noului regim au fost opera comună a reprezentanților celor două clase dominante, care urmăreau să-și împartă puterea în stat, dat fiind faptul că se definitivase coaliția burghezo-moșierească²⁷? Întrebarea ni se pare legitimă și firească dar un răspuns va fi destul de greu de dat la această chestiune. Este adevărat că în actuala noastră istoriografie se consideră că, la 1866, alianța burghezo-moșierească era definitivată²⁸. Indiferent dacă sîntem sau nu de acord cu această teză sau cel puțin cu explicațiile date pentru demonstrarea ei²⁹, credem că ea nu oferă toate elementele necesare pentru a da un răspuns întrebării de mai sus. De aceea, considerăm că explicațiile trebuie căutate nu

a face să triumfe candidatul lor respectiv și, pentru aceasta căutau a-și alege cîți mai mulți partizani în Camera legiuitoare ce avea să se alcătuiască în curînd”. General Văcărescu, *op. cit.*, în *loc. cit.*, nr. 2, p. 159—160.

²⁵ „Românul”, X, 11, 12 aprilie 1866, p. 177.

²⁶ *Ibidem*, din 24 martie 1866, p. 125.

^{26 bis} Este vorba de gruparea liberal moderată din jurul lui M. Kogălniceanu, grupare ce avea rol important în Moldova. De asemenea, nu putem să neglijăm gruparea din jurul lui N. Crețulescu.

²⁷ *Istoria României*, vol. IV, Ed. Acad., București, 1964, p. 518—519.

²⁸ *Ibidem*, p. 518—519.

²⁹ Referindu-se la acest lucru Gh. Georgescu-Buzău sublinia că aplicarea reformei agrare, chiar așa limitată cum a fost, a nemulțumit pe marii arendași, precum și pe cea mai mare parte din moșierii care-l sprijiniseră pe Alexandru Ion Cuza, împingîndu-i treptat pe pozițiile monstroasei coaliții, care se confunda tot mai mult cu coaliția burghezo-moșierească în întregimea ei, (subl. n.n. — RV.), Gh. Georgescu-Buzău, *Instaurarea și organizarea regimului burghezo-moșieresc (1866)*, în *Istoria României*, vol. IV, p. 519.

atit în definitivarea alianței burghezo-moșierești, cit în raportul de forțe existent între grupările politice care au contribuit la instituirea noului regim. De asemenea, analiza atentă a situației interne și a conjuncturii internaționale ne poate furniza elemente importante pentru explicarea evenimentelor petrecute după 11 februarie 1866.

Este foarte adevărat că la prima vedere s-ar părea că răsturnarea lui Cuza și instituirea noului regim ar fi opera comună a burgheziei și a moșierimii. Acest lucru este valabil numai în cazul unei analize superficiale a faptelor. La o cercetare mai atentă se poate constata însă că burghezia, spre exemplu, nu a participat sau nu a sprijinit în totalitatea ei ceea ce s-a petrecut *la și după* 11 februarie 1866. Astfel, la răsturnarea lui Al. I. Cuza și la instituirea noului regim, din rindurile burgheziei au participat numai unele grupări politice, cum ar fi liberalii radicali sau moderații munteni grupați în jurul lui Ion Ghica. Acesta din urmă însă nu dispunea de partizani numeroși și a exercitat influență asupra evenimentelor mai mult prin personalitatea sa decît prin numărul aderenților. În plus, între Ion Ghica și radicali o colaborare era greu de realizat. Veleitățile la domnie, veleități la care Ion Ghica nu a renunțat în 1866³⁰, au înăspriț relațiile dintre cele două părți și au împiedicat orice posibilitate de înțelegere. Mai mult decît atit, o mare parte a burgheziei, reprezentată prin grupările din jurul lui M. Kogălniceanu sau N. Krețulescu sau prin individualități de marcă cum ar fi V. Alecsandri, C. Negri, C. Bolliac etc., nu a participat nici la răsturnarea lui Cuza nici la instituirea noului regim. În plus, liberalii radicali, orbiți de dușmănia lor față de Cuza, au făcut greșeala de a refuza orice colaborare cu M. Kogălniceanu³¹ care, după mișcarea separatistă de la Iași, s-a oferit să sprijine noul regim pentru a apăra menținerea Unirii³². Alungarea lui M. Kogălniceanu din Adunarea Constituantă ni se pare mai mult decît elocventă pentru a demonstra că, în acel moment, orice colaborare era imposibilă între radicali și moderații moldoveni, grupați în jurul „omului de la 2 mai”³³. Acest act de război politic a avut consecințe însemnate pentru raportul de forțe existent atunci între grupările liberale și conservatoare.

În afară de cele menționate pînă acum, trebuie să subliniem faptul că liberalii radicali munteni nu se împăcau atunci nici cu alte grupări care reprezentau interesele unei anumite părți din cadrul burgheziei moldovene. Este vorba, în esență, de acea grupare liberală moldoveană, care, în scurtă vreme, se va constitui în cunoscuta „fracțiune liberă și independentă”. Viitorii „fracționiști” nu simpatizau nici cu ideile nici cu metodele de acțiune ale radicalilor. Așa, spre exem-

³⁰ General Văcărescu, *op. cit.*, în *loc. cit.*, an XLVIII, nr. 10, octombrie 1914, p. 975—976.

³¹ Mihail Kogălniceanu, *Texte social-politice alese*, Ed. pol., București, 1967, p. 267—268; Paul Henry, *op. cit.*, p. 81.

³² Bibl. Acad. R.S.R., Arhiva Kogălniceanu, Corespondență, 100, 387.

³³ „Monitorul oficial”, nr. 261 din 29 noiembrie/11 decembrie 1866, p. 1230.

plu, deputații liberali moldoveni, înainte de a se prezenta la lucrările Adunării Constituante, au cerut Locotenenței domnești garanții împotriva „tabacilor” din București³⁴. În asemenea condiții, o colaborare era greu de realizat. Neînțelegerile iscate pe tema prințului străin au înrăutățit și mai mult lucrurile. Deputații liberali moldoveni au făcut opoziție față de noul domn, ceea ce i-a nemulțumit pe radicali care, prin I. C. Brătianu, au jucat un rol însemnat în aducerea lui Carol de Hohenzollern la tronul României. Nemulțumirea radicalilor era cu atât mai mare cu cât liberalii moldoveni nu era ostili domnului străin în general, așa cum s-a susținut uneori; ei nu voiau să accepte decât un prinț latin și nu unul german³⁵.

Chiar din această analiză sumară, se poate constata că la răsturnarea lui Al. I. Cuza și la instituirea noului regim a participat numai o parte a burgheziei. În ceea ce privește organizarea regimului, constatarea rămâne valabilă impunându-se doar precizarea că grupările liberale reprezentate în Adunarea Constituantă erau divizate, ceea ce nu le-a permis să reziste ofensivei conservatoare. Integrarea tuturor grupărilor politice burgheze în cadrul noului regim s-a realizat treptat, în câțiva ani, iar unele personalități, mai ales dintre colaboratorii apropiați ai lui Al. I. Cuza, nu au aderat niciodată la noua ordine.

O burghezie neunitară din punct de vedere politic, frământată de contradicții, lipsită de aportul unor personalități marcante, nu a putut și nici nu putea să-și impună punctul de vedere în rezolvarea complicatelor probleme pe care le ridica instituirea și organizarea noului regim politic.

De această situație au profitat la maximum grupările conservatoare, care au reușit să obțină câștig de cauză în lupta pentru putere. Nu se poate nega faptul că și moșierimea, la 1866, era împărțită în diferite grupări politice; dar — și acest lucru trebuie subliniat — deosebiriile dintre ele nu erau atât de importante încât să influențeze asupra unității de acțiune. La 1866, conservatorii au acționat mult mai unitar, au fost mai bine organizați și au reușit să-și asigure majoritatea în Adunarea Constituantă, ceea ce le-a permis, după cum vom vedea, să-și impună punctul de vedere în privința organizării noului regim. Unitatea de acțiune a grupărilor conservatoare, reprezentante ale intereselor moșierimii, este explicabilă. La 1866 conservatorii de toate nuanțele au acționat nu în numele unor grupări, ci în numele unei clase ce era nemulțumită, în totalitatea ei, de domnia lui Al. I. Cuza. Reformele lui Cuza au zdruncinat pozițiile economice și politice ale moșierimii într-o asemenea măsură încât, după 1864, moșierimea părea a fi definitiv condamnată să joace un rol secundar din punct de

³⁴ Paul Henry, *op. cit.*, p. 360, doc. 252; Supliment la „Monitorul oficial”, nr. 65 din 21 martie/2 aprilie 1867, p. 384.

³⁵ „Monitorul oficial”, nr. 98 din 5/17 mai 1866, p. 433—434; *ibidem*, nr. 99 din 7/19 mai 1866, p. 437—438.

vedere politic. De aceea, la 1866, conservatorii s-au arătat preocupați să găsească mijloacele necesare pentru a-și *recîștiga* influența politică, influență socotită necesară pentru *garantarea* intereselor economice ale moșierimii. Conservatorii au acționat în numele unei clase nemulțumită de un regim ce-i periclitase interesele economice și politice. Ei luptau pentru a *recîștiga* o influență politică socotită necesară pentru a se *apăra*, pentru a se *asigura* împotriva unor noi reforme, menite să le lezeze interesele. În aceste condiții, unitatea nu era greu de realizat. Aflați în condiții și pe poziții diferite, foștii aliați de la 11 februarie, după răsturnarea domnului — singurul element comun ce-i unea — era firesc să se despartă și să lupte pentru realizarea intereselor proprii. În această confruntare, radicalii nu aveau șanse de reușită. Ei au luptat împotriva domniei personale a lui Cuza în numele *lărgirii* democrației burgheze dar s-au aliat cu grupările conservatoare care erau interesate în primul rînd în *limitarea* democratizării inițiate de domnitorul Unirii. Conservatorii doreau să stăvilească procesul de înnoire; de aceea, după 11 februarie 1866, ei nu mai vedeau în radicali aliați ci adversari care trebuiau combătuți pe toate planurile și prin toate mijloacele posibile. Liberalii radicali erau dezavantajați în lupta pentru putere deoarece ei s-au manifestat mai mult în numele unei grupări nemulțumite pentru că nu a fost utilizată la conducere de Al. I. Cuza, în timp ce conservatorii, de toate nuanțele, au acționat ca reprezentanții unei clase nemulțumită de reformele înfăptuite. Ca urmare a acestui fapt, ei urmăreau să se consolideze pentru a împiedica, în viitor, ascendentul altor grupări pe care le socoteau periculoase pentru interesele lor.

În afară de aceasta, ascendentul conservatorilor a fost favorizat, în mare măsură, și de conjunctura internațională. Răsturnarea lui Al. I. Cuza a pus tînrul stat național român într-o situație dificilă. Unele puteri garante, ostile unirii, au socotit momentul favorabil să se revină la separație. Austria, Rusia, Turcia, invocînd faptul că unirea a fost recunoscută numai pe timpul domniei lui Cuza, au făcut eforturi serioase pentru desfacerea ei³⁶. Aceste puteri urmăreau cu ochi de argus eventualitatea izbucnirii unor frămîntări interne care să constituie un pretext legal pentru o intervenție militară în România. Or, conservatorii, care cunoșteau poziția puterilor garante, își dădeau seama că, în asemenea condiții, liberalii radicali nu vor încerca să facă apel la populația orășenească întrucît o „mișcare de stradă” putea periclita existența statului³⁷. Acest lucru i-a încurajat foarte mult și aceasta explică, în mare măsură, de ce conservatorii s-au situat, în perioada instituirii și organizării regimului, pe poziții de

³⁶ În legătură cu această problemă, vezi Paul Henry, *op. cit.*, p. 48—52; 54—59; T. W. Riker, *op. cit.*, p. 624—643.

³⁷ „Românul”, XIII din 12—13 februarie 1869, p. 133; *Istoricul partidului național-liberal de la 1848 pînă astăzi*, București, 1923, p. 77.

ofensivă continuă. Conjunctura internațională a exercitat o influență considerabilă asupra raportului de forțe dintre grupările liberale și cele conservatoare. Așa, spre exemplu, unele puteri garante au condiționat recunoașterea noii stări de lucruri, numai cu condiția înlăturării radicalilor de la conducere³⁸. Acest lucru nu putea decît să încurajeze ofensiva grupărilor conservatoare. Studiarea aprofundată a conjuncturii internaționale va permite, credem, elucidarea multor probleme legate de instituirea și organizarea noului regim. În această perioadă, conjunctura internațională a avut o influență substanțială asupra istoriei noastre, de aceea o studiere atentă a acestei probleme se impune cu necesitate.

Ascendentalul conservatorilor a avut consecințe serioase și asupra începutului organizării regimului instituit la 1866. Dezbaterile purtate în jurul constituției de la 1866, dovedesc că și începuturile organizării noului regim s-au aflat sub semnul dominației elementelor conservatoare³⁹. Ca urmare a acestui fapt, dispozițiile principale ale constituției de la 1866 reflectă nu adevăratul raport de forțe existent între clasele dominante, ci doar pe acel existent între grupările reprezentate atunci în Adunarea Constituantă. Datorită acestui fapt, conservatorii au putut să-și impună voința în elaborarea acelor prevederi constituționale menite să le asigure influența politică dominantă în cadrul noului regim. Cu prilejul dezbaterilor purtate pe marginea constituției, se poate constata, o dată în plus, tendința conservatorilor de a limita influența politică a grupărilor liberale și în special a celei radicale. Lucrările Adunării Constituante au reliefat și mai pregnant faptul că, după 11 februarie 1866, reprezentanții grupărilor conservatoare n-au voit să respecte de loc înțelegerile stabilite anterior cu cei care i-au ajutat atît de mult la răsturnarea lui Al. I. Cuza. Dorința de a-și asigura preponderența politică, dorință favorizată de împrejurările interne și internaționale, a fost singura rațiune căreia i-au rămas credincioși conservatorii, în toate acțiunile lor din perioada cercetată de noi. Așa se explică de ce deputații conservatori au modificat substanțial proiectul inițial de constituție, proiect în care influența ideilor radicale era foarte pronunțată⁴⁰. În

³⁸ Arhivele Statului București, Fond Casa Regală, dos. nr. 38/1866, f. 2; *ibidem*, dos. nr. 30/1866, f. 23. Delegația română, alcătuită din B. Boerescu și G. Costaforu, îl informa, la 8 iunie 1866, pe ministrul de externe român, cu prilejul vizitei făcute la Petersburg, că Gorceakov era foarte nemulțumit de prezența radicalilor în guvern. El cerea înlăturarea „elementului demagogic” de la conducere.

³⁹ „Pressa”, II, nr. 18 din 11 februarie 1866, p. 68—70; A. D. Xenopol, *Istoria partidelor politice*, I, p. 546.

⁴⁰ I. C. Filitti, *Izvoarele constituției de la 1866 (Originile democrației române)*, București, 1921, p. 4; C. Răuțu, *op. cit.*, p. 81—83; *Memoriile regelui Carol I al României. (De un martor ocular)*, vol. I, București, 1909, p. 70; Aristid Pascal, *Națiunea în fața constituțiunii*, în „Ordinea”, I, nr. 19 din 29 septembrie 1866, p. 74.

noul proiect de constituție, prezentat Adunării de conservatorii Aristide Pascal⁴¹, n-a mai fost păstrată nici una din prevederile care țineau la lărgirea democrației burgheze. Este vorba, în esență, de prevederile electorale, de veto-ul suspensiv și de sistemul unicameral preconizat de radicali. În locul acestora, deputații conservatori au propus sistemul bicameral, cu instituția senatului, veto-ul absolut și au modificat prevederile electorale pentru a asigura, în perspectivă, preponderența moșierimii în corpurile legiuitoare. În jurul acestor probleme s-au purtat dezbaterile cele mai aprinse în cadrul Adunării constituante. Nu intenționăm să ne oprim aici asupra lor. Am făcut-o cu alt prilej și nu socotim necesar să insistăm din nou asupra lor⁴². În lucrarea de față intenționăm numai să subliniem faptul că, la organizarea regimului, conservatorii au obținut câștig de cauză în legătură cu acele prevederi constituționale ce erau menite să determine culoarea politică a corpurilor legiuitoare. Astfel, prevederile electorale, incluse și în textul constituției, pentru a nu putea fi ușor modificate⁴³, asigurau preponderența moșierimii în două din cele patru colegii electorale, menite să desemneze membrii Adunării deputaților⁴⁴. Mai mult decât atât, spre deosebire de alte țări, conservatorii au impus pentru senat o bază electorală complet diferită față de aceea a Adunării deputaților. În acest fel, senatul devenea, după cum s-a remarcat chiar de către contemporani, o instituție prin excelență moșierească⁴⁵. Aceste fapte au avut consecințe însemnate pentru evoluția ulterioară a vieții politice din România. Aplicarea corectă a prevederilor electorale echivala cu asigurarea continuă a unor majorități conservatoare. Alte grupări politice își puteau asigura majoritățile necesare numai prin încălcarea flagrantă a prevederilor electorale. Perioada cuprinsă între anii 1866—1871 oferă exemple de-a dreptul spectaculoase în legătură cu așa-numita „influență morală” pe care liberalii au fost siliți să o exercite pentru a-și asigura majoritățile necesare, spre a se impune sau menține la conducere⁴⁶.

⁴¹ *Istoria României*, vol. IV, Ed. Acad., București, 1964, p. 529.

⁴² V. Russu, *Frământări politice în perioada instaurării regimului burghez-moșieresc (martie-iunie 1866)*, în „Analele științifice ale Universității „Al. I. Cuza” din Iași, secțiunea III, Istorie, tomul XIII, 1967, p. 119—129; vezi și A. D. Xenopol, *op. cit.*, p. 509—547.

⁴³ *Istoricul partidului național-liberal de la 1848 și pînă astăzi*, București, 1923, p. 79—80.

⁴⁴ V. Russu, *op. cit.*, în *loc. cit.*, p. 127—128.

⁴⁵ G. P. Bacaloglu, *Ce este senatul? Una superfetațiune constituțională*, București, 1868, p. 10; Eugen Lovinescu, *Istoria civilizației române moderne. Forțele reacționare*, București, 1925, p. 32—33; Mircea Djuvara, *Puterea legiuitoare*, în *Noua constituție a României*, București, 1922, p. 103; Constantin C. Di-sescu, *Dreptul constituțional*, ed. a 3-a, București, 1915, p. 696.

⁴⁶ C. Gane, P. P. Carp și locul său în istoria politică a țării, vol. I, București, 1936, p. 114—115; „Monitorul oficial”, 17/29 noiembrie 1867, p. 1271.

Succesele obținute de conservatori, în privința organizării noului regim, au fost favorizate, în mare măsură și de conjunctura internațională. Astfel, constituția trebuia votată în grabă pentru a dovedi puterilor garante că în țară există stabilitate internă și înțelegere între grupările politice⁴⁷. Conservatorii au speculat această necesitate și, de multe ori, în fața opoziției liberale, față de unele prevederi ale constituției, au amenințat cu retragerea din Adunare sau au propus amânarea lucrărilor pînă în toamna anului 1866⁴⁸. Nici una din aceste soluții nu putea fi acceptată de liberali datorită pericolelor ce s-ar fi putut naște pentru existența statului. Referindu-se la această tactică a conservatorilor, C. A. Rosetti preciza, în „Românul” din 22 octombrie 1866, că „stinga a făcut concesii, spre a evita pericolele ce ar fi rezultat din o soluțiune a Camerei, cu care amenința majoritatea Adunării, zicînd că se retrage de nu i se vor face concesionile ce vrea”.

Constituția de la 1866 a fost votată în grabă dar majoritatea oamenilor politici din grupările liberale — le avem în vedere pe cele care au participat la elaborarea ei — au socotit-o drept un act provizoriu, menit să răspundă unor nevoi presante ale momentului. Așa, spre exemplu, I. C. Brătianu, chiar în cadrul Adunării Constituante, preciza, în ședința din 20 iunie 1866, că nici o lucrare nu este eternă și „dacă această constituțiune va răspunde la adevăratele trebuințe și interese ale națiunii, va dăinui mult, dacă nu, se înțelege că nu va dăinui”⁴⁹. Din aceste cuvinte, rostite pentru liniștirea partizanilor nemulțumiți, răzbată, cit se poate de clar, dorința acestei grupări de a revizui, în împrejurări favorabile, o constituție, care era socotită mult prea favorabilă pentru conservatori. De altfel, lupta radicalilor împotriva constituției va fi deschisă încă din toamna anului 1866 cînd C. A. Rosetti, prin „Românul” a pornit o adevărată campanie împotriva prevederilor electorale⁵⁰.

⁴⁷ Unele concesii importante ale radicalilor au fost explicate prin presiunile „morale” ale Occidentului. Între altele, după mărturiile unor deputați, senatul ar fi fost acceptat în urma acestui gen de presiuni. „Monitorul oficial”, nr. 140 din 28 iunie/10 iulie 1866, p. 631. Referindu-se la necesitatea votării constituției, I. C. Brătianu, în ședința Adunării Constituante din 20 iunie 1866, sublinia, între altele: „Guvernul s-a hotărît, în fața unei nevoi, în fața agitațiunei spiritelor din întru (să nu zic a intrigilor pe care le cunoașteți toți), ca cu o oră mai înainte să iasă din această situațiune... Poate și eu, continua el, ași fi voit ca în această constituțiune să se înscrie mai multe libertăți, să se ia mai multe garanții, dară garanția cea mai mare este să ne dăm o bază și să putem în fața străinilor, să ne arătăm ca constituiți, să facem să piară, atît în spiritul celor din întru, care încă doresc această stare de lucruri, să piară orice speranță”, *ibidem*, nr. 134 din 21 iunie/3 iulie 1866, p. 600.

⁴⁸ C. G. Cantacuzino, *Epistolă către beizadea Dim. Ghica*, în „Românul”, X, 6 octombrie 1866, p. 710; *ibidem*, din 1 octombrie 1866, p. 693—694.

⁴⁹ „Monitorul oficial”, nr. 134 din 21 iunie/3 iulie 1866, p. 600.

⁵⁰ „Românul”, X din 23 septembrie 1866, p. 665; *ibidem*, din 1 octombrie 1866, p. 693—694; *ibidem*, din 6 octombrie 1866, p. 710; „Ordinea”, I, nr. 19 din 29 septembrie 1866, p. 74.

La rîndul lor, conservatorii, prin organul lor de presă „Ordinea”, regretau includerea în constituție a unor libertăți democratice prea largi, incompatibile cu stadiul de dezvoltare al României, libertăți care, utilizate de radicalii „mazziniști”, puteau deveni periculoase pentru starea de lucruri stabilită la 1866.

Nemulțumirea ambelor tabere ni se pare firească. Nici una din grupările participante la instituirea și organizarea noului regim nu era satisfăcută de rezultatele obținute la 1866. Fiecare grupare politică, liberală sau conservatoare, a nutrit speranța asigurării unei preponderențe clare și indiscutabile în cadrul noii forme de conducere. Răsturnarea lui Cuza, socotită, chipurile, de interes comun, trebuia, în esență, doar să deschidă calea pentru realizarea obiectivelor proprii fiecăreia din grupările participante la realizarea acestui act cu consecințe însemnate pentru istoria noastră din perioada ulterioară. La 1866, însă, numai conservatorii, din motivele arătate mai sus, au reușit să-și realizeze o mare parte din obiectivele urmărite înainte și după căderea lui Cuza. Radicalii, nemulțumiți pentru că Al. I. Cuza nu s-a sprijinit cu precădere pe gruparea lor, i-au făcut acestui domnitor o opoziție îndrjită și au văzut în răsturnarea lui principalul mijloc pentru a putea juca cel mai important rol în viața politică a țării, rol menit să le îngăduie realizarea planurilor de politică internă și externă⁵¹. La 1866, radicalii nu și-au putut îndeplini obiectivele urmărite însă de la 1859. Ei s-au trezit în strania situație de „învinși ai lui 11 februarie”, ceea ce i-a nemulțumit și i-a determinat să lupte, cel puțin pînă la 1871, pentru o nouă formă de organizare a regimului, organizare menită să le garanteze preponderența pe planul vieții politice.

Victoria obținută de conservatori la 1866, cu prilejul organizării noului regim, a avut consecințe însemnate pentru viața politică a României pînă la războiul de independență. Prevederile electorale, așa cum era de așteptat, au asigurat în corpurile legiuitoare, de cele mai multe ori, o preponderență conservatoare, ceea ce a avut drept rezultat, cu unele excepții, împingerea pe un plan secundar a grupărilor liberale, care au dezlănțuit, mai ales în primii ani, o dirză luptă pentru putere⁵².

⁵¹ Paul Henry, *op. cit.*, p. 8—9.

* Este vorba de guvernările liberal-radicală din perioada cuprinsă între 1 martie 1867—16 noiembrie 1868.

⁵² *Istoria României*, vol. IV, Ed. Acad., București, 1964, p. 535—560. Tendința de a-i împinge pe radicali pe un plan secundar poate fi constatată și după votarea Constituției de la 1866. Așa, spre exemplu, ziarul conservator „Ordinea” aprecia că gruparea radicală „trebuie să fie în minoritate atît în țară cît și în corpurile legiuitoare”, deoarece „fiind în majoritate și preponderent ni se pare fatalmente predispus de a schimba tendințele și spiritul oricărei instituții, de orice natură ar fi”. În schimb, aprecia același ziar, „partidul oamenilor grupați împrejurul principiilor de conservare trebuie din contră a fi preponderent și în majoritate atît în țară cît și în corpurile legiuitoare”, „Ordinea”, I, nr. 22 din 6 octombrie 1866, p. 86.

Poziția adoptată față de noua constituție, în perioada cuprinsă între 1866—1871, reflectă, cu prisosință, nemulțumirea acestor grupări politice față de începuturile organizării noului regim. Ca urmare a acestui fapt, liberalii sau conservatorii, din diferite motive, vedeau în constituție numai o operă provizorie, care urma să fie modificată sau înlăturată⁵³.

Asemenea preocupări existau și în anturajul intim al noului domnitor. Astfel, consilierul Werner, care l-a însoțit pe Carol I în România, socotea necesară modificarea neîntirziată a noii legi fundamentale, care părea a fi prea liberală pentru România. La scurtă vreme de la votarea constituției, mai precis, la 30 iulie/11 august 1866, Werner îi scria lui Carol Anton de Hohenzollern: „Constituția are multe defecte, dar nu trebuie uitat că este important, înainte de toate, să ai una, oricum ar fi, *că deja viitoarea Cameră îi va aduce, fără îndoială, modificări* (subl. n. — R.V.). Este incontestabil că pentru această țară, continua Werner, un regim absolutist ar fi cel mai bun și cel mai propriu, dar un asemenea regim, regreta el, nu mai este posibil”⁵⁴.

Ne-am oprit asupra acestui pasaj deoarece ni se pare că el depășește însemnătatea unei păreri cu caracter personal. Din el se poate deduce că, încă în 1866, nici Carol I nu era străin de ideea modificării constituției. Speranța exprimată de Werner, în legătură cu apropiata modificare a legii fundamentale, nu-și putea găsi izvorul decât în discuțiile purtate de consilierul prusian cu Carol I. De altfel, tendința lui Carol I de a modifica constituția ne este confirmată și de alte informații. Așa, spre exemplu, Emile Picot, secretarul francez al lui Carol I, îi scria d-nei Cornu, la 2/14 noiembrie 1866, că noul domnitor considera drept imprudent jurământul depus pe Constituție și se arăta din ce în ce mai decis să-și impună voința fără a ține prea mult seama de prevederile legii fundamentale⁵⁵.

Nemulțumirea împotriva formei de organizare a noului regim părea aproape generală. Ca urmare a acestui fapt, nu ni se pare de loc întimplător că noua formă de organizare a regimului politic, cel puțin în perioada anilor 1866—1871, a fost socotită, de toate grupările politice, drept un act cu caracter provizoriu, menit să umple un gol necesar pînă la găsirea unor soluții mai potrivite. Cauze interne și împrejurări internaționale au impus grupărilor politice, liberale sau conservatoare, acceptarea, în anul 1871, a noii forme de organizare a re-

⁵³ Arhivele Statului București, Fond Casa regală, dos. nr. 22/1867, f. 1—5; *ibidem*, dos. nr. 12/1871, f. 1—36. Așa, spre exemplu, radicalii, încă în 1866, au declarat că „partidul stîngii votînd Constituțiunea a sacrificat principiile și credințele sale, dar fiind că aceasta a făcut-o într-un mod provizoriu și silit de împrejurări, el va lupta totdeauna pentru dobîndirea acelor principii”. Aristid Pascal, *Națiunea în fața Constituțiunii*, în „Ordinea”, I, nr. 19 din 29 septembrie, 1866, p. 74.

⁵⁴ D  m  tre A. Sturdza, *op. cit.*, p. 311.

⁵⁵ Georgescu-Tistu, *Correspondance d'un secrétaire princier en Roumanie*; Emile Picot (1866—1868), Paris, 1927.

gimului politic din România. Din rațiuni bine definite, impuse de limitele prezentei lucrări nu insistăm mai mult asupra acestei probleme. Asupra acestei chestiuni vom reveni cu alt prilej.

În afară de cele discutate pînă acum, socotim necesar să ne oprim, măcar în linii generale, asupra locului pe care îl ocupă problema prințului străin în cadrul luptei pentru putere dintre grupările politice, în perioada care face obiectul preocupărilor noastre. În noua noastră istoriografie, această problemă este puțin discutată. De obicei, discuțiile sînt limitate la analiza atribuțiilor acordate lui Carol I prin Constituția de la 1866⁵⁶. La rîndul ei, vechea istoriografie s-a ocupat, de preferință, de analiza împrejurărilor în care s-a ajuns la aducerea lui Carol de Hohenzollern pe tronul României⁵⁷.

Pentru istoricul începuturilor regimului politic al burgheziei și moșierimii, problema prințului străin prezintă un mare interes⁵⁸.

În lucrarea de față nu intenționăm să analizăm problema prințului străin sub toate aspectele. De aceea, în funcție de obiectivul propus, o să încercăm să reliefăm numai măsura în care problema prințului străin a contribuit la adîncirea luptei pentru putere între grupările liberale și conservatoare, în perioada instituirii și începuturilor organizării noului regim. În ceea ce privește aducerea prințului străin, adevineea era aproape generală. Neînțelegeri existau însă în privința candidatului și atribuțiilor viitorului domn. În plus, fiecare grupare politică urmărea să obțină ascendent pe lîngă noul domnitor, pentru a-și putea realiza, și pe această cale, tendințele de preponderență în cadrul noului regim.

Neînțelegerile în privința candidatului la tron au apărut imediat după răsturnarea lui Cuza. Liberalii radicali, spre exemplu, încă înainte de 11 februarie, s-au pronunțat pentru alegerea prințului Napoleon⁵⁹. După unele informații, în manifestul inițial, care trebuia adresat populației după răsturnarea domnitorului, drept succesor al lui Cuza fusese desemnat prințul Napoleon. Reprezentanții conservatorilor, care făceau parte din comitetul de conducere al „monstruoasei coaliții”, au modificat, fără știrea radicalilor, textul manifestului și, în acest fel, s-a ajuns, în dimineața zilei de 11 februarie 1866, la proclamarea ca domnitor a contelui Filip de Flandra⁶⁰. Acest lucru i-a nemulțumit pe radicali, care-și vedeau planurile dejucate și în acest domeniu. De alt-

⁵⁶ *Istoria României*, vol. IV, Ed. Acad., București, 1964, p. 530—531.

⁵⁷ Frédéric Damé, *op. cit.*, p. 161—171; Nicolae Iorga, *op. cit.*, p. 17—32.

⁵⁸ Paul Henry, *op. cit.*, p. 27; N. Iorga, *op. cit.*, p. 8, p. 27—28.

⁵⁹ Alexandru Marcu, *Conspiratori și conspirații*, București, 1935, p. 337.

⁶⁰ „Românul”, XIII din 20 martie 1869, p. 254; *ibidem*, din 25 martie 1869, p. 270; „Presa”, II, nr. 20 din 16 februarie 1869, p. 78; *ibidem*, nr. 37 din 8 martie 1869, p. 145. Referindu-se la proclamația inițială, întocmită de C. A. Rosetti, Nicolae Blăreberg, participant activ la evenimentele de la 11 februarie 1866, ne informează că acest document a fost făcut pierdut de D. A. Sturdza. N. Blăreberg, 11 februarie revelat, în „Ordinea”, I, nr. 29 din 23 octombrie 1866, p. 117.

fel, proclamarea ca domnitor a lui Filip de Flandra pare a fi destul de suspectă deoarece se știa, încă din 1857, că acesta nu era dispus să accepte tronul Principatelor⁶¹. Mai mult, cu câteva luni înainte de 11 februarie 1866, Filip de Flandra a fost sondat din nou dar a răspuns, și acum, printr-un refuz categoric⁶². Cu toate acestea, el a fost proclamat drept domnitor la tronul rămas vacant prin răsturnarea, pe cale de complot, a lui Al. I. Cuza. Proclamarea lui Filip de Flandra pare a dovedi, o dată în plus, existența unor disensiuni destul de serioase în sinul grupărilor care au contribuit la răsturnarea lui Cuza. Se pare că o parte a conservatorilor și liberalilor moderați s-au folosit de candidatura lui Filip de Flandra numai pentru a dovedi imposibilitatea aducerii unui prinț străin pe tronul României. Manevra era menită, probabil, să dea un oarecare temei pretențiilor acelor care au luptat împotriva lui Cuza și din dorința de a-i lua locul⁶³.

Ipoteza ni se pare suficient de plauzibilă. Mulți dintre membrii „monstruoasei coaliții” au nutrit și încă nutreau speranța de a ocupa tronul. Așa, spre exemplu, după răsturnarea lui Cuza, s-a vorbit mult, în țară și în străinătate, de intențiile lui Ion Ghica de a folosi postul înalt ce-l obținuse pentru a ajunge domnitor⁶⁴. Colonelul Haralambie, informat de acest lucru, i-a declarat lui Ion Ghica — în prezența celorlalți miniștri — că-l va ucide dacă ar încerca să ajungă domn înșelându-i astfel pe militari, care au participat la complot numai pentru că li s-a garantat solemn aducerea unui prinț străin⁶⁵. Ion Ghica însă nu era singurul candidat prezumtiv la tronul rămas vacant. Toți miniștrii conservatori erau bănuți că nu urmăreau altceva decât să ajungă la domnie. Prinții Bibescu și Știrbei n-au rămas nici ei în afara acestor preocupări⁶⁶. Poziția ostilă a conferinței ambasadurilor de la Paris față de ideea prințului străin⁶⁷ a dat speranțe destul de mari unora din pretendenții la tron⁶⁸. După unele opinii, apriga luptă electorală din perioada alegerilor pentru Adunarea Constituantă s-ar fi datorat și preocupării unor miniștri de a-și asigura o majoritate care

⁶¹ Paul Henry, *op. cit.*, p. 46.

⁶² „Românul”, XII din 25 martie 1869, p. 270; „Pressa”, II, nr. 20 din 16 februarie 1869, p. 78.

⁶³ Paul Henry, *op. cit.*, p. 5—6; T. W. Riker, *op. cit.*, p. 610. După unele opinii, prin proclamarea precipitată a lui Filip de Flandra s-ar fi urmărit să se înlăture „toute compétition indigène et établir un fait accompli”, Démètre A. Sturdza, *op. cit.*, p. XVI; Paul Henry, *op. cit.*, p. 44; graba proclamării lui Filip de Flandra a fost explicată și în alt mod. Astfel, unii au fost de părere că, prin acest act, oamenii politici români au urmărit să demonstreze că nu vor accepta un domnitor din imperiile vecine, Paul Henry, *op. cit.*, p. 44.

⁶⁴ Paul Henry, *op. cit.*, p. 9, 251, 302.

⁶⁵ General Văcărescu, *op. cit.*, în *loc. cit.*, XLVIII, octombrie 1914, p. 975.

⁶⁶ Ion Bălăceanu, *op. cit.*, f. 110.

⁶⁷ T. W. Riker, *op. cit.*, p. 624—641.

⁶⁸ Ion Bălăceanu, *op. cit.*, f. 110.

să le îngăduie urcarea pe tron în cazul în care nu s-ar fi putut soluționa problema prințului străin⁶⁹.

Neînțelegerile pe tema candidatului străin precum și preocupările unor oameni politici, conservatori sau liberali moderați, de a ajunge pe tron, au avut darul să încordeze, într-o măsură însemnată, raporturile între acele grupări care au contribuit la instituirea noului regim. După unele mărturii contemporane, exista o suspiciune generală între „învingătorii” de la 11 februarie. Toți miniștrii erau acuzați că urmăreau să ajungă la tron, iar locotenenții domnești erau bănuți că vor să se constituie într-un triumvirat pentru a trage tronul la sorți⁷⁰. Conflictul pe această temă era mai adânc și trecea dincolo de rivalități sau suspiciuni personale. Grupările politice, în ansamblul lor, erau acuzate că-și subsumează întreaga activitate pentru a impune, prin surprindere, un candidat sau altul la tronul țării. Nici după convocarea Adunării Constituante nu a dispărut această suspiciune și guvernul a fost nevoit să prezinte deputaților toate actele referitoare la candidatura lui Carol I⁷¹.

Ne-am oprit asupra acestor fapte deoarece ele probează, o dată în plus, că nici în problema prințului străin nu a existat o înțelegere perfectă între răsturnătorii lui Cuza. Încălcarea angajamentului inițial, adică sprijinirea prințului Napoleon, dovedea că liberalii moderați și conservatorii înțelegeau să ducă o politică de *carte blanche* după răsturnarea lui Cuza. Tendința de instituire a unei domnii pămîntene nu poate fi negată la 1866. Împrejurările istorice însă erau cu totul potrivnice. O domnie pămînteană ar fi însemnat un pas spre separație. Mișcarea de la Iași a dovedit-o cu prisosință. În plus, radicalii nu ar fi acceptat un domnitor din rîndurile conservatorilor, ceea ce ar fi dus la frământări interne, frământări care puteau oferi unora dintre puterile garante dreptul de a interveni în România, sub pretextul restabilirii ordinii. Or, o intervenție străină ar fi avut consecințe dezastruoase pentru existența statului național. Militarii „februariști”, la rîndul lor, erau cu totul ostili ideii instituirii unei noi domnii pămîntene și amenințau să reprime cu forța armelor orice tendințe de acest gen. Sub imperiul necesităților, претендентii la tron au renunțat la orice încercare de acest gen. Mișcarea separatistă de la Iași a fost un duș rece care i-a trezit la realitate pe toți acei care s-au înfierbîntat prea mult la vederea tronului rămas gol după căderea lui Cuza. Ambițiile înăbușite la 1866 vîr răbufni, deseori, într-un anticarlısm, mai mult sau mai puțin violent, menit doar să-i forțeze mina noului domnitor în ceea ce privește alegerea consilierilor.

⁶⁹ Vezi nota 24. După informațiile furnizate de Eder, consulul Austriei la București, „Dimitrie Ghica își număra partizanii în viitoarea Adunare în speranța de a fi ales”, T. W. Riker, *op. cit.*, p. 665.

⁷⁰ „Monitorul oficial”, nr. 108 din 15/27 mai 1868, p. 685.

⁷¹ *Ibidem*.

Neînțelegerile au persistat și după ce Carol de Hohenzollern a acceptat tronul României. Mulți conservatori, spre exemplu, erau ostili aducerii unui prinț prusian, în general și unui prinț de Hohenzollern, în special⁷². La rîndul lor, viitorii „fracționiști” au făcut o opoziție destul de serioasă prințului prusian și s-au pronunțat categoric în favoarea unui prinț latin. De altfel, mandatul imperativ primit din partea alegătorilor de către deputații liberali moldoveni, îi obliga să nu accepte decît un prinț de origine latină. Opoziția liberalilor moldoveni i-a nemulțumit pe radicali, ceea ce a influențat în mod negativ asupra unității de acțiune a grupărilor liberale prezente în Adunarea Constituantă.

Acceptarea ca domnitor a lui Carol de Hohenzollern nu a pus capăt discuțiilor existente între grupările politice pe tema prințului străin. Între radicali și conservatori existau deosebiri mari de vederi în ceea ce privește atribuțiile viitorului domn. Radicalii, spre exemplu, ar fi dorit o monarhie constituțională, cu puteri limitate, care să îngăduie grupării lor politice să joace rolul preponderent în conducerea statului. Ei urmăreau, în esență, să aplice în România principiul potrivit căruia „regele domnește, dar nu guvernează”. Pentru realizarea acestui obiectiv, liberalii radicali au propus votarea constituției înainte de sosirea în țară a lui Carol I⁷³. Acesta, în concepția lor, trebuia obligat să accepte faptul împlinit, pentru a nu avea nici o posibilitate de a pretinde împuterniciri prea largi⁷⁴. Conservatorii s-au opus categoric acestei propuneri și dezbaterile asupra Constituției au fost amîinate pînă la sosirea lui Carol în țară. În acest timp, a existat și posibilitatea modificării substanțiale a proiectului de constituție alcătuit de radicali, amendat de Consiliul de Stat și aprobat apoi de guvernul Ion Ghica. Conservatorilor nu le convenea votarea în grabă a constituției deoarece ei voiau să găsească în noul domn, pe care totuși nu l-au dorit prea mult, un sprijin împotriva tendințelor dominante ale radicalilor. Ei voiau să acorde domnitorului împuterniciri mai largi deoarece considerau că, în acest fel, se vor pune noi piedici în calea tendințelor „novatoare” ale adversarilor politici.

După sosirea lui Carol I în țară, fiecare grupare politică a căutat să obțină ascendent pe lângă noul domnitor. Obiectivele urmărite erau, firește, diferite. Fiecare grupare politică a sperat, încă de la 11 februarie, că va deveni principala beneficiară a noii situații. În lupta pentru influență, angajată în jurul lui Carol I, luptă remarcată și de consulii străini⁷⁵, cîștig de cauză au avut conservatorii, care s-au arătat dispuși să sprijine, din capul locului, acordarea unor atribuții mai largi

⁷² General Văcărescu, *op. cit.*, în *loc. cit.*, p. 979.

⁷³ Alexandru Pencovici, *Dezbaterile Adunării Constituante din anul 1866*, București, 1883; „Ordinea”, I, nr. 19 din 29 septembrie 1866, p. 74.

⁷⁴ Arh. St. București, Fond. Casa Regală, dos. nr. 12/1871, f. 3.

⁷⁵ *Ibidem*, dos. nr. 36/1866, f. 64.

pentru noul domnitor. O dovadă în acest sens o constituie disputa angajată pe marginea dreptului de veto. Astfel, proiectul de constituție al guvernului, prin articolul 47, acorda domnului numai dreptul de veto suspensiv⁷⁶. Majoritatea comitetului delegaților, compusă din conservatori, a modificat acest articol propunând vetoul absolut⁷⁷. Obiectivul urmărit nu era greu de surprins. Întărirea prerogativelor domnitorului trebuia să servească, în ultimă instanță, interesele conservatorilor. Această problemă, judecată în raport cu linia generală a dezbaterilor din Constituantă, ne îngăduie să ajungem la concluzia potrivit căreia vetoul absolut era menit, în concepția apărătorilor săi, să devină un important instrument pentru împiedicarea votării unor legi socotite prea democratice.

Deputații liberali s-au opus vetoului absolut. Ei nu voiau să acorde domnitorului decât dreptul de veto suspensiv. Carol I a intervenit personal pentru rezolvarea acestei probleme⁷⁸. Sprijinit de conservatori, noul domnitor a obținut câștig de cauză în această spinoasă problemă. Conservatorii au sprijinit lărgirea atribuțiilor domnitorului, chiar dincolo de marginile monarhiei constituționale, deoarece vedeau în aceasta o garanție pentru împiedicarea tendinței radicalilor de a ajunge la preponderență în cadrul regimului. În același timp, concesiile făcute domnitorului se înscriau pe linia preocupării conservatorilor de a-și apăra, prin toate mijloacele, succesele obținute după răsturnarea lui Cuza.

Analiza succintă a evenimentelor petrecute în perioada februarie-iunie 1866 ne îngăduie să reliefăm faptul că lupta pentru putere între grupările politice a început o dată cu instituirea noului regim.

Inițial s-au ivit neînțelegeri între virfurile grupărilor politice în legătură cu prințul străin și repartizarea principalelor posturi de conducere. Foarte curînd însă, conflictul s-a extins și adîncit, transformîndu-se într-o acută luptă între grupările politice în totalitatea lor.

Organizarea noului regim, căutarea unor forme de conducere, a avut darul să scoată la iveală deosebirea de idei și interese între burghezie și moșierime. Cu toate că aceste lupte s-au desfășurat numai în interiorul claselor dominante, totuși au avut o influență deosebită asupra organizării regimului și, totodată, și-au pus amprenta, pentru multă vreme, asupra raportului de forțe dintre burghezie și moșierime.

Burghezia, fărîmitată din punct de vedere politic, lipsită de sprijinul unor grupări importante, s-a văzut silită să cedeze continuu în fața unei moșierimi mai unitară și mai bine organizată în acea perioadă. Așa se explică de ce aceasta a reușit să-și impună punctul de vedere în principalele probleme ale constituției de la 1866. Victoriile

⁷⁶ Alexandru Pencovici, *op. cit.*, p. 6.

⁷⁷ „Monitorul oficial”, nr. 131 din 17/29 iunie 1866, p. 587.

⁷⁸ *Memoriile regelui Carol I al României (De un martor ocular)*, vol. I, București, 1909, p. 68, 75.

obținute de conservatori vor influența asupra luptelor politice ulterioare și, în special, asupra primilor ani de existență a regimului politic al burgheziei și moșierimii.

Considerăm că evidențierea începutului luptei pentru putere va permite o tratare mai nuanțată a problemelor referitoare la instituirea și organizarea regimului politic al burgheziei și moșierimii.

L'INSTITUTION ET L'ORGANISATION DU RÉGIME POLITIQUE DE LA BOURGEOISIE ET DES AGRARIENS (FÉVRIER-JUIN 1866)

Résumé

En s'appuyant sur un intéressant matériel, tant édit que d'archives, l'auteur se propose de réinterpréter quelques problèmes concernant l'institution et l'organisation du régime politique de la bourgeoisie et des agrariens. Ainsi, en considérant le rapport existant entre les formations qui ont contribué au renversement de Couza, l'auteur met en évidence l'inconsistance de la théorie prétendant l'existence d'un armistice intérieur jusqu'à l'adoption de la Constitution de 1866. La lutte pour le pouvoir peut être constatée immédiatement après le 11 Février et elle se manifeste pendant toute la période analysée.

Dans la lutte engagée pour le pouvoir, ce sont les agrariens qui ont gagné. Ils ont agi avec plus d'unité et plus d'organisation que la bourgeoisie. Celle-ci, divisée au point de vue politique et n'ayant le soutien de quelques importantes fractions, n'a pu résister face à l'offensive déclanchée par les conservateurs, fait évident aussi dans l'organisation du nouveau régime. La constitution de 1866, par exemple, peut être considérée, en sa plus grande partie, l'oeuvre des conservateurs, qui ont imposé leur point de vue en ce qui concerne le Sénat, le veto et système électoral. Le fait a influencé substantiellement le rapport existant entre les classes dominantes jusqu'à la guerre de l'indépendance.

L'auteur se propose aussi d'analyser la question du prince étranger. Celui-ci a déterminé aussi des divergences. En outre, chaque fraction politique a cherché l'appui du prince pour l'utiliser dans la lutte pour le pouvoir.

Pour l'explication des luttes internes, l'auteur a considéré aussi attentivement les conditions internationales, qui ont beaucoup influencé les rapports entre la bourgeoisie et les agrariens. Sans cela, il est difficile de résoudre beaucoup de problèmes concernant l'institution et l'organisation du nouveau régime.

INFORMAȚII NOI PRIVIND ÎNCEPUTURILE EXPLOATĂRILOR MINIERE ÎN MOLDOVA

DE

GH. PLATON

Prima jumătate a secolului al XIX-lea se caracterizează prin efortul general de înnoire — vizibil în toate domeniile de activitate — de adaptare a societății la noile condiții istorice. Ca o expresie a legilor obiective de dezvoltare a societății, noul se impune continuu și pretutindeni: în economie ca și în administrație, în ideologie precum și în sistemul politic. Regulamentul organic, într-o manieră care-i este proprie, reflectă în cuprinsul dispozițiilor sale evidența acestei necesități de înnoire. Deși legiuirea reliefa, mai mult, tendința boierimii de a-și modela interesele potrivit noii conjuncturi istorice, cu scopul de a-și menține și consolida dominația, ea nu reflectă mai puțin — fie chiar și prin formulări definitorii, fără posibilitate de aplicare în practica vieții — necesitatea de înnoire pe care întreaga societate românească o resimțea cu acuitate. Încercările de exploatare rațională a bogățiilor oferite de solul și subsolul țării se încadrează în acest sens firesc al dezvoltării istorice.

Spre deosebire de Bucovina unde austriecii făcuseră prospecțiuni metodice și începuseră — încă de timpuriu — o exploatare sistematică¹, în Moldova — din cauzele cunoscute — o preocupare cu rezultate practice imediate începe abia în vremea Regulamentului organic; legiuirea înscrie, în cuprinsul articolului 165, modalitatea de exploatare a „băilor”².

Deși bogățiile țării erau cunoscute — existența lor fiind semnalată de mulți specialiști care studiaseră și făcuseră propuneri privind exploatarea și transporturile,

¹ Vezi, în acest sens, Bruno Walter, *Über die Erzlagerstätten in der südlichen Bucowina*, „Verhandlungen der K. K. Geologischen Reichsanstalt”, Wien, 1876, p. 237; *Die Chancen einer Erdölgewinnung in der Bucowina*, Ibidem, nr. 31/1880, p. 115—143 și *Die Erzlagerstätten der südlichen Bucowina*, „Jahrbücher der K. K. Geologischen Buchanstalt”, nr. 27, Wien, 1876. Vezi și E. Prelici, *Ceva despre subsolul bucovinean*, 1921; I. Nistor, *Istoria fondului bisericesc din Bucovina*, 1921.

² Cf. *Regulamentul Organic a Prințatului Moldovei*, Iassi, tipografia Institutului Albinei, 1846, f. 167—168. În ediția din 1837, formularea capitolului al V-lea, secția a V-a este aceeași.

și cu toate că la începutul secolului se întreprinseseră întinse prospecțiuni³, preocupări constante în acest sens încep abia în deceniul al patrulea⁴.

Sărăcia informațiilor de arhivă nu a îngăduit realizarea unor studii ample, de ansamblu. În ultimii ani, doar cercetătorul C. Turcu, sprijinindu-se pe o serie de informații noi, a inițiat o sinteză a încercărilor de exploatare minieră în Moldova⁵. Tot lui îi datorăm și un studiu privind activitatea în acest sens a lui Carol Mihalie de Hodocin⁶.

Importanța problemei, în cadrul general al studierii dezvoltării economiei în secolul trecut, justifică reluarea discuțiilor. Documentele pe marginea cărora se înscriu observațiile noastre, lărgind aria de investigație, completează, totodată, și informațiile cuprinse în lucrările consacrate acestei probleme.

Primul document — deosebit de important, după părerea noastră — este un contract, datat 20 februarie 1840, prin care se stabilesc condițiile colaborării dintre membrii unei companii autohtone, creată în vederea exploatarei bogățiilor minerale de pe domeniile mănăstirești „localnice”⁷.

Compania, în alcătuirea căreia intrau spătarii Ioan Casul și Iorgu⁸ Hartulari, căminarul Ioan Hasnaș, Grigore Docan, Ioan Dvorac și geologul Iosef Wieder, își propunerea să investească fondurile corespunzătoare pentru extragerea și prelucrarea mineralelor. În acest scop, urmau să fie construite sau instalate „băi, hute, mori de ciocane, fabrici și mașinile trebuitoare” prelucrării precum și procurată mina de lucru necesară.

Încă de la 22 ianuarie 1840, mitropolitul Veniamin Costache, împreună cu I. Casul, director în administrația bunurilor mănăstirilor autohtone, comunica domnitorului cererea spătarului I. Hartulari de a i se stabili condițiile cele mai avantajoase pentru exploatarea resurselor minerale, scop pentru care se considera necesară prelungirea termenului de arendare a moșiilor mănăstirești⁹. La rîndul său, Mihail Sturza recomanda Adunării să studieze cu atenție propunerea „care înfățișază un nou izvor de industrie și de folosire pentru Patria noastră și care merită de-a fi îndemnată”¹⁰.

În raportul din 17 februarie 1840, Obșnuita Oștească Adunare — declarîndu-se de acord cu rațiunea care dicta facilitarea unei asemenea întreprinderi — consemna

³ Pentru detalii, vezi Const. Turcu, *Vechi încercări de exploatare minieră în Moldova*, „Studii și cercetări științifice”, Istorie, anul VIII, fasc. 2, 1957, Acad. R.S.R., Filiala Iași, p. 307—321.

⁴ Cf. I. C. Filitti, *Domniile române sub Regulamentul Organic 1834—1848*, Buc., 1915, p. 589, 595 și N. Șuțu, *Opere economice*, ed. I. Veverca, Buc., 1957, p. 181. Vezi și Constantin C. Giurescu, *Principatele Române la începutul secolului XX*, Buc., 1957, p. 46—51.

⁵ *Op. cit.*

⁶ C. Turcu, *Activitatea tehnico-economică desfășurată de Carol Mihalie de Hodocin în Moldova*, „Studii și articole de istorie”, III, Buc., 1961, p. 185—201.

⁷ Anexa nr. I.

⁸ În document, apare sub denumirea de Gheorghe Hartulari, transcripție deformată, probabil, a diminutivului Iorgache.

⁹ În documentul menționat, cererea lui I. Hartulari, inginer de profesie, este recomandată în următorii termeni: „hotărînd a face începere ca să deschidă baie în pămîntul acesta și metaluri pentru asemenea săvîrșire nu se pot găsi decît prin munții ce acoperă proprietățile mănăstirești... înainte de a intra în alcătuire cu oricare din acele mănăstiri, în privirea strădaniei și a neapăratelor cheltuieli ce întovărășesc un așa început, nu mai puțin și a primejdiei în care își aruncă starea, au cerut să i se pozvolească alcătuirea ce ar putea săvîrși cu mănăstirile pentru o așa întreprindere...”. Cf. *Analele Parlamentare ale României*, tomul IX, P. a II-a, Buc., 1898, p. 639.

¹⁰ *Ibidem*. Rezoluția poartă data de 28 ianuarie 1840.

încheierea în conformitate cu care dreptul de exploatare poate fi condat de mănăstirile în cauză pe termene în acord cu interesele lor. De asemenea, durata perioadei de arendare este extinsă la cel mult 12 ani, cu condiția ca, în termen de doi ani „de la așezarea alcătuirii”, întreprinzătorul să înceapă exploatarea¹¹.

Ca urmare directă a acestor tratative, se constituie compania de întreprinzători menționată mai sus. Contractul¹² care fixează atribuțiile și maniera de organizare, acordă largi împuterniciri lui Iosef Wieder care urma să se ocupe de construirea minelor, de procesul de exploatare, de recrutarea și organizarea muncitorilor. Inițiatorului întreprinderii, spătarului I. Hartulari, îi revenea sarcina principală în repartizarea fondurilor.

Practic, asociația nu a realizat nimic. Cauzele nu ne sînt cunoscute. Este posibil ca prospecțiunile, în limita mijloacelor timpului, să nu fi fost satisfăcătoare. În asemenea condiții, intrau în vigoare termenii paragrafului al 9-lea de la punctul trei.

Important de reținut — în cazul nostru — sînt nu atît rezultatele întreprinderii, cît, mai ales, necesitatea care a generat orientarea spre acest gen de preocupări. Cazul acesta nu este singular; chiar din cuprinsul documentului relese că fuseseră create și alte precedente în acest sens¹³.

Dacă inițiativele de acest gen verificau tendințele de înnoire din cadrul societății românești, lipsa lor de finalitate vădea, în același timp, stadiul de înapoiere al acesteia. Era, aceasta, una din contradicțiile pe care conștiința contemporană o recepta din practica curentă; era cea mai concludentă justificare a luptei pentru înlăturarea vechiului regim.

În domeniul în care alții au eșuat, Costache Conache a fost mai norocos. Norocul său — este drept — a fost generat și de o bază financiară mai solidă. Însă, exploatarea de la Negrișoara, la rîndul ei, a înscris o nouă filă în șirul eșecurilor în domeniul industriei extractive din Moldova. Întreprinderea marelui boier moldovean — spre deosebire de încercările anterioare — a avut o oarecare finalitate. Faptele au fost comunicate și sînt cunoscute în liniile lor generale¹⁴. Documentele ce le luăm în discuție și acele ce le inserăm în anexe completează informațiile sugerînd amploarea întreprinderii, modul de organizare, condițiile de lucru ș.a.

Încă de la 21 februarie 1844, data la care logofătul solicita hrisov pentru a i se acorda 60 oameni necesari diverselor munci ale întreprinderii, acesta notează că „a și pus în lucrare facerea unor cuptoare și mașine pentru sleire de fier care în curînd nădăjduiesc a și scoate la capăt”¹⁵.

Lucrările de amenajare a minei au fost începute, probabil, în primele luni ale anului 1843. Faptul se degajă atît din declarația logofătului¹⁶, cît și din „actul de cercetare”¹⁷. După cît se pare, la începutul anului 1846 totul era pregătit pentru începerea lucrului¹⁸.

După ce o parte din oameni au fost stabiliți pe moșie¹⁹, greutățile nu au întîrziat să se producă. În afara conflictului cu Alecu Balș, proprietarul moșiei Dorna,

¹¹ *Ibidem*, p. 639—641.

¹² Anexa nr. I.

¹³ Vezi conținutul paragrafului al treilea din punctul patru.

¹⁴ Const. Turcu, *Vechi încercări de exploatare minieră în Moldova*, loc. cit.

¹⁵ Arh. St. Iași, Secretariatul de stat al Moldovei, dosar nr. 1158 (sublinierea este a noastră).

¹⁶ Vezi, în continuare, nota nr. 21.

¹⁷ Anexa nr. IV.

¹⁸ În cererea sa, din 12 octombrie 1846, ginerele logofătului, N. Conache-Vogoride, nota că „...această baie... gătindu-să în vara anului curgător, nu s-au putut lucra la ea nimic...” Arh. St. Iași, Secretariatul de stat al Moldovei, dosar nr. 1574, f. 5.

¹⁹ *Ibidem*, dosar nr. 1158, f. 1 și Const. Turcu, *op. cit.*, p. 313.

care a ridicat obstacole serioase în calea întreprinderii în curs de constituire²⁰, oamenii adunați, ei înșiși, fiind incluși în rîndul birnicilor de comisiile care au alcătuit *catagrafia* din 1845, au început să fugă.

Comunicînd Vistieriei — la 11 iunie 1846 — abuzul ce s-a comis în acest sens, C. Conache subliniază că după ce — pe temeiul hrisovului obținut — cei 60 oameni s-au adunat, „am înțeles și eu cheltuielile pregătirii păcătoasei fabrici în Moldova”²¹. Explicînd cauzele care au determinat fuga locuitorilor, privighetorul ocolului Muntele, din ținutul Suceava, le atribuie condițiilor nesatisfăcătoare ce le fuseseră create²².

Alături de „salahori” — cei 60 oameni îndeplineau doar munci ce intrau în competența acestei categorii de muncitori — au fost angajați și un număr de specialiști, „nemți fabricanți”, ale căror locuințe se aflau, de asemenea, în preajma „fabricii de fier”²³.

Materia primă, minereul, urma să se aducă din apropiere, de la Dirmoxa²⁴.

Din raportul Departamentul din lăuntru²⁵, ca și din „actul de cercetare”²⁶ al comisiei de anchetă — al cărui conținut îl reproducem în anexe²⁶ — se mai desprind și alte date privind instalațiile, modalitatea transportului minereului și evaluarea producției.

Comisia aprecia — la data cînd își încheia raportul (29 mai 1846) — că „fabrica de jmalț, adică de unde mai întîi eșă fherul ce să numește crud, mult peste 20 zile să va afla pregătit în totul, numai de a porni în lucru”²⁷. Însă, din pricina obstrucțiilor făcute de vistiernicul Balș — așa cum s-a văzut — nu a putut fi depozitată — în timpul iernii, singurul anotimp cînd zăpada facilitează transportul pe sânni — cantitatea corespunzătoare de minereu. Se stabilește, „după rînduiala altor fabrici” — este vorba, desigur, de întreprinderea Manz de la Iacobeni²⁸ — că în 24 ore — cuptorul trebuia să lucreze continuu — consumul urma să fie de 142 „țătări” (14.200 kg).

²⁰ Ibidem.

²¹ Arh. st. Iași, Tr. 1352, op. 1535, nr. 447, f. 8. În cererea din 28 ianuarie 1846, în același sens, consemna: „sînt trei ani de cînd hojma cheltuiesc și nu poci spori înainte, căci să las banii ce mi-au mîncat domnul Mihalic...”. Arh. st. Iași, Secretariatul de stat al Moldovei, dosar nr. 1574, f. 1.

²² „Acești locuitori — nota funcționarul — fiind adunătură și străini corduneni, cii mai mulți viniți de curînd, fără a ave așezări statornice, mărginindu-se așezările lor vremelnicește în niște bordei și care au fost tocmiți cu zioa lucrători la fabrica d. boier Conache, de unde își agonisăscu zilnic hrană în lipsa vechilului de acolo, neavînd cine a le purta de grijă și rînduiala hranii, s-au împrăstiet”. La propunerea ce li s-au făcut, de a se reîntoarce, se arată în continuare în raport, aceștia au refuzat, „propuindu-mi că mai bine să vor împrăstia în toate părțile decît a lăcui pe Niagara”. Se pot desprinde, de aici, condițiile de viață ale muncitorilor, chemați să pregătească lucrările pentru darea în exploatare a minei. Arh. st. Iași, Tr. 1352, op. 1535, nr. 447, f. 3 și Tr. 1615, op. 1848, nr. 1561, f. 200—201 (raportul din 11 mai 1845).

²³ Anexa nr. IV. „Maistrul” principal al întreprinderii era Ferdinand Huțim.

²⁴ În acest sens, în cererea din 28 ianuarie 1846, boierul nota: „Cerîndu-mi trebuință de a face drum și poduri peste Negrișoara pînă la Dremocsa, pentru a se căra piatră de fier la fabrică și petri mari pentru forma la jmalți...”. Arh. st. Iași, Secretariatul de stat al Moldovei, dosar nr. 1574, f. 1.

²⁵ Ibidem, f. 8.

²⁶ Anexa nr. IV.

²⁷ Ibidem.

²⁸ Vezi și Cons. Turcu, op. cit., p. 315, nota nr. 49. Logofătul relatează că obstrucțiile vecinului îl vor determina să renunțe la întreprinderea sa, „împlînd dorul megieșului fabricant Domnul Mănt...”. Arh. st. Iași, Secretariatul de stat al Moldovei, dosar nr. 1574, f. 1. Bruno Walter era inginer la întreprinderea acestuia.

Solicitând despăgubiri pe întreaga perioadă de opt luni — pînă la căderea iernii — comisia aprecia la 35—40.000 oca cantitatea de fier ce ar fi putut ieși în fiecare lună²⁹.

Informațiile se opresc aici. Din relatarea vechilului³⁰ se mai desprinde faptul că forța apei pîriului Neagra Mică urma să fie folosită pentru exploatare.

Datele de mai sus — deși incomplete — ilustrează faptul că lucrările de la Negrișoara ajunseseră într-un stadiu destul de avansat. Documentele ce le reproducem în anexe vădese însă greutățile mari ce stăteau în calea unei asemenea întreprinderi³¹. Cu toată lipsa lor de finalitate, eforturile depuse spre promovarea acestui gen de activitate — cele ale lui Ghica-Comănești³² fuseseră mai fructuoase — ilustrează ferm drumul nou pe care începuse să pășească economia Moldovei, aflată în plin proces de dezvoltare istorică.

Informațiile aduse în discuție în documentele pe marginea cărora ne-am formulat observațiile completează imaginea generală a unui important capitol din istoria perioadei de destrămare a feudalismului și de afirmare a relațiilor capitaliste pe teritoriul patriei noastre.

A N E X E

I

Eșii, anul 1840, februarie 20 zile

Contract

Prin care gios iscăliții spătarii Ioan Casul, spătarul Gheorghe Hartulari, Grigore Docan, metaloghistul Iosef von Vider, Ioan Dvorac și căminariu Ioan Hasnaș să leagă în tovărășie ca prin trebuincioasile agitoriuri bănești și mijlocire să caute și să scoată meneralii de pe moșiile mănăstirilor localnice, să așază băi, hute, mori de ciocane, fabrici și mașinile trebuitoare pentru prelucrare mineralnicelor metaluri în producturi de negoț și să așază trebuincioasile colonii întru aceasta după lămuririle cuprinsă în ponturile următoare :

Pontul 1-îu

paragr. 1-îu Spre isprava acestei lucrări să însărcinează cu deplină împuternicire D-lui Iozef Vider carele este datori a hotări chipul, lucrare, locul pentru băile și coloniile ce au a să așaza și a da toate planurile trebuitoare.

paragr. 2-le De a D-sale datorie este a alege și a primi lucrătorii trebuitori, a le rîndui căpiteniile cuviincioasă spre a-i privighe și ocîrmui în ale lor lucrări, după povățuirile ce la va da, a-i înfrîna la neascultare lor și a-i recomendui

²⁹ Anexa nr. IV.

³⁰ Anexa nr. II.

³¹ „Actul de cercetare” — deși conține și date care nu au directă legătură cu problema care ne interesează — este semnificativ în această privință.

³² Cf. N. Șuțu, *op. cit.* Nu cunoaștem mai multe date — în afara cererii de autorizare a exploatării zăcămintelor de fier — asupra activității în această direcție a lui D. Cantacuzino, proprietarul moșiei Grozești. Cf. Arh. st. Iași, Secretariatul de stat al Moldovei, dosar nr. 1525, f. 1—3 și Const. Turcu, *op. cit.*, (în anexe). Cererea este din 9 mai 1846.

Arh. St. Iași, Documente, Pachet 431, doc. nr. 174.

companiei spre mulțămire pentru vrednicie și silință și în sfârșit a ave toată ocîrmuire lucrării băilor cu a lucrătorilor, fără a să amesteca vreunul din companioni în ace lucrare ce atîrnă de a Dumisale metaloghicească meșteșugire pe care este dator a o întrebuița cu ce mai mare iscusință și silință spre folosul companiei.

Pontul a 2-le

paragr. 1-iu Această tovarășie să leagă între gios iscăliții, ca să urmeze cu nestrămutare pe atîta vreme pe cită și ocîrmuire va legiui driturile Dumisale spătarului Hartular întru lucrare băilor, după cerere Dumisale fiind datoare Comisie a îndeplini cu ce mai mare sfințenie îndatoririle Dumisale spătar către ocîrmuire și alcătuirile ce va face cu mănăstirile.

paragr. 2-le Nici unul din tovarăși nu să poate desface sau depărta de legăturile tovarășiei supt nici un felu de cuvînt și nici este în dreptate a înstreina driturile sale în viață fiind, ci numai după săvîrșire să vor trece acele drituri către următoare lui, iară nici cum la streini.

paragr. 3-le Companie, în întregită unire, este în dreptate a depărta din a ei legătură pe acela carele n-ar urma cu dare părții sale de banii trebuitori la lucrare băilor în vreme hotărîtă sau s-ar feri a nu îndeplini așăzămînturile Dumisale spătarului Hartular cu ocîrmuirea și cu mănăstirile, analoghicos pe partea sa lăsîndu-l și păgubaș de ceea ce va fi apucat mai nainte a depune în tovarășie, fără a ave glas de vreo pretenție supt nici un cuvînt.

Pontul a 3-le

paragr. 1-iu Pentru ținere tuturor socotelilor lucrării băilor să va rîndui un controlor la munte căruia să va da banii trebuitori în plata lefilor lucrătorilor și a altor cheltuieli cite pe trii luni înainte, care să vor păstra supt două încuietori, ținîndu-să una de către Dumnealui Vider, ca un șaf a lucrării și una de către controlor.

paragr. 2-le Dumnealui Vider, ca un plenipotent asupra lucrării, băilor și a meșterilor va cere de la controlor, prin înscris, slobozirea lefilor și a altor cheltuieli ce ar urma și primitorii vor iscăli de somile ce vor priimi în cniga ce să va da controlorului întru aceasta, supt peceteile companiei.

paragr. 3-le Spre păstrare producturilor să va face o magaza cu două despărțituri din care una va fi pentru păstrare producturilor de vînzare ce va slobozi Dumnealui Vider în sama magazinierului a căruie încuetoare va sta la dînsul și alta pentru celelalte producturi ce vor mai fi din vreme în vreme, supt încuetoare Dumisale Vider.

paragr. 4-le Magazinierul ce să va alcătui nu este în dreptate a slobozi din ace magazie nimic fără țidula controlorului adevéritoare că au priimit plata deplin pe producturile ce să cuprind într-însa ca să sloboadă, care țidule, la fieștecare lună, le va supune cercetării Dumisale Vider și Dumnealui va închie socoteala cu controlorul si o va triimite la casa companiei și banii ce să vor strînge din vînzare producturilor este dator controlorul a-i triimite la casa companiei de căpitenie.

paragr. 5-le Casa de căpitenie s-au hotărît a fi în Fălticeni, la Dumnealui spătaru Hartulari carele este dator a priimi în a sa păstrare toți banii ce să vor aduna din veniturile băilor și a slobozi controlorului regulat banii trebuitori în lucrare fabricilor și plata lucrărilor, după rostirea paragr. 1-iu a acestui pontul.

paragr. 6-le Spataru este dator a cere de la controlor lămurita contabilitate supt a sa iscălitură și adeverită de Dumnealui Vider, de toate cheltuielile și veni-

turile băilor pe fieștecare lună și a împărțăși companiei copii spre știință, avînd în dreptate a ține și un scriitor cu știință și de limba nemțească și cu leafă pe contul companiei, spre înlesnire lucrărilor ce va ave cu Dumnealui Vider.

paragr. 7-le La fieștecare șasă luni, Dumisale casierul, într-o unire cu Dumis. Vider, făcînd numărătoare banilor aflați în casă, va înștiința pe companie de a despozaris de cătră dînsa întrebuintarea somii ce ar fi de prisos peste acei neapărat trebuitori întru întîmpinare dispozițiilor cuprînsă în paragr. 1 a acestui pont.

paragr. 8-le La această casă vor triimite toți companionii a lor bănesc agiutori, în aceia analoghie după care urmează a să împărți și folosul, fiind datori cu toții acum deodată a depune fieștecare pentru începere aceștii întreprinderi cite 100 galbeni blanci, care alcătuiesc suma de 750 galbeni, să socotește destulă pentru început. Iar după vreme, trebuind alt agiutori bănesc, sînt datori companionii a depune la casă, îndată și fără ce mai mică înprotivire partea ce analoghicos va călca pe fieștecare la vreme ce Dumnealui Vider le va hotări, căci la di înprotivă urmare a vreunui să va osindi după rostire paragr. 3 din capul 2.

paragr. 9-le Întîmplîndu-se peste nădejde de a nu să pute găsi metaluri de folos, după cercetare și cercare ce va face Domnul Vider, atunce companie să desființază și fieștecare mădular scăzîndu-să cu analoghie părții sale de cheltuiala ce ar urma în cercetare munților își va primi de la casă înapoi rămășița din capitalul ce au depus.

Pontul al 4-le

paragr. 1-iu Dumnealui Iozef Vider, cu oamenii săi, va ave la toate băile și aşăzările făcute pentru lucrare metalurilor casă de lăcuință, lemne de foc, fără plată și doi slujbași călări opște pe lingă sine.

paragr. 2-le Pentru osteneala și meșteșugita metaloghicească știință ce are a întrebuinta în lucrare băilor și pentru cheltuielile Dumisale pe drumuri și altile, i se dă dreptate a trage din folosul a fiecărei băi cite 300 galbeni adică trei sute galbeni pe tot anul, de la începere lucrărilor, pe toată viața sa și apoi folosul ce va prisosi se va împărți între ceilalți tovarăși cu chipul următor: o a tria parte va trage Dum. căminaru Hasnaș și două a tria parte să vor împărți cu dreaptă analoghie între ceilalți cinci tovarăși.

paragr. 3-le Dumnealui Vider nu este în dreptate a să mai alcătui și cu alte fețe de a deschide în Moldova băi ori a începe vreo altă întreprindere meneraloghică, ci, mai ales este dator ca, cînd după cercările ce urmează a face, ar cunoaște că pe vreo moșie particulară să găsească metaluri de folos, să facă cunoscut companiei ca e îndată să întindă chipurile convenite spre a să pute alcătui cu proprietariul acei moșii, pe socoteala și folosul ei și în sfîrșit, afară de contractul ce are închiet cu luminarea sa cneazul Alecsandru Cantacuzino, altă alcătuire în Moldova, fără unire companiei, nu iaste slobod a face decît dacă compania nu s-ar uni a să învoi cu asămîne proprietari, atunce Dumnealui iaste slobod a să alcătui cu dînsii în folosul Dumisale.

paragr. 4 Dumnealui Vider să îndatorește ca după săvîrșire sa din viață să lase clironomii driturilor sale cu deplină știință și practică în lucrare metaloghică ca să ocuparisască postul său, carele va trage folosul ce și Dumnealui au avut pentru osteneală, iar den întîmplare cînd din clironomii Dumisale nu ar pute fi destoinic vreunul pentru ocîrmuire acestei lucrări, familie Dumisale este datoare a ține purure un asămîne metaloghist cu deplină cunoștință și practică în lucrările băilor, spre ocîrmuire și marșa lucrării, plătînd în

a ei socotință aceea ce a costisi tinere unui asemenea metaloghist peste aceea ce este hărăzit Dumisale Vider ca să tragă din toată bae.

Pontul al 5-le

- paragr. 1-iu Fieștecare din companioni este în dreptate a să încredința în persoană despre cursul trebilor și întrebuintare banilor hotărâți pentru lucrare băilor, fără vreo oprire sau pricinuire întrucit de puțin.
- paragr. 2 Spre a pute ave toți companionii știință de lucrare, Dumnealui Vider, într-o unire cu controlorul, este dator a triimite casierului, la fiește care trei luni, prospect lămuritori despre toate lucrările ce s-au urmat în cursul acei vremi, de unde apoi îndată să vor împărtăși ecsemplare companionilor.
- paragr. 3-le Pentru regularisire trebilor din afara acestor băi și în orînduire celor din lăuntru i sfătuire asupra planurilor ce din nou ar trebui întinsă spre folosul companiei, să va face la fiește care șasă luni cite o adunare la un loc a tuturor companionilor, la care vor fi dator a se afla negreșit toți și hotărîre în lucrari să va socoti covîrșire glasurilor.
- paragr. 4-le Companie, tot în ace vreme, are datorie a cere pe socoteala ce ar urma în periodul de șasă luni, atît în lucrările băilor precum și în plata lucrătorilor, a revedui socotelile casierului și a le adeveri aflîndu-le legiuite, avînd dreptate a nu cunoaște numai condeile care ar fi streine de această întreprindere.
- paragr. 5-le Jalbele ce s-ar ivi de la lucrătorii băilor ce sînt supt ocîrmuire Dumisale Vider, cercetîndu-să tot în ace vreme a adunării, prin unita socotință a companiei, își vor lua cuvenitele dezlegări și hotărîri, iar acele care ar privi personalul controlorului să vor cerceta și să vor despozarisi de cătră Dumis. casierul în unire cu Dum. Vider, încunoștiințîndu-se pe companie despre asămîne.
- paragr. 6-le Toate împărtășirile ce să vor face companiei în feliuri de împregiurări și lucrări a băilor să vor adresarisi de Dumnealui casierul la Dumnealui spătar Ioan Casul în Iași, de unde apoi Dumnealui le va face cunoscut celorlalți companioni.
- paragr. 7-le Dacă companionii s-ar feri a da analoghicao parte de banii ce ar trebui neapărat într-o înfiintare a lucrării băilor și plata lucrătorilor la vreme cerșută, atunce Dumnealui Vider este slobod a să desface din companie iară în alt chip nici cum nu are dreptate a să desface căci apoi să supune a despăgubi pe companie de cheltuielile și pagubele ei.
- paragr. 8-le La posesie moșilor de la munte ce are și va mai cîștiga D-lui spătar Hartular, companie nu are nici un amestec rămîind toate posesiile ce D-lui spătarul va ave în a Dumisale socoteală și folos sau pagubă.

Pontul al 6-le

Nici un paragraf din ponturile acestui contract nu să va pute strămuta supt nici un feli de cuvînt fără unire și întregita hotărîre a companiei.

Ion Casul, spătar

I. Hartular, spătar

Josef Wieder, geognost,

Gr. Docan

Mitglied des Verbands zur Beförderung
der bildenden Künste in Ioh Dvorak

II

Cinstitului Sfat ocîrmuitoriu a Moldaviei
Vechilul Dumisale boieriului logofăt
Costache Conache

Nu sînt distule păgubirile cîte pără acum s-au pricinuit Dumisali boieriului logofăt Costache Conache di către vechilul boieriului vistiernic Alecsandru Balș, de la moșia Broștenii megieșită cu moșia Negrișoara a D-sale logofătului unde să pregătește fabrica de fier, dar apoi acuma în urma localnicei cercetări încuviințată di către cinst. Sfat, acel vechil, cu putere de la sine, au sfărîmat și o ezătură cu care vechilul Dumisale logofătului ezise cu îndestulă cheltuială părăul numit Neagra Mică pentru pornire fabricei, din care pricină toată lucrare fabricii au rămas zădărnice și fiind că D-lui logofătul cînd au cumpărat di la mezat această moșia au cumpărat-o dimpreună și cu 22 ezături di hirasăi a căroră ruine sînt și astăz față, din care numai citiva hirasăi au oprit iar celelalte disființîndu-să s-au lăsat fabricii pentru apă, încît și aceasta din nou urmare a vechilului Dumisale vistier, fiind o curată samavolnicie, întru tot supus mă rog cinstitului Sfat să binevoiască a poronci cui să cuvinte ca să să îndatoriască pe pominitul vechil a face ezătura la loc, binevroid totodată a hotărî celi de cuviință și pentru celelalte păgubiri pricinuite D-sale logofătului di către zisul vechil, după localnica cercetare predstăvlișată cinstitului Sfat di către cinstitul Departament al trebilor din lăuntru și după urmări a nu lăsa pe Dumnealui boieriul păgubaș de atîta înșămătoari cheltuele.

D. Burduja Teohari

1846, iulie, 8

Nr. 330

noiembrie 6

Să va urma după rezoluția asupra jaloabei supt iscălitura prințului Vogoride Conache.

Iorgu Ghica, vel logofăt, vel. vist. Cantacuzino, vel post. Mavrocordat.

Arh. St. Iași, Secretariatul de stat al Moldovei, dosar nr. 1574, f. 6.

III

Doclad Sfatului

Secsia a 3-a

Nr. 14709

1846 iunie 26

Potrivit cu a Sfatului închiere înpărtășită acestui Departament din lăuntru prin adresul Postelniceii din 29 april anul următoriu, sub nr. 903, rînduindu-să o localnică comisie în satul Dorna prin D-ler spătar Grigori Rahtivanul și revizorul Iordachi Perju, spre cercetare reclamațiilor cuprinsă în jaloaba Dumis. logofătului Costache Conache, asupra vechilului D. vist. Alecu Balș, care, acum pe lîngă raportul cu nr. 26 au și predstăvlișat rezultatul lucrării, Departamentul, cu cinste, supune Sfatului pe lîngă aceasta în copie, cercetare spre pliroforie de discoperire și dare unii lămurite dislegări de urmare în totul.

Menistru și cavalier, Iordache Ghica, logofăt

p, șaf secsiei

căminar S. Iconom

primit în 5 iulie

nr. 2328

noiembrie 6

Să va urma după rezoluție asupra jaloiei supt iscălitura printului Vogeridi Conachi.

Ghica, vel logofăt, Cantacuzino, Mavrocordat

Ibidem, f. 13

Copie

IV

Act de cercetare

Anul 1846, luna maiu, 29 zile. Potrivit cu poruncile cinstiului Departament Nr. 9671 și 9672, mergînd la starea locului și anume la moșia Dorna numită coluna Neagra, propieta a dumisale boieriului logofăt Costache Conache, spre cercetare pricinilor reclamarisite după jalba dumisale boieriului priimită în copie pi lângă poroncile mai sus țitate căt și din nou după jalba priimită la fața locului de la vechilul dumisale boieriului logofăt asupra vechilului de la moșia Broștenii a dumisale boieriului vist. Alecu Balș, alăturată la della ce această comisie au înființat, în urmarea căroră înaintindu-să cuvenitele lucrări prin înadins slujători, cu adresul nr. 24 au și făcut cunoscut pomenitului vechil a dumis. boieriului vist. spre a să afla de față la cercetările pricinilor arătate prin pomenitele mai sus jalbe și nu numai că următoriu n-au fost dar nici însuș acel adres n-au voit a-l priimi nici măcar pe vornicelul satului Broștenii au îngăduit a da adiverință precum prin doprosul alăturat la della numitul slujitor arată; așa dar, comisia au întins lucrările sale numai în ființa vechilului dumis. boieriului logofăt, discoperind următoarele:

1-*iu* * Pentru crîșma de pe moșia Broștenii de care dumnealui boieriul logofăt sã tînguește că ar fi de prădăciune a fabricii de fher și chiar de sminteală la înființarea ei.

— De la fața locului s-au lămurit că pomenita crîșmă sã află făcută de vechilul dumisale boieriului vist. numai de trii ani, adecă în urma înființării băiei de fher, viza vi cu pomintile băi și în apropiere de hotarul moșiei dumisale boieriului logofăt numai de doisprizăci stîneni și cu aceștia de toți până la baia de fher 30 stîneni, precum întru aceasta au mărturisit, în frica lui dumnezău cinci lăcuiitori streini din megieșitele moșii Borca din cotuna Hăliasa și anume Ion sîn Gavril, Constantin Găină, om bătrîn, de 75 ani, Simion Găină, Toader sîn Vasile Găină și Sămion sîn Roman, dar nu mai puțin că și însuș cel de acum crăcimar șazător în pominieta crăcimă, numit Toader Ungureanu, împreună cu alt lăcuiitoriu Toader Fuioră, din satul Broștenii, carii asămînea au mărturisit, mai vîrtos arătînd că mai înainte de înființarea cei de acum crîșme la acel loc, nîci odeneoară n-au mai fost decăt în 6 ani mai înapoi, cale ca de un ciferl cias de locul ce sã numește Gura Paltinului. Pi moșia Broștenii ar fi fost un bordei unde sã vinde băutura de un lăcuiitor de pi ace moșe a dumisale boieriului vist., numit Toader Ungureanu, care pentru necuviințele ce adesă ori sã întîmpla acolo, sîngur vechil moșiei Broștenii, dumnealui paharnic Merișăscu înadins au pus de an ars-o cu foc. Si osăbit că și sînguri lăcuiitorii pominiți. di pe moșia Borca, au mărturisit arătînd tînguiuri că în mai multe rînduri și lor, aflându-se la lucru în păduri, li s-ar fi furat sumane, sfredile și topoară, de slugile lor și date pi băutură la pomenita di acum crăcimă. Pe lângă care osăbită apoi și comisie de la fața locului au dovedit următoarele:

* Textul raportului este inserat pe două coloane. În prima sînt incluse „Pretențiile după jalba dumisale boieriului logofăt”, iar în cea de a doua, „Discoperirile locale a comisiei”.

a) Că această crăcimă de acum a moșiei Broșteni netăgăduit să află înființată în preajma pomenitei fabrici lângă care să află adunați atît nemții fabricanți precum și lăcuință de 33 lăcuiitori statorniciți pe proprietatea dumisale boieriului logofăt, iară pi moșia Broștenii, în apropiere de ace crăcimă, afară de crăcimă, nici unul măcar.

b) Că această crăcimă se găsești de toată sminteala înființării acei fabrici, din pricină că betăvii meșteri neconțenit să duc la ace crăcimă de-și beu instrumenturile dînd smintială lucrului. La care sălît găsîndu-să vechilul dumis, boieriului logofăt a plăti de a le scoate și piști cît li s-ar cuvini liafa lor, cum întru aceasta nici însuși pominietul crăcimărilor numit Toader Ungureanu n-au tăgăduit că acum mai din nou nu ar fi priimit de la vechilul dumis, boieriului logofăt 400 lei spre scoatirea unor așămînea herării; și în ceialaltă că multe din alte herării pregătite în trebuința fabricii să fură de cătră lucrători și le beu la numita crăcimă. Precum întru aceasta, la punct al 2-le arătat mai gîos numai o parte s-au putut discoperi.

2-le Pentru paguba herăriiilor fabricii, cuprinsă atît în jalba dumisale boieriului logofăt cît și a vechilului dumis, de la moșia Neagra, arătată la punctu 1-ii, ci au priimit comisia la fața locului, în alăturare cu izvod de cătimile și costul bănesc, în sumă de 1998 lei, 20 par. care adică de cătră lucrătorii fabricii s-ar fi dat pi băutură la pomenieta crăcimă :

— Din discoperirile locale să lămurește chiar din însuși netăgăduita arătare a jădovului Moisë de pe Neagra, ce au ținut-o în arendă ace crăcimă de pi moșia Broștenii, că de cătră crăcimărilor său, numit Grigore Plăeșul, în vreme maistrului Mihailic, s-ar fi priimit de la nemții lucrători ai fabricii, o ladă cu herării de stolerii, în amanetare pentru celi luate de la crăcimă, de felul cărora instrumente au arătat că nu știe fiind că în disfacere tovarășiei de la ace crăcimă le-ar fi luat tovarășul său jidovul Nuhăm, care acumnu s-au aflat de față și nici să știe unde s-ar afla, decăt un ceanu boeresc mare ca de două vedre, să află la numitul Moisë, că de pomenitul său tovarăș, în preț de 6 sorocoveți și că pentru celelante mai multe herării, cuprinsă prin pomenitul izvod, vechilul dumisale boieriului logofăt, ce lipsăscu va pute mărturisii că nu știe.

2-le Din mărturisire a 2 lăcuiitori din cotuna Neagra, numiți *Tănăsă Găleată*, *Ariton Grănieșul* ce s-au aflat salahori la fabrică s-au dovedit că din cinci majă de her ce lipsăscu, arătate prin pomenitul izvod, numai de una știu carile din porunca unuia din fabricanți numit *Remisa* ar fi dus-o la casa vechilului moșiei Broșteni. Iară pentru celelalte mai multe herării arătate prin pomenitul izvod, comisia îndestul s-au îndeletnicit și nu au putut afla a lor capăt înțelegîndu-să că de cătră acei beți nemți toate le-au pitrecut, parte la ace crăcimă, pi băutură și parte vindute la feliuri de feță.

3-le Pentru pretenția de la punct al 8-le, cuprins tot în pomenita jalbă, că adică cu oprire drumului de cătră vechilul moșiei Broștenii nu s-ar fi putut pregăti în vreme cunună a ernii metalul de fher, ca să să poată acum porni baia în lucru, cerînd despăgubire pe 8 luni până iarăși la vreme ernii cînd mai cu înlesnire poate a să aduna acel mital pi socoteală de 35.000 par la 40.000 oacă fher ce să tăcsuește a eși pi lună, din care marfă scăzîndu-să costul cheltuielilor în sumă de douăsprezăci mii lei pe lună, plata meșterilor și altile, pentru celelante cost ceri despăgubire.

— Din peripisca urmată între dumnealui boieriul logofăt cu dumnealui boieriul vist. Alecu Balș, arătată prin poroncile de rînduirea aceștii comisii, să cunoaște netăgăduită pînă acum oprire pominetului drum. Dar apoi spre a să lămuri cîinstul Departamentu de poziția lui și din discoperirile locale supunem următoarele :

a) Că acest drum ce trece prin o strămtă cale a doi munți, urmează pe pârăul Negrișoara / chiar aceasta și despărțînd hotarul moșiei Broștenii de proprietatea numită cotuna Neagra a dumis, boieriului logofăt / drumul însă mergi șărpuind după pârău cînd pi o parte di moșie cînd pi alta și în sfârșit, că după luare aminte ce s-au făcut prin căt loc ar pute călca acest drum pi moșia Broștenii, nu poate fi mai mult de căt pînă la 20 prăjani fălcești.

b) Că pominetul drum să află din vechime pe liah de opștească comunicație / sau precum să numești la munte potică sau plaiu / a mai multor sate aflătoare în munți precum și a tuturor de ori unde ar năzui pentru lăcuire la izvorul de burcut aflători pi proprietăua dumisale boieriului logofăt.

c) Că pominetul drum dacă cu ace până acum din vechime opștiască comunație nu au supărat proprietăua moșiei Broștenii, apoi cu atăta mai puțin drumul fabricii, un obiect iarăși de binele comun.

Iară apoi în aceia ce privești pentru sminteala fabricii de la ace păr acum oprire a pominetului mai sus drum, după încredințările locale sânt următoarele:

Că fabrica de jmalți, adecă de unde mai întâi esă fherul ce să numește crud, mult piste 20 zile să va afla pregătit în totul, numai de a porni în lucru. Că din pricina opririi pominetului drum, pără acum, trebuinciosul material de fher, nici ce mai puțină parte s-au putut căra la fabrică, a căria cel mai înlesnicios chip au fost numai în timpul ernii trecute, cu săniile, de a să pute pregăti și că acum în vreme verii, după înadins cercare făcută de a să căra pi cai acel material, ce în alt chip nu să poate, pe de o parte ar costui și multă întârzieri, fără nici un spor, și pi de alta și mai mare cheltuială în plata de chirie, ce după socoteala făcută ar țane ace chirie păr la 20 par. de tătnari și că după încredințările maistrului fabricii, cu înlesnire ce de acum a cărării materialului nu să poate începi lucrare pominetei fabrici fără ce mai multă întârziere.

În priivire că după rânduiala altor fabrici, ia din loc nu are adunat cuvinitul material cosulmarisit în depozit, pi vreme de trii luni, la întâmplări neprevăzute, în socoteală de 142 tătnari ce trebuiesc în 24 ceasuri zi și noapte la necontenita lucrare a cuptorului, pentru că în alt fel deacă s-ar prilejă a să slăbi acel cuptoriu din foc ar rămâne stricat fără a să mai pute lucra într-însul, care costisăști sumă de bani; asupra cărora împregiurări rămâne ca cinstitul Departament cum va socoti să de rezultat.

4-le Pentru cărămida arătată prin jalba dumisale boieriului logofăt ce s-ar fi luat dintr-un horn de cătră vechilul moșiei Broștenii:

— Sînt următoarele descoperiri mărturisite de maistrul fabricii numit *Ferdinant Hușim*, ce arată că însuși, după a sa țădulă, în sumă de 400 cărămizi și 2 stamboale vaș, ar fi dat vechilului moșiei Broștenii asupra alcătuirii ce ar fi avut de a-l lăsa pe moșia Broștenii ca să ia niște chiatră de zidit la cuptoriul de jmalț și că după mărturisirea lui *Constandin Găliat* din cotuna Neagra, ce arată că această cărămidă de sobă s-ar fi luat din lăuntru fabricii iară nu din horn, și că în urmă, după luarea cărămidzii, numitul vechil a moșiei Broștenii nu au îngăduit di a să luoa ace piatră.

5-le Pentru arătare cuprinsă la punctul al 3-le, în jalba vechilului dumisale boieriului logofăt, că adică lăcuitorii din Broșteni, în tăria, pi proprietăua Dumis. boieriului logofăt, vâniază în păduri și păscuescu păraile de pești.

-- Din cercetările locale s-au descoperit, mărturisind tot acei lăcuitori din satul *Borca*, pomenit la punctul 1-ru. că în adevăr în toate locurile unde vechilul dumisale boieriului logofăt ar face oprire lăcuitorilor din Broșteni dispre asămîne vânători, ei în tării, cu laude, să samavolnicesc di să folosăsc cu acele vânători și păscuiri, mai ales acolo la locurile de părăi unde nici cum să negieșescu cu proprietăua dumisale boieriului vist.

6-le Pentru stricarea unii căsuț, arătată la punct al 4-le din pomineta jalbă, ci au fost făcută lângă izvorul burcutului ci să află pi proprietăua dumisale boieriului logofăt în adăpostirea bolnavilor ci ar năzui cătră tămăduire precum și un feredeu de scaldat:

-- S-au dovedit din arătarea lui *Toader Fuioră*, lăcuitori din satul Broștenii. că în vremea aceia mergînd numitul spre scoaterea butucilor pi apa *Negrișoara*, împreună cu alți mai mulți lăcuitori și anume *Toader Artal*, sluga lui *Andrii Fuioră*, ficioru lui *Ion Rusu*, *Neculiță*, ginerile lui *Ion ȋigan*, sluga lui *Roman* și un fecior a *Cărtăi* (sic) tot din Broșteni, s-ar fi abătut la izvorul burcutului și ar fi luat din

păreții acei căsuți numai 4 lătunoși pi cari le-ar fi pus ca să șadă la mâncare, înțelegându-se dintru aceasta că de cătră numiții s-au răsipit pomenita casă precum și stricarea acelu feredeu.

7-le Pentru punct al 5-le, cuprins în pomenita jalbă a vechilului dumisale boierului logofăt, că adică trei lăcuitori de pi moșia Broștenii și anumi *Toader Ungureanu* crăcimarul de la pomineta crăcimă, *Ion Rusu* și *Andrii Maică* pascu vitele lor fără nici o învoire pi proprietăua dumisale boierului logofăt:

— Prin înfășosarea părăților ce au arătat că așa precum și vitele boerești și a lăcuitorilor di pi moșia dumisale boierului logofăt pasc pi moșia Broștenii, apoi ei lăcuitorii în priimirea și a vechilului dumisale boierului logofăt, s-au închizășluit că mai mult a lor vite pi moșia Neagra nu vor paște; dar nici vitele de pi ace moșie pi moșia Broștenii să nu pască, îndatorindu-se ca la dinpotrivă urmare unii pe alții să-s dispăgubască bănești.

8-le Pentru punctul al 6-le cuprins în pomineta jalbă a numitului vechil, că di cătră lăcuitorii din Broșteni s-ar fi răpind chereste de pi la heresteile boierești, de ș-au îngrădit garduri făcându-și și casă precum și lemne de foc:

— Din cercetările urmate la fața locului s-au descoperit că din lătunoaiele de la heresteile d. boierului logofăt, de cătră un lăcuitoriu de pi moșia Broștenii și anume *Ion Rusu* s-au luat lemnul trebuincios numai pentru o casă cu învoire însă a herestearului, dându-i numitul *Ion Rusu* giuămate ocă brinză și pentru lemnul de foc iarăși numai un copaci mare de fag de pi proprietăua dumisale logofătului, s-au luat tot de numitul *Ion Rusu*, care nici însuși au tăgăduit, iară pentru altă mai multă chiriste nu s-au putut dovedi.

9-le La punct al 7-le cuprins tot în pomineta jalbă că adică prin mijlocire vechilului moșiei Broștenii ar fi strămutat niște lăcuitori de pi moșia dumisale boierului logofăt statornicindu-i pi moșia Broștenii, mai virtos aflindu-se datori și cu bani pentru lucru la băi:

— Din cercetarea urmată în adevăr s-au dovedit că doi lăcuitori și anume *Ioan sîn Iacob Olariu* și *Toader sîn Ioan Rusu* să află strămutați pe moșia Broștenii și chiar din acei cuprinși în tăblița satului cotuna Neagra și așezați herăstăoari pi Rârnariu, înțelegându-se că nu fără știrea și mijlocirea vechilului moșiei Broștenii s-au tras acolo, mai ales herestearii, la heresteile boierești.

Despre care locală descoperire închiindu-se acest act, în alăturare împreună și cu della înființată prin raportul să vor prestavlisi cinstiului Departament.

Iscălit Grigore Răhtivan, spătar, Iordachi Perju

Pentru întocmai, V. Tuduri, pitar.

Ibidem, f. 14—18

INFORMAȚII PRIVIND ISTORIA ROMÂNIEI ÎN DOCUMENTE DIPLOMATICE BELGIENE (*Tratativele economice româno-germane din anul 1892*)

DE

A. FILIMON

Este de prisos să subliniem importanța cercetării documentelor străine pentru istoria țării noastre. De altfel, s-a creat, la noi, de mult, o tradiție în cercetarea lor, dovadă elocventă fiind cunoscutele culegeri de documente publicate. La aceasta se adaugă, mai recent, acțiunea organizată și întreprinsă de D.G.A.S. pentru cercetarea documentelor aflate în arhivele altor state.

Între documentele care se impun atenției cercetătorilor se situează și cele din Arhivele Ministerului Afacerilor Externe al Belgiei. Aici, sînt conservate rapoartele consulilor belgieni de la București, Galați, Iași și Craiova¹.

Stabiliți în România într-o perioadă de mari transformări economice, sociale și politice, consulii belgieni au urmărit cu atenție tot ce se petrecea aici, informînd guvernul lor, în general, cu multă exactitate, despre evenimentele ce se petreceau la Dunărea de Jos. Din acest motiv, la Bruxelles, se găsesc informații prețioase despre: anul revoluționar 1848, situația economică, socială și politică în a doua jumătate a secolului al XIX-lea, Unirea Principatelor, războiul pentru independență ș.a.

Aceeași arhivă oferă informații prețioase și pentru istoria țării noastre, provenite de la reprezentanții Belgiei în principalele capitale europene. Rapoartele venite de la Constantinopol, Viena, Petersburg, Londra și Paris², au furnizat guvernului belgian date despre: Congresul de la Paris, conferințele de la Constantinopol, activitatea diplomatică a Principatelor Unite, Congresul de la Berlin, acțiunea României pentru recunoașterea independenței, problema Dunării ș.a.

Cea mai mare parte a rapoartelor conțin informații privitoare la situația economică a principatelor. Aceasta pentru că între Belgia și țările române se făcea acum

¹ Relațiile oficiale între Belgia și România datează din anul 1838. La 17 noiembrie 1838 a fost înființat primul consulat belgian cu sediul la Galați. Au urmat apoi consulatele de la București (1842) Iași (1874) și Craiova (1874). (Arhivele Ministerului Afacerilor Externe al Belgiei, Dos. 992, tome I, doc. 3—4, Dos. 989, tome I, doc. 61, Dos. 994, doc. din 3 august 1874, Dos. 991, din 29 septembrie 1874).

² În mare parte, rapoartele sînt cuprinse în fondul „Correspondance Politique-Légations”.

un intens schimb comercial³, continuare a tradiționalelor legături comerciale stabilite încă din secolele XIV—XVI⁴. De aceea, tot ce privea economia României, toate modificările survenite în politica economică a țării noastre, interesau îndeaproape guvernul de la Bruxelles.

Între evenimentele care au reținut atenția Belgiei se numără și tratativele economice purtate între România și Germania, începînd din aprilie 1892. După cum se știe, în politica economică a României, modificarea tarifului vamal, în anul 1891, a marcat o nouă etapă a aplicării politicii protecționiste, în momentul în care majoritatea statelor europene o adoptaseră. În același an, expirau aproape toate convențiile comerciale ale țării noastre. Momentul este considerat potrivit, de guvernul român, pentru a pune la baza noilor convenții tariful modificat. Între altele, guvernul român, după cum se știe, a condiționat începerea tratativelor cu ceilalți parteneri de schimb în funcție de reușita noului tratat comercial cu Germania.

În cursul anului 1891, la 1/13 martie, a expirat și convenția comercială, încheiată în anul 1881, între Belgia și România⁵. Era, deci, firesc ca tratativele comerciale româno-germane să intereseze guvernul belgian. Tocmai de aceea, s-au dat instrucțiuni reprezentanților săi la București și Berlin să urmărească, cu atenție, aceste tratative.

Diplomații belgieni acreditați la București și Berlin au trimis, aproape zilnic, rapoarte speciale privind tratativele respective. Prin ele, guvernul belgian a fost informat, din timp, despre: detaliile tehnice ale discuțiilor, unele neconcordanțe de vederi, economice, ivite, cu acest prilej, între cele două guverne.

Din aceste rapoarte⁶, am selectat pe cele care le-am considerat ca fiind semnificative, din perioada aprilie-decembrie 1892, pentru reliefaarea eforturilor României de a da o nouă orientare politicii sale comerciale. Chiar dacă nu oferă întotdeauna date noi, documentele, pe care le publicăm în anexe, verifică cele cunoscute pînă acum și aduc unele precizări utile pentru o mai bună înțelegere a problemei. În acest sens s-ar putea aminti și legătura pe care diplomații belgieni o fac între tratativele economice și raporturile politice dintre cele două țări⁷.

Légation de Belgique
nr. 41/31

Bucarest le 14 avril 1892

Monsieur le Ministre,

Les négociations entamées entre la Roumanie et l'Allemagne, relativement à leurs relations commerciales, n'ont pas encore abouti.

³ În anul 1840, după o statistică belgiană, au venit în portul Galați două nave belgiene cu mărfuri în valoare de 7150 florini și au dus de aici mărfuri în valoare de 31.800 florini. (Dos. 992, tom., I, doc. 27 mai 1841). În anul 1858 au venit tot două nave care au adus: 175.733 kg de zahăr, 242.148 kg fier ș.a. (Dos. 992, tome II, doc. nr. 28.

⁴ Vezi: Reprezentantele diplomatice ale României, Buc., 1967, p. 284.

⁵ În februarie 1891, guvernul belgian solicită guvernului român prelungirea convenției. Prin declarația provizorie din 14/26 februarie 1891, Belgia obține prelungirea convenției pînă la expirarea celei cu Germania.

⁶ Documentele au fost cercetate cu ocazia unui stagiului de specializare în Belgia, în cursul anului universitar 1968/1969. Profităm de această ocazie pentru a mulțumi, și pe această cale, domnului Prof. Dr. Jan Dhondt, de la Universitatea din Gand și domnului Desneuve, arhivist la Arhivele Ministerului Afacerilor Externe al Belgiei, pentru deosebita amabilitate cu care ne-au sprijinit în acțiunea de consultare a arhivelor belgiene.

⁷ Vezi anexa VI.

Je me suis tenu très au courant de cette question et y ai consacré une attention soutenue, sachant à quel point elle intéresse notre commerce.

Le Gouvernement Roumain a, dans un mémoire, exposé au Gouvernement Allemand, la situation désavantageuse dans laquelle Il plaçait son Pays, en frappant ses céréales d'un droit d'entrée de cinq marks, alors que les blés américains jouissent du droit de trois marks cinquante. Il lui a fait remarquer que son tarif autonome était modéré et devait même être considéré par l'Allemagne comme un tarif de faveur. En effet si certains droits ont été majorés par rapport aux anciennes taxes, il sont néanmoins beaucoup inférieurs au tarif des États-Unis et même au tarif conventionnel conclu récemment entre l'Allemagne, l'Autriche-Hongrie et l'Italie. Tout en attirant son attention sur la grande valeur que représente pour l'Allemagne son débouché industriel en Roumanie, Il lui a demandé pourquoi Il lui appliquait un tarif différentiel alors que d'autres Pays tels que L'Angleterre, la Belgique, la Hollande le traitait comme la nation la plus favorisée.

En réponse à ce mémoire, l'Allemagne, a déclaré qu'elle voulait bien s'engager à réduire les droits d'entrée sur les céréales Roumains mais qu'en échange elle exigeait des *concessions équivalentes*, c'est-à-dire la diminution des droits portant sur plusieurs articles tels que les tissus, etc.

C'est sur ce point que l'entente n'a pu se faire.

Vous n'ignorez pas en effet que la Roumanie a adopté un tarif autonome dont Elle ne veut pas se départir. Elle désire que ce tarif reste en vigueur pendant un temps suffisant pour lui permettre de juger de son efficacité et considère en conséquence les conditions imposées par l'Allemagne comme inacceptables.

Animée néanmoins d'un grand esprit de conciliation et poussée par le vif désir d'arriver à sont but Elle a tâché de tourner la difficulté en offrant à l'Allemagne des concession *non tarifaires*, qui pourraient être considérées par Elle comme équivalentes, telles que : des garanties, des stipulations accessoires, l'engagement de consolider son tarif, et de ne pas appliquer aux produits d'origine Allemande de sur-taxes, ni de prohibitions, droit qui lui est reconnu par l'article deux du tarif. Elle estime même que cette dernière stipulation serait suffisante, attendu que l'Allemagne en accordant aux États-Unis la clause de la nation la plus favorisée, n'a exigé à Eux, en échange de cette concession, que l'engagement de ne pas frapper le sucre Allemande de taxes prohibitives.

Les pourparlers en sont là. Mais comme la Roumanie, vu la crise, désire précipiter la solution des négociations, et que d'un autre côté l'Allemagne n'y met aucun empressement, j'apprends que le Gouvernement Roumain vient de faire à la France de nouvelles propositions afin d'obtenir d' Elle l'application de son tarif minimum, tout en ne se départant pas de sa ligne de conduite, c'est-à-dire de ne lui accorder en échange aucune concession tarifaire. Mon prédécesseur M. Courad de Buisseret, dans sa lettre du 7 février dernier nr. 18/14, Vous a parlé des négociations engagées dans ce sens entre ces deux Pays ; négociations qui n'ont eu du reste aucun résultat, car la France exigeait la réduction de certains droits. Mais actuellement la question se place sur un tout autre terrain. Et la Roumanie fait, à juste titre, observer à la France, qu'elle n'exige pas un avantage pécuniaire, en Lui demandant l'application de son tarif minimum, puisque, celui-ci est équivalent au tarif maximum quant aux droits sur les céréales, mais. La prie de faire acte de courtoisie et de lui donner en quelque sorte un appui moral qui Lui permettrait de dire à l'Allemagne, dans le cas où Elle ne voudrait pas céder : „toutes les nations me traitent favorablement. Vous seule m'appliquez un tarif sévère. Vous voulez donc une guerre de tarif, Je l'accepte et j'use de mon droit en frappant vos produits de taxes prohibitives”.

Je ne puis prévoir l'accueil que le Gouvernement Français fera à ces nouvelles propositions mais je sais dès à présent qu'elles sont fortement appuyées par la Légation de France à Bucarest.

Je ne manquerai pas de Vous tenir au courant des différentes phases de ces négociations, dont la solution peut avoir pour la Belgique un si grand intérêt.

Veuillez agréer Monsieur le Ministre, les assurances de ma plus haute considération.

G. de Man.

Arhivele Ministerului Afacerilor Externe, Belgia, fond Tratatul Comercial, Dos. 939, nr. 10997.

n.n. Sublinierile aparțin autorului.

Légation de Belgique
B'nr. 880/554

Berlin, 17 Juin 1892,

Monsieur le Ministre,

Les négociations commerciales entre l'Allemagne et la Roumanie ont été reprises sur la base suivante :

Un arrangement provisoire serait conclu entre les deux pays.

L'Allemagne accorderait à la Roumanie le traitement de la nation la plus favorisée pour les grains seulement.

La Roumanie consoliderait pour l'Allemagne tout son tarif actuel.

Un protocole secret énumérerait les concessions de tarif assez réduites en nombre et comme importance que la Roumanie s'engagerait dès maintenant à insérer dans le traité définitif.

Comme compensation l'Allemagne donnerait à la Roumanie dans le dit traité, le traitement de la nation la plus favorisée pour divers produits agricoles autres que les grains.

Par le traité définitif tout le tarif roumain ne serait plus consolidé, mais seulement les articles qui intéressent spécialement l'Allemagne.

Agréez, Monsieur le Ministre, l'assurance de mon très profond respect.

Grerindl

Ibidem, nr. 16319.

Légation de Belgique
B'nr. 926/589

Berlin, 26 Juin 1892,

Monsieur le Ministre,

L'Allemagne et la Roumanie sont parvenues à se mettre d'accord pour un arrangement commercial provisoire sur la base que j'ai eu l'honneur de vous indiquer par mon rapport du 17 de ce mois nr. 880/554. L'entente a été établie hier à Berlin mais les déclarations seront signées à Bucharest.

Les négociations pour la conclusion d'un traité définitif commenceront au mois de Septembre.

L'arrangement provisoire restera en vigueur jusqu'en Décembre.

Agréez

Grerindl

Ibidem, nr. 17119.

Légation de Belgique
B'nr. 943/598

Berlin, le 29 Juin 1892,

Monsieur le Ministre,

J'ai eu l'honneur de vous écrire le 26 de ce mois, par mon rapport nr. 926/589, que l'Allemagne et la Roumanie étaient arrivées à un arrangement commercial pro-

visoire et que les déclarations destinées à le constater seraient prochainement signées à Bucharest.

Il est survenu une difficulté de rédaction qui empêche jusqu'à présent l'accord fixé en principe d'être officiellement conclu.

Vous savez qu'à la déclaration destinée à être publiée, sera annexé un protocole secret énumérant les réductions de tarif que la Roumanie s'engage dès maintenant à insérer dans le traité définitif. L'Allemagne voudrait que le protocole contient une phrase disant que l'éventualité de concession ultérieures n'est pas conclue. La Roumanie refuse, ne voulant pas contracter en quelque sorte l'engagement moral de sousscrire à d'autres réductions que celles aux quelles elle a déjà consenti. Ce n'est pas que le cabinet de Bucharest ait déjà pris la détermination de ne pas accorder d'avantage, quelles que soient les compensations que lui seront offertes; mais il veut conserver la main libre.

Agréez

Grerindl

Ibidem, nr. 17469

Légation de Belgique
Bⁿr. 959/610

Berlin le 1-er Juillet 1892,

Monsieur le Ministre,

La difficulté de rédaction dont je vous parlais par mon rapport du 29 Juin, dernier nr. 943/598 a été aplanée dans le sens désiré par le cabinet de Bucharest. La signature de l'arrangement commercial provisoire entre l'Allemagne et la Roumanie est donc imminente.

Agréez

Grerindl

Ibidem, nr. 17680.

Légation de Belgique

Bucarest 2 Juillet 1892

Monsieur le Ministre,

Les négociations commerciales entamées avec l'Allemagne viennent d'aboutir au résultat que désirait le Gouvernement Roumain.

Un arrangement provisoire destiné à régler les relations des deux pays pendant cette année a été signé hier, en attendant la conclusion d'un traité définitif.

Le Cabinet de Berlin concède à la Roumanie la réduction du droit sur les céréales à 3 Marks 50. C'était le but où tendaient les efforts des négociateurs roumains; ceux-ci faisaient valoir à Berlin combien l'Allemagne était intéressée à la prospérité de la Roumanie tant à cause des nombreux capitaux placés dans les emprunts roumains que par suite de l'importance de son exportation vers les pays danubiens.

Le Cabinet de Berlin a fini par accéder aux vœux qui lui étaient exprimés, désirant donner en outre, à un autre point de vue, un témoignage d'amitié et de bienveillance à un État que les circonstances peuvent appeler à jouer un rôle politique considérable.

La Roumanie accorde à l'Allemagne le traitement de la nation la plus favorisée et s'engage à ne pas élever vis-a-vis d'elle les droits fixés par son tarif actuel.

Des négociations nouvelles devant se poursuivre ultérieurement, et semble probable que le Cabinet Roumain aurait laissé entrevoir l'éventualité d'une réduction de son tarif en ce qui concerne certains articles intéressant l'industrie allemande,

après une expérience du régime qui leur est actuellement appliqué, expérience dont la durée pourrait être moins longue qu'on ne le déclarait tout d'abord.

J'aurai soin, Monsieur le Ministre, de vous transmettre un exemplaire de l'arrangement allemand-roumain dès qu'il aura été publié.

Sa mise en vigueur ne pourra que favoriser le mouvement du port d'Anvers d'où les blés de Roumanie sont en majeure partie expédiés vers l'Allemagne.

Les pourparlers engagés avec la France n'ont pas encore donné de résultat, ils ne présentent du reste qu'un intérêt secondaire, ce pays ne pouvant faire à la Roumanie aucune concession en ce qui concerne la tarification des céréales.

Veuillez agréer,

Gh. Forgeur

Ibidem, nr. 18061

Légation de Belgique
B' nr. 1602/1034

Berlin 22 octobre 1892

(confidentielle)

Monsieur le Ministre,

J'ai l'honneur de recevoir votre dépêche du 25 Août dernier B. nr. 939.

Mes renseignements ne concordent pas avec ceux de M. le Ministre du Roi à Bucharest.

Le gouvernement Roumain n'a pas l'intention de constituer un traitement différentiel en faveur de l'Allemagne; mais il ne compte pas inscrire d'office à son tarif général les concessions qu'il accordera à ce dernier pays. Je crois savoir que son projet est d'en faire profiter les Puissances amies, moyennant des compensations identiques à celles que la Roumanie aura obtenues de l'Allemagne. Le futur traité entre la Roumanie et l'Allemagne servira de type. Dans ses négociations avec d'autres pays, le gouvernement de Bucharest n'ira pas au-delà des réductions de tarif qu'y seront insérées.

J'ai eu l'honneur de vous écrire, le 17 Juin dernier, sous le numéro 880/554, qu'un protocole secret joint à l'arrangement commercial provisoire entre l'Allemagne et la Roumanie énumérerait certaines concessions que la Roumanie s'engageait à consacrer dans le traité définitif. Ce protocole a été signé. Les réductions de tarif qu'il accorde, sont en nombre de cinq ou six. J'ignore sur quels objets elles portent mais elles sont assez insignifiantes. L'Allemagne désire en obtenir d'autres, notamment sur les tissus et les fers. La Roumanie résiste, disant qu'elle est obligée de conserver son tarif tel qu'il est pour des raisons fiscales. Elle annonce que sur ce point sa résolution est inébranlable. On ne semble cependant pas croire ici que c'est le dernier mot du cabinet de Bucharest. Le gouvernement Roumain est d'ailleurs prêt à consolider ceux des articles du tarif général qu'ont de l'intérêt pour l'Allemagne.

La Roumanie n'a l'intention de demander en échange que les réductions de droits déjà accordées par les traités antérieurs à des Puissances tierces, pour les céréales peut-être y ajoutera elle les vins et le bétail. Une concession sur ce dernier point n'aurait du reste pas grande utilité pratique. Il est plus que probable en effet que l'Autriche-Hongrie continuera à prohiber le transit du bétail Roumain.

Le reste du tarif conventionnel allemand n'a pas d'intérêt pour la Roumanie dont l'industrie est dans l'enfance. Si l'on inscrit au traité des produits autres que ceux de l'agriculture, ce ne sera que pour la forme.

Je ne sais pas si je pourrai vous renseigner plus complètement puisqu'il n'est pas permis d'interroger un gouvernement sur une négociation pendante; mais si une heureuse chance m'apprend quelque détail nouveau, je ne manquerai pas de vous le transmettre.

Les négociations pour le traité de commerce entre l'Allemagne et la Roumanie commenceront à Berlin dans quelques jours. Jusqu'ici il n'y a eu que des pourparlers préliminaires.

Agréez,

Grerindl

Ibidem, nr. 27949

Légation de Belgique
à Bucarest

Bucarest le 1-er Décembre 1892

Nr. 123 — B

Monsieur le Comte¹,

L'arrangement commercial conclu avec l'Allemagne et qui expirait le 30 novembre vient d'être prorogé jusqu'au décembre prochain.

D'ici là le Gouvernement Roumain devra soumettre aux Chambres des modifications au tarif douanier portant sur quelques produits de l'industrie allemande tels que les fontes, les cuirs vernis, les meubles capitonnés, et deux articles concernant la métallurgie. Ces prohibitions seront déposées incessamment.

Quand ces mesures seront votées le Cabinet de Berlin ne fera aucune difficulté, si la marche des négociations le rendait nécessaire, à prolonger de nouveau l'accord provisoire jusqu'au 31 mars.

L'Allemagne ne paraît pas toutefois devoir se contenter, dans les pourparlers qui vont se poursuivre en vue de la conclusion d'un traité définitif, des concessions assez minimes qui lui ont été offertes par la Roumanie en échange de la réduction à 3 Marcs 50 du droit sur le blé.

Il est dès à présent certain qu'elle demandera une modification plus sérieuse du régime douanier de la Roumanie.

Mais le cabinet de Bucarest pourra-t-il lui donner de nouvelles satisfactions? Le langage des ministres roumains ne laisse nullement prévoir qu'ils soient disposés à faire une brèche importante dans le tarif autonome dont l'application n'a pas encore été suffisamment longue pour apprécier ses résultats notamment en ce qui concerne le développement d'industries nationales. Le gouvernement roumain semble en outre décidé pour des raisons budgétaires à persister, pour le moment, dans sa politique économique. Dès lors il y a bien de mettre en doute la conclusion d'un traité définitif avec l'Allemagne à l'expiration des conventions temporaires.

Toutefois les concessions déjà octroyées à ce pays sur quelques articles du tarif pourraient bien susciter des demandes d'avantages équivalentes de la part d'autres gouvernements qui s'étaient contentés jusqu'ici du régime établi par ce tarif; l'Angleterre notamment réclamera probablement la réduction des droits sur les huiles.

Veuillez agréer,

G. Forgeur

Ibidem, nr. 31924

Légation de Belgique
B^r nr. 1992/1311

Berlin le 28 Décembre 1892

Monsieur le Comte,

Les négociations en vue d'un traité de commerce entre l'Allemagne et la Roumanie commencées à la fin d'Octobre, sont interrompues depuis quelques jours. Ce temps d'arrêt ne signifie pas qu'un échec soit à craindre. Il est comme nécessité où

¹ Monsieur le Comte de Mérode Westerloo

s'est trouvé le délégué technique roumain d'aller chercher de nouvelles instructions à Bucharest, après la première lecture des demandes présentées d'une part et d'autre.

Vous savez que par un protocole secret la Roumanie s'est déjà engagée à accorder un certain nombre de réductions, pas importantes du reste, sur quelques-uns des articles de son tarif général. L'Allemagne en voudrait d'avantage. La Roumanie a déjà fait savoir que diverses demandes de l'Allemagne ne seront admises dans aucun cas. Le reste est en suspens. La difficulté provient, dit M. le Barron de Marchall, de ce que la Roumanie prouve par sa statistique que les importations chez elle n'ont pas été diminuées par l'établissement du nouveau tarif roumain. Il n'y a donc pas avantage pour l'Allemagne à obtenir la réduction des droits de ce tarif. Il n'en résulterait qu'un préjudice pour le trésor de la Roumanie.

L'arrangement commercial provisoire entre l'Allemagne et la Roumanie que je vous ai fait connaître, devait expirer le 31 Décembre prochain. Il a été prolongé d'un mois.

Agrérez,

Grerindl

Ibidem, nr. 34443

PARTIDUL NAȚIONALIST-DEMOCRAT DIN ROMÂNIA PÎNĂ LA PRIMUL RĂZBOI MONDIAL

DE

IOAN CĂPREANU

Începutul sec. al XX-lea din istoria României se caracterizează prin adîncirea relațiilor de producție capitaliste în economie, accentuarea luptelor sociale, intensificarea curentului pentru desăvîrșirea unității de stat, regroupări ale forțelor politice care reprezentau interesele muncitorimii și ale păturilor mijlocii de la orașe și sate.

În problematica nouă de la începutul secolului, pe fondul acestor adînci frămîntări și deplasări în structura social-economică, într-o epocă de mari căutări în domeniul curentelor de gîndire social-politică, din mișcarea culturală inițiată de revista „Semănătorul”, s-a ivit, în anul 1904, o asociație cu obiective politice, cuprinzînd cadre didactice universitare, studenți, ofițeri și diverși intelectuali, care și-a luat de la început denumirea de „organizație naționalist-democratică”¹. La începutul sec. al XX-lea, folosirea în literatura politică și filozofico-socială a termenului de „naționalist-democrat” avea semnificația luptei pentru promovarea elementului românesc și impunerea limbii române în instituțiile de cultură și artă și în învățămîntul superior, realizarea desăvîrșirii unității politice a poporului român și înfăptuirea unor transformări sociale cu conținut burghezo-democratic.

Primele manifestări au avut drept obiectiv lupta pentru promovarea elementului românesc în instituțiile de cultură și artă². Inițiatorul și animatorul acestei mișcări era profesorul universitar și istoricul Nicolae Iorga.

O acțiune mai importantă inițiată de această mișcare a fost manifestarea studentească din Piața Teatrului Național, de la 13 martie 1906, împotriva reprezentațiilor în limba franceză, organizate de societățile „Leagănul” și „Obolul”. Comitetul Asociației generale a studenților universitari români — care a organizat această acțiune — activa sub influența lui Nicolae Iorga. Pentru a pregăti spiritele, Nicolae Iorga s-a folosit de faptul că cunoscutul om de cultură francez, Jules Brun, anun-

¹ Embrionul viitorului Partid naționalist-democrat se afla în conducerea Asociației generale a studenților universitari români.

² Arhivele Statului. Arhiva istorică centrală, colecția documente de proveniență personală, Dosar 48/1906.

țase o conferință la Ateneul român și o reprezentație teatrală în limba franceză, pe care le-a împiedicat printr-o demonstrație studentească³.

Un moment însemnat în activitatea acestei organizații, l-a constituit apariția, sub conducerea lui Nicolae Iorga, a publicației săptămânale „Neamul românesc” în anul 1906, în care a fost prezentat programul grupării politice, au fost publicate comunicări cu privire la acțiunile ce erau inițiate și articole care reflectau activitatea din București, Iași și diferite localități din țară. Spre nucleele acestei organizații, ce luau ființă în onase și sate, se îndrepta cu deosebire intelectualitatea, însușită de ideile înfăptuirii idealului desăvârșirii umirii tuturor românilor.

Lupta parlamentară a acestei grupări politice a început în anul 1907, cînd N. Iorga a fost ales deputat. La 21 octombrie, a avut loc la Iași, întrunirea a peste 600 de aderenți ai acestei organizații, printre care majoritatea studenți. La această adunare, au ținut discursuri, explicînd scopul și programul viitorului partid, N. Iorga, Leon Cosmovici, colonelul Mladian Manolescu și alți conducători ai acestei mișcări. Întrunirea a aclamat o moțiune prin care se cerea expulzarea străinilor ce uneltesc împotriva statului.

În ianuarie 1908, N. Iorga a publicat „o declarație de program naționalist-democrat”, invitînd pe prietenii săi să se organizeze în vederea alegerilor viitoare și să contribuie la o subscripție pentru transformarea revistei „Neamul românesc” în ziar cotidian⁴. În această declarație, se cerea pentru țărani ca să se facă exproprierea societăților de asigurare și lichidarea moșiilor împovărate, iar Casa rurală, ca instituție de stat, să fie subvenționată cu excedentele bugetare. Aceste prevederi, ca și întregul program, erau lipsite de o dezvoltare detaliată, astfel că nu se putea vedea în ce scop se cerea Casa rurală și exproprierea. Rezultă însă că această grupare politică cerea lichidarea numai a moșiilor împovărate, adică expropriați urmau să fie doar marii proprietari datori la creditul funciar⁵. Cu toată deosebirea adîncă ce exista între socialiști și naționaliști democrați, mișcarea socialistă din România a salutat apariția programului unui nou partid⁶.

După apariția Declarației-program a naționaliștilor democrați, o vie activitate se desfășoară în rîndul studenților și intelectualiilor, pentru organizarea acestora și atragerea lor în viitorul partid. Este organizată Societatea generală a studenților numită „Daco-română”⁷, care ține un congres la Iași, în iulie 1908, și la care participă studenți și intelectuali români din București, Iași și alte centre, cu tendință de a cuprinde pe toți românii. Congresul de la Iași n-a fost decît îndeplinirea unuia dintre proiectele pregătitoare pentru constituirea partidului⁸. În timpul vacanțelor, erau organizate pentru studenți, profesori, învățători, preoți, cursuri și conferințe la Vălenii de Munte și Iași, în care se vorbea despre realizarea idealului desăvârșirii unității de stat a românilor și se explica scopul proiectatului partid. Ocupîndu-se de cursurile de vară din România, organizațiile de N. Iorga, care era șeful mișcării, ziarul maghiar „Budapesti Hirlap”, care reflecta îngrijorarea cercurilor conducătoare ale imperiului habsburgic, scria: „Dacă sînt adevărate cele scrise în forle din București, în România se fac eforturi mari ca la Vălenii de Munte oaspeții din Ungaria și la Iași cei din Bucovina, să petreacă și în același timp să se instruiască cît mai bine, pentru ca astfel, întorcîndu-se acasă, aceștia să aducă

³ Vezi *Adevărul asupra manifestației sîngeroase din Piața Teatrului*, Buc. 1906 (broșură).

⁴ „Neamul românesc” din 30 ianuarie 1908.

⁵ „Viitorul social”, anul II nr. 7, februarie 1908, p. 68.

⁶ Ibidem.

⁷ Arhivele statului — Arhiva istorică centrală. Fondul Direcției poliției și siguranței generale, Dosar nr. 95/1907, fila 33.

⁸ Arhivele statului — Arhiva istorică centrală, Fondul Direcției poliției și siguranței generale, dosarul nr. 39/1906—1909, fila 31. Vezi și L. P. Rusu, *Domnul Iorga — cuvinte adevărate*, București, 1907.

cu ei legăturile strinse ale unității culturale și naționale. Ce vom face acum în fața propagandei care se face la aceste cursuri? Să silim pe cale diplomatică pe ministrul de culte român să interzică prelegerile”⁹. În același timp, deputatul român din Camera de la Budapesta, preotul dr. Vasile Lucaci, salută activitatea desfășurată de noua grupare politică din România, în sprijinul luptei românilor din Transilvania, publicând în ziarul „Lupta” din Budapesta, un substanțial și luminos articol în problema *Solidarității românilor de peste munți*¹⁰.

Societatea „Daco-română”, înființată de N. Iorga, nu avea nici un statut, dar își orienta în mod vădit lupta spre a susține cât mai bine marile mișcări care se pregăteau în Transilvania și Bucovina, iar pe plan intern se declara deschis pentru susținerea revendicărilor cu conținut burghezo-democratic ale țărănimii, socotind-o ca pe elementul cel mai pur românesc, alunecând însă uneori în manifestări xenofobe¹¹. În calitatea de vicepreședinte al „Ligei pentru unitatea culturală a tuturor românilor”, N. Iorga, cu ocazia adunării generale a Ligii, a sfătuit pe deputații români din Austro-Ungaria ca activitatea lor să nu se mărginească numai la lupta în parlament, ci să organizeze adunări populare în interesul realizării programului de afirmare a națiunii române¹². Pentru ziua de 3 mai 1909 a fost convocat la București un congres al acestei grupări politice cu prilejul memoriei revoluției de la 1848 care însă nu și-a atins scopul propus de a crea partidul, deoarece îi lipsea baza de masă¹³.

În timpul campaniei electorale din 1909, naționaliștii-democrați au desfășurat o largă activitate, punându-și candidaturii în toată țara, iar profesorul N. Iorga, care era principalul organizator al acestei mișcări, a ținut conferințe la Tulcea, Brăila, Tr. Severin și în alte orașe ale țării¹⁴.

⁹ „Budapești Hirlap”, 13 iulie 1908. Vezi și „Viitorul”, nr. 245 din 15 iulie 1908 și „Țara” din 15 iulie 1908.

¹⁰ „Adevărul”, nr. 6936 din 22 decembrie 1908. Într-o notă a Direcției poliției și siguranței generale din 15 iulie 1909, adresată lui Emil Costinescu, ad. interim la Ministerul de Interne se specifica: „Încă din anul trecut (1908) s-au pus bazele unei Academii populare pentru răspîndirea culturii generale și în special pentru cunoașterea formelor de manifestare ale vieții naționale a românilor de pretutindeni. În urma întrunirii de la Brăila în vederea Congresului studentesc ce se va ține în august 1909 la Iași, se va dezvoltă aici un program de activitate al naționaliştilor democrați. Se pare că la acest Congres se va pune un mare accent pe Vălenii de Munte ca centru de întâlnire al studenților de peste munți care vor să pătrundă în țară pe sub acșuns pentru a participa la congres. În definitiv crearea unei atmosfere culturale, stabilirea de legături sufletești care să ducă pe nesimțite la unitatea culturală și sufletească a neamului... acesta este scopul cursurilor ce se țin în timpul vacanțelor la Vălenii de Munte”. În „Neamul românesc” din 20 iulie 1909, N. Iorga protesta împotriva cenzurii Siguranței Generale. (În Arhivele Statului, Arhiva istorică centrală, Fondul Direcției poliției și siguranței generale. Dosarul nr. 38/1909, fila 51). Din aceasta rezultă că obiectivele de acțiune și cu deosebire metodele radicale ce și le propunea gruparea politică a naționaliştilor-democrați a determinat organele siguranței regimului burghezo-moșieresc să-i urmărească activitatea.

¹¹ Arhivele Statului. Arhiva istorică centrală, Fondul Direcției poliției și siguranței generale, dosar nr. 39/1909, fila 72.

¹² Idem, fila 76. Acest sfat al lui N. Iorga a aflat un puternic răsunet în presa română din Transilvania și Banat. „Libertatea” din Sibiu (foaia lui Vlad) și „Drapelul” din Lugoj (foaia lui Bredicescu) îi aprobă ideea subliniind că, pe baza regulamentelor Camerei, partidul național, care avea 25 de reprezentanți în parlament, nu putea face nimic. Tot în același sens ia atitudine și „Lupta” și „Gazeta Transilvaniei”.

¹³ Ibidem, fila 98.

¹⁴ „Dimineața”, nr. 2068 din 23 noiembrie 1909. „Universul”, nr. 9 din 11 ianuarie 1910, „Neamul românesc”, nr. 34 din 16 martie 1910.

Cu prilejul adunărilor electorale, candidații naționaliști-democrați, arătând care erau obiectivele urmărite de noua grupare politică, au formulat critici guvernului liberal pentru politica sa la sate și, în special, partidului conservator-democrat fondat de Take Ionescu. N. Iorga, la o mare întrunire politică de la Brăila (din 21 iulie 1909), ținută în sala „Paradis”, completează programul anunțat în ianuarie 1908, precizând că „Gruparea naționalist-democrată luptă pentru proprietatea mică pentru țărani, împărțirea moșiilor statului la țărani, desființarea impozitului pe cap și înființarea pe venit, desființarea prestațiilor, înființarea de școli administrative, crearea de școli practice de comerț și meserii, credite pentru comerț și industrie, înlăturarea străinilor de la furnituri și lucrări, monopolul băuturilor spirtoase, crearea de ceainării și biblioteci la sate, îmbunătățirea soartei corpului didactic, încurajarea artelor și votul universal pentru români, cu reprezentarea minorităților”¹⁵.

Prin congresul ținut la 23 aprilie 1910 la București, au fost puse bazele Partidului naționalist-democrat¹⁶, adoptându-se programul publicat și popularizat mai înainte. Fiind un produs al păturilor culte, de unde își recruta cu deosebire aderenții, răspunzând unei etape istorice în care se afla România, acest partid a abordat unele revendicări importante ale maselor populare, și-a orientat activitatea spre problemele de ordin național, fără a găsi întotdeauna cele mai bune rezolvări și recurgând adesea la soluții greșite. Ca urmare a slabei sale legături cu masele largi populare, în numele cărora acționa, trăia mai cu seamă din afirmarea personalităților ce stăteau în fruntea sa, și în primul rând, a personalității lui Nicolae Iorga. Aproximarea, prin unele puncte înscrise în program, de punctul de vedere al clasei muncitoare, a determinat ca mișcarea socialistă, în unele privințe, să-l sprijine, făcându-i însă o aspră critică cu privire la inconsecvențele liniei politice și greșelile manifestate în problema națională, care depășeau cadrul luptei obiective pentru desăvârșirea unității de stat a României. Atitudinea demascatoare față de politicianismul celorlalte partide ale burgheziei și moșierimii a determinat ziarul „Adevărul” să aprecieze că N. Iorga, șeful acestui partid, recunoștea lupta de clasă¹⁷.

În perioada anilor 1912—1914 și apoi în timpul războiului mondial, în jurul Partidului naționalist-democrat se strâng elemente care luptau pentru realizarea idealului național, acționând în strânsă legătură cu organizațiile „Liga pentru unitatea culturală a tuturor românilor” și „Acțiunea națională”.

În alegerile parlamentare din 1911 și apoi în cele din 1914, N. Iorga, generalul Dr. Frangulea, Vasile Kogălniceanu candidau în Prahova, București, Brăila, din partea Partidului naționalist-democrat. În campania electorală din primăvara anului 1914, apare cu cel mai surprinzător program, în care prevedea printre altele „...o operă radicală de reforme serioase și întregi, și, în primul rând, o nouă și mare împroprietărire a țăranilor, așa ca nici unul din ei să nu rămână fără pământ, deoarece astăzi și multă vreme pământul rămâne singurul mijloc de hrană al țăranului și al copiilor lui... exproprierea în interes public a tuturor moșiilor din întreaga țară, care trec peste 1 000 de pogoane.

Să se creeze păduri comunale, acolo unde nu sînt păduri, iar acolo unde proprietatea mare are păduri, să se exproprieze din ele”¹⁸.

Referitor la bănci se menționa că acestea, „să ajungă un mijloc real de ridicarea țăranimii, punînd la îndemîna tuturor țăranilor, fără deosebire de s'area lor materială, capitaluri ieftine cu dobînzii mici”¹⁹. Cu privire la reforma electorală,

¹⁵ Arhivele statului — Arhiva istorică centrală, Fondul Dir. poliției și siguranței generale. Dosarul nr. 39/1906—1909, fila 62.

¹⁶ Ibidem, fila 63, vezi și *Politics and Political parties in Roumania*, International Reference Library Publishings Co, Londra, 1936, p. 104—105.

¹⁷ „Adevărul”, nr. 8193 din 4 iulie 1912.

¹⁸ Vezi *Partidul naționalist-democrat și alegătorii colegiului III de Cameră, din județul Brăila*, București, 1914, p. VI (broșură).

¹⁹ Ibidem.

propusă de liberali în toamna anului 1913, Partidul naționalist-democrat se declara adversar hotărât al colegiului unic și pentru votul universal, egal, direct, secret și obligatoriu pentru toți românii, cu reprezentarea minorității naționale, accentul căzînd pe revendicările țărănimii. „Cerem ca țărănimea să fie reprezentată în Parlament, în proporție cu numărul și însemnătatea economică, socială, națională, militară și politică ce i se cuvine”²⁰.

Se mai prevedea și îmbunătățirea soartei învățătorilor, preoților și tuturor micilor funcționari de la sate.

Partidul naționalist-democrat reflecta concepția unei părți a burgheziei române și a cercurilor intelectuale, care afixau lozincile specifice primei etape de dezvoltare a capitalismului, adepții acestui partid, făcînd parte, cu deosebire, din aparatul birocratic al statului român; de aici și limitele înțelegerii situației și mecanismului dezvoltării social-istorice.

²⁰ Ibidem, p. II.

LEGEA ÎMPOTRIVA SINDICATELOR ȘI GREVELOR DIN DECEMBRIE 1909 ȘI ACȚIUNILE CLASEI MUNCITOARE PENTRU ÎNLĂTURAREA EI

DE

DUMITRU D. RUSU

În primul deceniu al secolului nostru, mișcarea muncitorească din România va continua să meargă pe o linie ascendentă, impunându-se, tot mai mult, ca o forță innoitoare în viața social-politică a țării. În acest cadru, consolidarea și lărgirea organizațiilor sindicale — devenite adevărate avanposturi pe frontul luptei maselor muncitoare pentru drepturi și libertăți — va duce la creșterea rolului acestor organizații și, totodată, va determina o intensificare a politicii de supunere a elementului muncitoresc de către clasele exploatare. Față de radicalizarea mișcării muncitorești, burghezia și moșierimea vor lua măsuri care, indiferent de nuanță — concesiune sau dominare, control sau reprimare — aveau menirea de a stăvili avântul revoluționar al proletariatului industrial, de a controla și subordona acțiunile acestuia. Împotriva muncitorimii, vor fi folosite forța și concesiile, aparatul de stat și legislația. Printre actele legislative îndreptate împotriva muncitorimii se înscrie și legea contra sindicatelor și grevelor, din decembrie 1909¹. Dacă asupra elaborării și conținutului legii găsim unele elemente în istoriografia noastră², în schimb, au rămas netratate problemele referitoare la geneza, aplicarea și atitudinea maselor muncitoare față de lege, asupra cărora ne propunem să stăruim în cele ce urmează.

Rezultat al situației social-politice din țară, de după anul 1900, situație caracterizată prin creșterea mișcării muncitorești și a îngrijorării burgheziei și moșie-

¹ „Monitorul Oficial”, nr. 214, 20 decembrie 1909/2 ianuarie 1910, p. 8370.

² Unele date prețioase, privitoare la elaborarea și conținutul legii din decembrie 1909, le găsim în lucrarea lui N. Copiu, *Legea împotriva sindicatelor din decembrie 1909*, în „Studii”, IX (1956), nr. 5, p. 97—116. Același text, revizuit și completat este inserat și în lucrarea aparținând aceluiași autor, *Refacerea Partidului social-democrat din România (1900—1910)*, București, 1966, p. 244—256. Mențiuni asupra diferitelor aspecte referitoare la legea din 1909 găsim și în următoarele lucrări: D. V. Firoiu, *Legislația privind conflictele de muncă în anii regimului burghezo-moșieresc*, în „An. Inst. de studii ist. și soc.-pol.”, XII (1966), nr. 4, p. 39—45; M. Gh. Bujor, *Guvernarea liberală și muncitorii*, București, 1910, 40 p.; D. R. Ioanitu, *Istoricul legislațiunii muncii în România*, București, 1919, p. 61—65; Idem, *Reglementarea conflictelor de muncă din 1920*, București, 1920, p. 34—35, 71, 124 ș.a.

rimii față de aceasta, actul legislativ din decembrie 1909 se poate explica numai urmărind cadrul istoric general în care a fost elaborat.

Răscoala țărănilor din 1907 a avut o puternică influență asupra evoluției ulterioare a întregii societăți românești. Pe plan politic, răscoala a contribuit la modificarea raportului de forțe dintre clase și partide, determinând o nouă regrupare a partidelor politice din cadrul coaliției burghezo-mosieresti, o creștere a influenței organizațiilor muncitorești asupra vieții de stat. În condițiile create de izbucnirea revoluționară a țărănimii, deosebirile de vederi, existente în interiorul partidelor de guvernământ, au dus la desprinderea unor fracțiuni politice sau au determinat înlocuirea acelor conducători de partide care nu se puteau adapta cerințelor impuse de noile împrejurări.

Evident, evenimentele de la 1907 au zdruncinat puternic pozițiile mosierimii în viața politică. Mai mult, venirea lui P. P. Carp la conducerea partidului — fapt care înlătura orice posibilitate de adaptare a partidului conservator la necesitățile dezvoltării țării în această perioadă — și desprinderea grupării liberale a lui Take Ionescu, adâncesc criza grupării conservatoare, grăbind destrămarea acestui partid.

În partidul liberal și, implicit, în guvernul de aceeași factură — format în martie 1907 — are loc schimbarea gardzilor; D. A. Sturdza, bătrîn și bolnav, este silit să dea înțietate „îneretului”, în frunte cu Ionel I. C. Brătianu, care, la începutul anului 1909, ajunge șef al partidului și apoi președinte al guvernului. Principala învățătură pe care a tras-o partidul liberal după răscoala din 1907 a fost legată tocmai de necesitatea preîntîmpinării unei noi furtuni revoluționare, cu atît mai puternică cu cît ar fi cuprins masele de la orașe și sate. De aici decurg principalele coordonate ale politicii interne a liberalilor, care constau în consolidarea pozițiilor economice și politice ale burgheziei, asigurarea stabilității și ordinii prin concesii făcute maselor muncitoare și prin întărirea aparatului de represiune. Noua conducere a partidului liberal, înțelegînd sensul cerințelor arzătoare ale epocii și urmărind să contracareze influența ideilor socialiste nu va ocoli și adoptarea unor măsuri mai radicale, care să vină în întîmpinarea doleanțelor, tot mai frecvente, ale maselor. Se ajunge — adevărat, după căderea guvernului — la înscrierea în programul liberal din 1911 a două obiective majore ale societății românești: reforma agrară și cea electorală.

Evoluția societății românești de la sfîrșitul secolului trecut și începutul secolului nostru impune deplin proletariatul în viața societății românești. După o scurtă perioadă de reflux, începînd cu anii 1904—1906, organizarea și lupta clasei muncitoare va progresa simțitor. Cele trei conferințe muncitorești din 1906, 1907 și 1908 — marcînd revitalizarea și maturitatea mișcării sindicale și socialiste — vor crea cadrul organizatoric propice dezvoltării mișcării muncitorești, prin instituirea organelor centrale ale sindcatelor și cercurilor socialiste. Lipsa unui partid politic al clasei muncitoare, în primul deceniu al secolului nostru, face din sindcate forma organizatorică de bază a muncitorilor. Integrate profund în viața maselor muncitoare, apărătoare ale revendicărilor imediate și purtătoare ale idealurilor mai largi ale proletarietului, sindcatele — care adesea se transformă în asociațiuni revoluționare³ — ce luptă împotriva guvernului și statului⁴ — deveniseră incomode pentru cercurile guvernamentale. Avîntul mișcării muncitorești afecta pe liberali, atît ca guvernanți, apărători ai orînduieilor din țară, precum și în calitate a lor de acționari și proprietari industriali, interesați în dezvoltarea industriei.

Ca și în cazul mișcărilor țărănești, străduința guvernului viza împiedicarea progresului și acțiunilor mișcării muncitorești. Pe această linie, se va recurge la politica de dominație și represiune, însoțită de concesii și încercare de corupere a unor elemente muncitorești, folosind cele mai diferite forme, printre care și legiuirea care face obiectul atenției noastre.

Chiar fără o analiză detaliată a situației economice și politice a claselor dominante, precum și a nivelului de dezvoltare a mișcării muncitorești, se pot

³ „Dezbaterile adunării deputaților” (în continuare se va cita D.A.D.), nr. 21, sesiunea din 16 decembrie 1909, p. 210.

constata, evident, cauzele măsurii legislative împotriva sindicatelor și grevelor, în politica burgheziei și moșierimii care avea drept obiectiv stăvilirea acțiunilor masei muncitoare. Edificatoare în această privință este poziția reprezentanților partidelor de guvernământ — mai ales a liberalilor — față de avântul mișcării muncitorești, din anii imediat premergători promulgării legii.

În anii 1908—1909, pe lângă apropiata refacere a partidului clasei muncitoare, înmulțirea numărului de ziare și publicații muncitorești, creșterea mișcării greviste și a acțiunilor revendicative în general, se realizează o întărire simțitoare a mișcării sindicale⁴, mai ales prin organizarea puternicului detașament al lucrătorilor cefești. Primul congres al muncitorilor cefești din România, ținut la București, în zilele de 27—28 septembrie 1909, a hotărât înființarea Uniunii sindicatelor muncitorilor C.F.R. și a fixat un larg program de revendicări⁵.

Ultimele acțiuni de luptă ale proletariatului, dinaintea elaborării și promulgării legii din decembrie 1909, au evidențiat creșterea combativității și solidarității muncitorești, hotărârea cu care reprezentanții cei mai de seamă ai proletariatului înfruntau prigonirile din partea organelor de stat și patronatului. Înfrângerea intrării muncitorești din capitală de la 19 octombrie 1909, urmată de arestarea și judecarea celor 8 socialiști — printre care erau I. C. Frimu, D. Marinescu, Gh. Cristescu, Panait Istrati — a declanșat o manifestare de protest cu caracter general. La 25 octombrie, o dată cu marea adunare muncitorească în sala „Dacia” din București, au avut loc, în diferite localități din țară, alte 15 manifestări asemănătoare, la care au vorbit peste 70 de oratori⁶. Totodată, Uniunea socialistă și Comisia generală a sindicatelor au lansat un apel „Către muncitorii și cetățenii din țară”, prin care se condamna intenția guvernului de a restrânge dreptul de organizare și grevă și se cerea proletariatului să se opună unor asemenea măsuri⁷.

Fără a constitui o noutate în materie legislativă — încercări „legale” de a suprima dreptul de organizare și grevă s-au făcut cu mult înainte de 1909⁸ — informațiile documentare ne relevă că, deja, în anul 1908, erau conturate prevederile viitoarei legi. O lucrare asupra legislației muncii, scrisă de pe pozițiile burgheziei, apărută în acest an, menționa că „Este o chestiune de ordin superior ce trebuie cunoscută și stabilită și anume față de stat — care înrebuințează și el muncitori — ca și județele, comunele — ce anume muncitori au dreptul la grevă”⁹. La începutul anului 1909, cu prilejul dezbaterii în Cameră a problemelor noului minister al industriei și comerțului, reprezentanți marcanti ai partidelor politice ale burgheziei și moșierimii și-au exprimat față de mișcarea sindicală și lupta grevistă, cerind să fie interzise prin lege. Fruntașul conservator Nicolae Filipescu declara că „sindicarea lucrătorilor este admisibilă penru cetățeni (în sensul de lucrători angajați la proprietarii particulari — D. R.), nu însă pentru funcționari (adică pentru toți cei ce depind de stat — D. R.)”, deoarece ultimii, considera el, „sindicalizându-se să ajungă eventual la grevă și să se revolte în contra patronului care este statul”. Primul ministru, I. I. C. Brătianu, răspundea

⁴ Pentru nivelul dezvoltării mișcării sindicale, în preajma promulgării legii împotriva sindicatelor, a se vedea „Copii de pe registrele sindicatelor din capitală și din provincie așa cum erau la 8 decembrie 1909”, Arhiva istorică centrală, fond Poliția și siguranța generală, dosar nr. 87/1910, 76 f.

⁵ „Muncitorul căilor ferate”, nr. 12, 1 (14) octombrie 1909.

⁶ Pentru unele date asupra acțiunilor muncitorești din octombrie 1909, a se vedea „Istoricul mișcării sindicaliste-socialiste C.F.R. din anii 1906—1932”, Arhiva C. C. al P.C.R., fond nr. 5, dosar nr. 1002, f. 1—2 și *Protestul țării, „România muncitoare”, nr. 71, 28 octombrie 1909.*

⁷ „România muncitoare”, nr. 69, 23 octombrie 1909.

⁸ Pentru unele date asupra interzicerii dreptului de grevă pînă la 1910, vezi lucrarea, D. V. Firoiu, *op. cit.*, loc. cit.

⁹ Take Policrat, *Legislația muncii*, București, 1908, p. 40. Vezi și M. Gh. Bujor, *Ucazul guvernului, „România muncitoare”, nr. 91, 3 ianuarie 1910.*

prompt și fără nici un înconjur: „Aici declar hotărât că sînt contra unei asemenea organizații și că vom lua măsuri pentru a reglementa acest lucru”. Alte intervenții ale deputatului „generos” Zamfir Filotti și ale ministrului Al. Djuvara, îndreptate împotriva mișcării sindicale, în general, admiteau, întru totul, opinia brătienistă, că „sindicatelor sînt un pericol pentru stat” și dacă nu se iau măsuri „vor deveni organizații turbulente”¹⁰. Într-o cuvîntare ținută cu prilejul unui banchet la Craiova, în vara aceluiași an, Brătianu declara la fel de fățiș: „Nu mă pot abține de a nu blama tendințele sindicatelor care se ridică contra ordinii sociale”¹¹.

Evident, guvernul liberal, cu asentimentul conservatorilor, era decis să pună o stavilă „legală” în calea dezvoltării mișcării muncitorești. Ascuțirea contradicțiilor dintre proletariat și cercurile diriguitoare, amplificată de atentatul din 8 decembrie 1909 — al cărui mobil este greu de stabilit¹² — va deschide calea unui șir de acțiuni împotriva muncitorimii, culminînd cu promulgarea și aplicarea legii împotriva sindicatelor. Cu toate protestele, desmințirile și desolidarizarea din partea mișcării muncitorești față de acest act „nesăbuit”, străin de metodele de luptă ale maselor muncitoare¹³, valul de represii din partea guvernului nu poate fi oprit. Din ordinul Ministerului de Interne¹⁴, dat la cîteva ore după săvîrșirea atentatului, în întreaga țară, poliția a percheziționat sediile organizațiilor muncitorești, a confiscat documentele și, pe alocuri, a efectuat și arestări în rîndul muncitorilor¹⁵. În vederea continuării represiei asupra sindicatelor, poliția a întocmit o situație precisă a acestor organizații, după registrele confiscate¹⁶, precum și o evidență a tuturor asociațiilor muncitorești din România¹⁷.

¹⁰ După *Sindicalismul în cameră*, titlu sub care „România muncitoare” publică dezbaterile din Cameră, de la 26 februarie 1909, referitoare la sindicate. (*Loc. cit.*, nr. 7, 22 martie 1909).

¹¹ P. Istrate, *Tulburătorii ordinei publice*, „România muncitoare”, nr. 43, 30 iulie 1909.

¹² Pentru diferitele opinii asupra atentatului — provocare sau act anarhist, cu sau fără știrea poliției — a se vedea, Arhiva istorică centrală, fond Poliția și siguranța generală, dosar nr. 128/1909, nr. 10, 83—86/1910; „Facla”, nr. 9, 10 și 12 din mai 1910; „Adevărul”, nr. 7350—7354, din 23—27 februarie 1910.

¹³ În adunarea generală a Uniunii socialiste, „România muncitoare”, din seara zilei de 9 decembrie 1909, la care au luat parte „un număr foarte mare de membri”, a fost dezaprobat atentatul și măsurile guvernului luate după această dată. (După o „notă” a siguranței, Arhiva istorică centrală, fond Poliția și siguranța generală, dosar nr. 128/1909, f. 32—33). Uniunea socialistă mai convoacă, în același scop, o altă întrunire pentru sîmbătă 12 decembrie orele 8 seara, în sala cercului „România muncitoare” (*Ibidem*, f. 69). A se vedea și *O iapță nesocială*, în „România muncitoare”, nr. 85, 10 decembrie 1909.

¹⁴ În ziua de 8 decembrie, o circulară a Direcției generale a siguranței statului, dată din ordinul Ministerului de Interne, cerea prefectilor de județe și organelor de poliție să dea „imediat dispozițiuni a se face chiar noaptea această percheziție la sindicatele din localitate și ridicînd toată corespondența și registrele să le înaintați de urgență Ministerului Direcției siguranței generale” (Arhiva istorică centrală, fond Poliția și siguranța generală, dosar nr. 128/1909, f. 4).

¹⁵ *Percheziții, confiscări, arestări și expulzări*, „România muncitoare”, nr. 90, 31 decembrie 1909; M. Ch. Bujor, *Guvernarea liberală și muncitorii*, București, 1910, p. 15—19; Arhiva istorică centrală, fond. Poliția și siguranța generală, dosar nr. 128/1909, f. 9—18.

¹⁶ „Copii de pe registrele sindicatelor din capitală și din provincie așa cum erau la 8 decembrie 1909”, Arhiva istorică centrală, fond Poliția și siguranța generală, dosar nr. 87/1910, 76 file.

¹⁷ Au fost înregistrate 224 asociații în care erau membri și muncitori. (Arh. Ministerului Sănătății, fond Casa centrală a asigurărilor sociale, dosar nr. 18/1913, f. 2—3).

Profitând de starea excepțională din țară, de derula creată în rindul maselor muncitoare, M. Gh. Orleanu, ministrul industriei și comerțului în guvernul liberal, prezintă, la 12 decembrie, Adunării deputaților, proiectul de lege „relativ la reglementarea dreptului de asociațiune al funcționarilor, meseriașilor și muncitorilor statului, județelor și comunelor și stabilimentelor publice”¹⁸. Socrindu-se măsură cu caracter excepțional, se cere și se admite urgența discuției ei¹⁹.

După respingerea categorică a cererii de amânare a discuției proiectului de lege în Adunare²⁰ — lucru care se va repeta și în Senat²¹ — se va trece imediat la dezbateri. Discuțiile ample purtate în jurul proiectului în ședința Camerei din 16 decembrie²² — Senatul votează legea fără a o mai discuta²³ — denotă că burghazia și moșierimea nu mai puteau ascunde situația grea a maselor muncitoare, dar, în același timp, nici îngrijorarea față de pericolul creșterii mișcării muncitorești. Deosebiri de păreri, exprimate în Cameră, nu vizau înlăturarea legii, după cum nici cele 7 voturi împotriva — 5 în Adunare și 2 în Senat — nu însemnau opoziție față de lege ci față de guvern. Dacă liberalii brătienști și conservatorii „puri”, prin cuvântul deputaților Al. Marghiloman și M. Gh. Orleanu²⁴, se mențin intransigenți pe linia necesității legii, liberalii generoși și îndeosebi takștii, prin G. Diamandi și Take Ionescu²⁵, sint „mai înțeleghetori” față de suferințele muncitorimii, remarcă lipsa unor prevederi asupra îmbunătățirii situației muncitorilor, fără însă a ataca esența retrogradă a legii în discuție. Dezbaterile au adus, totuși, mici completări la primele două articole ale proiectului inițial.

Legea, votată în Cameră, la 17 decembrie²⁶, se trimite „de urgență” Senatului unde este aprobată în ziua următoare²⁷. Promulgată la 19 decembrie, a doua zi este publicată în „Monitorul oficial”²⁸. Un adevărat record în materie legislativă. Graba cu care este elaborată legea ne amintește de felul în care același guvern, numai cu doi ani în urmă, lua măsuri urgente pentru a înăbuși răscoalele țărănești. De data aceasta, guvernul se grăbea să folosească atmosfera excepțională, creată de atentatul împotriva primului ministru, pentru a lovi în masa lucrătorilor din industrie.

Deși legiuitorii se străduiesc — în expunerea de motive, cu prilejul dezbaterilor și chiar prin titlatură — să prezinte legea ca o măsură de reglementare a dreptului de asociere, în realitate, după cum ne-o demonstrează aceleași surse și — mai pregnant — aplicarea, legea urmărea desființarea sindicatelor și interzicerea luptei greviste pentru o mare parte din muncitorimea română. De fapt, M. Gh. Orleanu, autorul legii, cu prilejul dezbaterilor din Cameră, precizează cele două principii care au stat la baza legii: acela al „nesindicalizării” lucrătorilor din serviciul statului și al „libertății muncii”, în sensul pedepsirii acelor care, prin provocarea de greve, „împiedică” pe oameni de a lucra²⁹. Primul articol prevedea că „Funcționarii, meseriași, muncitorii și, în fine, orice salariați al statului, județelor, comunelor și stabilimentelor publice cu caracter economic, industrial și comercial, precum și toți aceia cărora le este încredințată asigurarea unui serviciu public de această natură, nu vor putea, sub nici un cuvânt, face parte din nici un fel de asociațiune profesională fără autorizarea ministerului de care depinde.

¹⁸ „D.A.D.”, nr. 19, ședința din 12 decembrie 1909, p. 153.

¹⁹ Ibidem.

²⁰ Ibidem, nr. 21, ședința din 16 decembrie 1909, p. 208 și 229.

²¹ „Dezbaterile senatului” (se va cita în continuare D.S.), nr. 20, ședința din 18 decembrie 1909, p. 171—172.

²² „D.A.D.”, nr. 21, ședința din 16 decembrie 1909, p. 208—232.

²³ „D.S.”, nr. 20, ședința din 18 decembrie 1909, p. 174.

²⁴ „D.A.D.”, nr. 21, ședința din 16 decembrie 1909, p. 226—229.

²⁵ Ibidem, p. 213, 217—225.

²⁶ Ibidem, nr. 22, ședința din 17 decembrie 1909, p. 233.

²⁷ „D.S.”, nr. 20, ședința din 18 decembrie 1909, p. 174.

²⁸ „Monitorul oficial”, nr. 214, 20 decembrie 1909 (2 ianuarie 1910), p. 8370.

²⁹ „D.A.D.”, nr. 21, ședința din 16 decembrie 1909, p. 228.

Funcționarii, meseriașii și muncitorii de mai sus nu se pot pune în grevă³⁰. Contravenienții erau destituiți și pierdeau toate avantajele și reținerile băneșii. Al doilea articol prevedea pedeapsa „cu închisoare de la o lună pînă la doi ani” pentru „Oricine, prin violență sau amenințări, va provoca sau va face să dureze o încetare parțială sau totală a muncii, pentru a impune fie muncitorilor, fie antreprenorilor sau patronilor, o mișcare sau ridicare de salariu sau convenții diferite de celea adoptate pînă atunci (...)”³¹. Prin urmare, dacă articolul 1, privitor la interzicerea asociațiilor profesionale, se aplica la nivelul întregului personal angajat la stat, al doilea articol viza direct conducătorii mișcării muncitorești și, în genere, pe toți muncitorii mai activi, socotiți „instigatori” ai maselor muncitoare.

Cît privește ultimul articol, referitor la crearea „caselor de ajutor și asigurare pentru accidente și bătrînețe”³¹, introdus formal în lege³², îl menționăm doar ca existent pe hîrtie deoarece, în aplicarea legii, niciodată organele de stat nu vor mai aminti nimic de asemenea dispoziții.

În esență, Legea Orleanu sau „Legea contra sindicatelor, asociațiilor profesionale, a funcționarilor statului, județelor, comunelor și stabilimentelor publice” cum a fost denumită oficial³³, numită de muncitori și „legea scelerată”, lovea direct mișcarea sindicală și lupta grevistă. Rezultat al politicii claselor dominante de supunere a maselor muncitoare, apogeu al unui șir de acte antimuncitorești, legea venea să consfințească o stare de fapt deja existentă. „Ea (legea — D.R.) — aprecia pe bună dreptate Ottoi Călin — nu este decît stabilirea unei forme de drept care corespunde cu forma de fapt a relațiilor dintre acest partid (liberal — D.R.) și muncitorimea orășenească. Din punctul acesta de vedere, noua lege e o consecință logică a activității de pînă acum a guvernului liberal”³⁴.

Guvernul liberal, folosind starea de tensiune din țară și fără să țină cont de protestele maselor de lucrători, va lua măsuri urgente pentru aplicarea legii.

³⁰ „Monitorul oficial”, nr. 214, 20 decembrie 1909 (2 ianuarie 1910), p. 8370.

³¹ Textul integral al articolului 3 din legea Orleanu: „Județele, comunele și stabilimentele publice sînt îndatorate ca în termen de 2 ani de la promulgarea legii de față, să creeze dacă nu au încă case de ajutor și asigurare pentru accidente și bătrînețe a funcționarilor, meseriașilor, muncitorilor și, în genere, tuturor salariaților din serviciul lor, întrucît ei intră în categoria celor de la art. 1”. (*Ibidem*).

³² Spiritual, N. Petrescu-Comnen aprecia „că legea de față conține două articole și o glumă” (N. Petrescu-Comnen, *Studiu asupra intervenției statului între capital și muncă*, București, 1910, p. 259), iar profesorul N. Basilescu, cercetînd riguros legea, aprecia că „Acest ultim alineat este pur și simplu pilula aurită care se oferă celor 100 000 de cetățeni ce se pun prin legea de azi în lanțuri — ea este o efuță amăgitoare (...) spre a putea face să treacă proiectul fără multă zărvă, deoarece ea nu are nici o sancțiune, nefiind decît o simplă invitație adresată acestor autorități publice, care mîine va rămîne literă moartă”. (Prof. M. Basilescu, *Legea în contra sindicatelor* (...), „România muncitoare”, nr. 89, 24 dec. 1909).

Ineficiența celui de al treilea articol, de fapt, rupt de conținutul legii, a fost subliniată și cu prilejul dezbaterii proiectului în Cameră. („D.A.D.”, nr. 21, ședința din 16 decembrie 1909, p. 209, 222 și 229).

³³ Legea numită în Expunerea de motive „Legea care reglementează dreptul de asociațiune al funcționarilor, meseriașilor, muncitorilor statului, județelor, comunelor și stabilimentelor publice” a fost publicată în „Monitorul oficial” fără titlu. C. Hamengiu o publică cu titlul dat în text (*Codul general al României* (...), suplimentul III, 1909—1910, București, f.a., p. 59—60). În uzul istoricilor se mai numește prescurtat „Legea împotriva sindicatelor”, sau „legea Orleanu”.

³⁴ O. Călin, *Partidele politice*, în „România muncitoare”, nr. 92, 10 ianuarie 1910.

Numai la trei zile de la promulgarea „legii scelerate”, ministrul Orleanu, prin circulara trimisă către primării³⁵, venea cu dispoziții amănunțite pentru aplicarea ei. Împărțind pe funcționari, meseriași și muncitori în două categorii: din serviciul statului și din servicii particulare, circulara explica detaliat sensul aplicării legii. Toți cei care intrau în prima categorie trebuiau ca, în termen de 15 zile — termen după care legea intra în vigoare — să părăsească asociațiile în care erau înscrși, iar după această dată cei ce vor intra în serviciul statului, trebuiau să dea o declarație „prin care vor arăta că nu fac parte, și că nu vor intra în nici un fel de asociațiuni neautorizate; că nu vor continua să stea într-o asociațiune chiar autorizată, atunci cînd ea s-ar depărta de la scopul pentru care fusese înființată”. Pentru lucrătorii din sectorul particular, se enunța formal dreptul la grevă, deoarece mai departe se preciza că „nu le va fi îngăduit însă ca prin violențe sau amenințări să împiedice de la muncă pe acei ce ar voi să muncească”. „Pentru a împiedica pe viitor aceste greve, dăunătoare nu numai patronilor dar și muncitorilor — se preciza în încheierea circularii — vom introduce în contractul muncii o dispozițiune prin care vom căuta să prevenim grevele prin arbitraj”. Despre cel de-al treilea articol nici un cuvînt.

Conformîndu-se circularii, întreprinderile și instituțiile de stat au trecut la verificarea întregului personal, întocmind tabele cu toți salariații, cu specificarea asociațiilor din care fac parte. Tabelele au fost trimise spre aprobare ministerelor de care depindeau³⁶. În această acțiune s-a depus mult zel, respingîndu-se orice asociație care „prin nume sau emblemă” amintea de caracterul ei muncitoresc³⁷. Așa este cazul societății „Munca”, în care erau și 12 lucrători de la șantierul naval Turnu-Severin³⁸. La fel, printr-o circulară a Ministerului de Interne, se făcea cunoscut tuturor primăriilor interzicerea participării lucrătorilor la cea mai veche asociație a tipografilor, „Societatea Gutenberg”³⁹.

Aplicarea legii a lovit, poate, cel mai puternic muncitorii căilor ferate care, în totalitatea lor, aparțineau unei instituții de stat și, prin numărul și organizarea lor, reprezentau o forță însemnată în cadrul mișcării muncitorești din România. Direcția căilor ferate a dat o circulară, la sfîrșitul lunii decembrie 1909, apreciată, pe drept cuvînt, mai aspră decît legea însăși⁴⁰. Acest „ucaz”, cum l-au numit mun-

³⁵ Circulara Ministerului Industriei și Comerțului (serviciul meseriilor și industriei casnice) din 23 decembrie 1909. Cf. Arh. st. Iași, fond Primăria Iași, dosar nr. 212/1910, f. 7—8 și Arh. st. Turnu Severin, fond Șantierul Naval Turnu-Severin, dosar nr. 28/1910, f. 2—2 bis; Arh. st. Constanța, fond Primăria Constanța, dosar nr. 45/1910, f. 1. O circulară similară era trimisă și Ministerului de Interne. (Arh. st. Constanța, fond Primăria Constanța, dosar nr. 45/1910, f. 3).

³⁶ Pentru lucrările de aplicare a legii din 1909 de către primăria din Iași, vezi Arh. st. Iași, fond Primăria Iași, dosar 212/1910. Pentru aceeași lucrare la Șantierul naval Turnu-Severin, vezi: Arh. st. Tr. Severin, fond Șantierul naval, dos. 28/1910, f. 2—24. Pentru aplicarea legii la căile ferate, vezi, Arh. Ministerului Căilor Ferate, fond Serviciul administrativ 3, dosar nr. 22533/1910, f. 1. La fel pentru situația din Constanța, Arh. st. Constanța, fond Primăria Constanța, dosar nr. 45/1910, f. 4 și următoarele.

³⁷ În țară, s-a făcut o verificare a tuturor asociațiilor muncitorești. Astfel, în 1909/1910, au fost verificate 91 asociații, iar în 1910/1911, 102 asociații. Din total, au fost aprobate 136. (După „Raport asupra situației mutualității în România”, Arh. Min. Sănătății, fond Casa centr. a asig. soc., dosar nr. 18/1913, f. 2—3).

³⁸ După Raportul direcției șantierului naval Turnu-Severin către minister (24 martie 1910) și adresa Ministerului Lucrărilor Publice către Direcția șantierului (12 aprilie 1910), (Arh. st. Turnu-Severin, fond Șantierul naval Turnu-Severin, dosar nr. 28/1910, f. 19—24).

³⁹ Circulara Ministerului de Interne din 2 februarie 1910, Arh. st. Iași, fond Primăria Iași, dosar nr. 212/1910, f. 9 și Arh. st. Constanța, fond Primăria Constanța, dosar nr. 45/1910, f. 20.

⁴⁰ M. Gh. Bujor, *Guvernarea liberală și muncitorii*, București, 1910, p. 22.

citorii, prin asociație cu legile țariste, stabilea, în 5 puncte, cele mai severe măsuri pentru aplicarea legii Orleanu: destituirea acelor care fac propagandă pentru întruniri și greve sau rămân în sindicate — cei destituiți nu mai pot fi reprimiți la C.F.R., iar depunerile la casa de ajutor nu li se restituie — și interzicerea participării la orice întrunire fără aprobare. Se cerea să se facă, până la 8 (21) ianuarie, listă cu personalul căilor ferate și să se ia de la fiecare declarație sau demisie⁴¹. Demonstrativ, administrația C.F.R. s-a grăbit să destituie, la 4 ianuarie 1910, doi vechi lucrători de la atelierele centrale București care luaseră parte la o adunare de la cercul „România muncitoare”⁴². Prin alte circulare ale Direcției generale a căilor ferate, din 1910, se iau măsuri administrative de aplicare strictă a legii, în toate sectoarele de activitate de la căile ferate⁴³.

Ministerul Industriei și Comerțului mai dă o circulară, la 12 ianuarie 1910, prin care obliga pe muncitorii meseriași și funcționarii administrațiilor publice să se conformeze legii⁴⁴. La Galați și Brăila, profitând de această lege, căpitaniile porturilor au înmănat lucrătorilor, începând cu 4 ianuarie 1910, niște carnețele cu un regulament care la punctul 6 prevedea că: „Muncitorilor, care vor îndemna pe alții la grevă, li se vor retrage carnețele, pentru întâia oară pe timp mărginit, iar în caz de recidivă li se vor retrage definitiv și nu vor mai fi primiți la lucru în nici un port român”⁴⁵.

Aplicarea în practică a legii, urmărită îndeaproape de organele centrale⁴⁶, a avut repercusiuni asupra întregii clase muncitoare. Profitând de atmosfera creată, patronii își intensifică persecuțiile, scad salariile, prigonesc pe lucrătorii sindicalişti, căutând să impună prevederile legii și muncitorilor din întreprinderile particulare⁴⁷.

Prin aplicarea „legii scelerate”, au fost loviți nu numai cei peste 160.000 lucrători și funcționari din întreprinderile și instituțiile statului, ci, într-o anumită măsură, și muncitorii din întreprinderile particulare, meseriași, intelectuali, etc. În felul acesta, ne putem explica caracterul, aproape general, al acțiunilor de protest împotriva legii. Lucrătorii și ceilalți salariați din țară, formind adesea front comun, prin întruniri și demonstrații, petiții și memorii, presă și alte publicații, vor cere abrogarea acestei măsuri anticonstituționale. Desigur, în fața puternicei ofensive din partea burgheziei și moșierimii fără precedent — prin amploare și metode — masele muncitoare nu puteau să riposteze decât tot atât de hotărât. Știrile referitoare la pregătirea legii împotriva sindicatelor au declanșat o adevărată bătălie între proletariat și burghezie.

⁴¹ „România muncitoare”, nr. 91, 3 ianuarie 1910.

⁴² Ibidem, nr. 92, 10 ianuarie 1910.

⁴³ Vezi diferite adrese, circulare și alte acte similare de aplicare a legii în Arhiva Ministerului Căilor Ferate, fond Serviciul administrativ 3, dosar nr. 64070, 16509, 22533/1910. Regulamentul privitor la personalul și organizarea administrației C.F.R., din aprilie 1910, prevedea la art. 94, punctul h, privitor la destituirea din serviciu, „În cazuri de grevă, de încercare de a împiedica serviciul; de participare la întruniri sau societăți care tulbură ordinea publică sau urmăresc zdruncinarea organizației actuale a statului; precum și în cazul de provocare de dezordine” (Ibidem, dosar nr. 201/1910, f. 29).

⁴⁴ După circulara, în copie, de la Arh. st. Constanța, fond Primăria Constanța, dosar nr. 45/1910, f. 1—2.

⁴⁵ După M. Gh. Bujor, *Dreptul la grevă în primejdie*, în „România muncitoare”, nr. 92, 10 ianuarie 1910.

⁴⁶ Printr-o adresă a Ministerului de Interne, Direcția siguranței generale, din 19 ianuarie 1910, se trimitea tuturor primăriilor Instrucțiunile alcătuite de Ministerul Industriei și Comerțului, pentru aplicarea legii și se cerea să se trimită declarațiile și statutele societăților rezultate din aplicarea legii. (După Arh. st. Constanța, fond Primăria Constanța, dosar nr. 45/1910, f. 2).

⁴⁷ „România muncitoare”, nr. 90, 31 decembrie 1909; nr. 95, 21 ianuarie 1910, nr. 97, 28 ianuarie 1910; nr. 106, 28 februarie 1910, etc.

După protestele împotriva represiunilor ulterioare atentatului, cele patru zile — 16, 17, 18 și 19 decembrie — în care legea a trecut prin parlament și a fost promulgată, au cunoscut o efervescentă rar înfinită până la acea dată. În capitală și în diferite orașe din țară, s-au desfășurat adunări de protest, cu participarea unor mase largi de oameni, loviți de prevederile legii. În seara zilei de 16 decembrie trei mari întruniri au avut loc în sala „Dacia”, la „Clubul meseriașilor” și la „Societatea Gutenberg” din București⁴⁸. Motiunea adoptată la prima adunare, condamnând legea, se încheia cu îndemnul „Jos legea scelerată”. A doua zi, la Brăila, Galați și Iași, la chemarea organizațiilor sindicale, s-au desfășurat adunări similare⁴⁹. În ziua de 19 decembrie, când soarta legii era pecetluită, la chemarea Comitetului uniunii socialiste și al Consiliului General al Sindicatelor, se va desfășura un grandios miting în sala „Dacia” din București, intrat în istorie prin amploarea sa și prin însemnătatea hotărârilor adoptate⁵⁰. Ideea luptei susținute contra legii este exprimată alit în cuvântările celor 11 vorbitori cit și în motiunea finală: Aici, apreciindu-se „gravitatea situației” în care era pusă clasa muncitoare de la noi, ca urmare a legii votate, se reliefa necesitatea „de a căuta noi mijloace de apărare și de luptă”, printre care un loc de seamă îl va ocupa reconstituirea partidului muncitorilor, anunțată cu acest prilej.

La începutul anului 1910, nemulțumirea era generală. Lucrătorii din întreprinderile statului „erau pe cale de a declara o grevă generală”. Pentru a evita măsuri mai drastice împotriva maselor muncitoare, care puteau ajunge — în acele condiții — până la represiuni sângeroase, organele centrale ale mișcării muncitorești au căutat să tempereze spiritele, cerind muncitorilor, după votarea legii, „fie ca s-o ocolească, fie ca să nu cadă sub rigorile ei”, „spre a nu da loc la persecuții și jertfe zadarnice”⁵¹. Cu toate acestea, cu prilejul marilor și memorabilelor mitinguri din 10 și 11 ianuarie 1910 — punct culminant al luptei imediate împotriva aplicării „legii scelerate” — forța revoluționară a maselor se va dezlănțui în toată plenitudinea ei.

Uniunea socialistă și Comisia Generală a Sindicatelor, printr-un manifest către „Muncitori și cetățeni”⁵² și printr-un apel publicat în „România muncitoare”⁵³, chema „toată suflarea muncitorească, toți salariații industriei private, ca și acei ai statului, toți exploatații cărora li se ia dreptul de asociațiune profesională și dreptul de grevă”⁵⁴ la marile întruniri publice de la „Dacia”, din zilele de 10 și 11 ianuarie, pentru a înfiera „legea scelerată” și a cere parlamentului abrogarea ei. În apel se menționa că întrunirile sînt convocate împreună cu clubul meseriașilor pentru ca ele să reprezinte „voința întregii lumi muncitoare și producătoare”. Se mai cerea ca, luni, 11 ianuarie, în semn de protest față de lege, nimeni să nu lucreze⁵⁵.

Cu toate încercările guvernului de a zădărnici aceste demonstrații sau măcar de a le tempera⁵⁶, acțiunile se vor desfășura în conformitate cu chemările adresate maselor⁵⁷. Ideea generală care a străbătut întreaga manifestație, reliefată, de altfel, în motiunea adoptată la 10 ianuarie și în memoriul adresat parlamentului la 11 ianuarie, era că proletariatul a devenit o forță puternică în stat, care

⁴⁸ Ibidem, nr. 88, 20 decembrie 1909.

⁴⁹ Ibidem.

⁵⁰ *Grandiosul miting de la Dacia (...)*, Ibidem, nr. 89, 24 decembrie 1909.

⁵¹ „România muncitoare”, nr. 92, 10 ianuarie 1910.

⁵² Arhiva Institutului de studii istorice (...), cota M. M., doc. 11, inv. 2043 (1910). 2043 (1910).

⁵³ *La Dacia*, „România muncitoare”, nr. 91, 3 ianuarie 1910.

⁵⁴ Arhiva Institutului de studii istorice (...), cota M.M., doc. 11, inv. 2043 (1910).

⁵⁵ „România muncitoare”, nr. 91, 3 ianuarie 1910.

⁵⁶ Ibidem, nr. 93, 14 ianuarie 1910.

⁵⁷ Ibidem, p. 1—4.

va lupta mai departe contra „legii scelerate” și pentru „o completă legislație ocrotitoare a muncii”⁵⁸.

Concomitent cu acțiunile din București, unde armata și poliția au stat în stare de alarmă, au avut loc adunări asemănătoare la Galați, Brăila, Ploiești și Cimpina. Apoi, scrisorile și telegramele, sosite din diferite orașe, către întrunirile din București, întregesc tabloul protestului care cuprinsese întreaga țară⁵⁹.

Presa muncitorească și socialistă, de la sfârșitul lunii decembrie 1909 și din ianuarie-februarie 1910, va continua să reliefeze conținutul retrograd al legii, protestînd contra aplicării abuzive și a propagandei antimuncitorești dusă de unele ziare ale burgheziei și moșierimii. Analiza falimentului unor legi similare din alte state europene⁶⁰, avea menirea să demonstreze nepopularitatea și insuccesul acestor măsuri. Sînt semnalate și acte de solidaritate internațională față de lupta proletariatului român⁶¹.

În această atmosferă de continuă agitație, cînd sindicatele erau desființate, refacerea partidului socialist — în urma congresului din 31 ianuarie, 1 și 2 februarie 1910 — unde muncitorii puteau intra legal, deoarece erau interzise numai „asociațiile profesionale”, a constituit un mijloc însemnat de luptă împotriva „legii scelerate”. Pe lângă condamnarea legii în timpul desfășurării congresului, de către cei mai mulți dintre vorbitori, motiunile și rezoluțiile referitoare la dreptul de organizare și luptă al muncitorilor⁶², adoptate cu acest prilej, arătau hotărîrea „de a lupta cu energie și fără răgaz” pentru înlăturarea legii și redobîndirea drepturilor cetățenești. De asemenea, în programul partidului, adoptat la Congres, își vor găsi un loc aparte prevederile referitoare la abrogarea legilor de excepție, recunoașterea sindicatelor ca persoane juridice și restabilirea drepturilor politice și cetățenești ale funcționarilor, meseriașilor și muncitorilor statului⁶³.

Continuarea prigonirilor în țară și aplicarea consecventă a legii împotriva sindicatelor în restul anului 1910, nu au putut să stăvilească luptele muncitorești. Marile greve ale tipografilor din capitală și ale muncitorilor din portul Brăila, grevele de la Galați, ridicarea la luptă a lucrătorilor de la tramvaie din Iași și a muncitorilor din Ploiești, desfășurate în vara anului 1910, sînt dovada cea mai elocventă a eșecurilor pe care le suferea aplicarea „legii scelerate”. După cum arăta un articol, intitulat sugestiv *Neputința legii scelerate*, luptele greviste au demonstrat că „legea (scelerată — D.R.) nu poate desființa o anumită stare de

⁵⁸ Memoriul adoptat la mîtingul de luni dimineață este prezentat după amiază președintelui Camerei, B. Missir, de către o delegație în care erau, printre alții, D. Marinescu și Gh. Cristescu. („România muncitoare”, nr. 93, 14 ianuarie 1910, p. 3—4).

⁵⁹ „România muncitoare”, nr. 92, 103 și 104 din ianuarie și februarie 1910.

⁶⁰ Privitor la eșecul unor legi străine, este prezentată situația din Germania și Franța. (*Ibidem*, nr. 90, 31 decembrie 1909 și nr. 97, 28 ianuarie 1910).

⁶¹ Deoarece și în Bulgaria se pregătea o asemenea lege, duminică 10 ianuarie au avut loc și aici întruniri de protest. Din Ruscui, s-a expediat o telegramă către I. C. Frimu, la sala „Dacia”, prin care erau salutați „muncitorii români care luptă și ei contra unei legi tot așa de reacționare”. (Notă asupra adunării din Bulgaria și textul integral al telegramei publicate, *Ibidem*, nr. 97, 28 ianuarie 1910).

⁶² Dintre motiunile și rezoluțiile adoptate de Congresul P.S.D. din 1910, următoarele se referă la lupta împotriva „legii scelerate”: „Asupra prigonirilor”, „Raportul între mișcarea sindicală și cea politică”, „Pentru salariații statului”, „Program de acțiune imediată”, „Lupta sindicală” și „Asupra grevelor”. (*Documente din istoria mișcării muncitorești din România, 1910—1915*. (În continuare se va cita: *Doc. din mișc. muncit.*), Ed. pol., Buc., 1968, p. 99—105.)

⁶³ Împotriva „legii scelerate”, găsim prevederi în programul „politic” — punctele 8, 11, 14 și 20 — și în cel „economic” — punctele 1, 2, 3, 22 și 26 (*Ibidem*, p. 25—28, 34, 36 și 39).

lucruri (lupta grevistă — D.R.) care are cauze adânci, rădăcini puternice în societate”⁶⁴

După 1910, vor continua acțiunile de împotrivire față de aplicarea legii din 1909, care vor avea drept rezultat anihilarea, în parte, a efectelor acesteia. În 1911, când era încă vie amintirea mîtingurilor din 10 și 11 ianuarie 1910, cei peste 26.000 de lucrători și funcționari C.F.R., la îndemnul partidului socialist, au continuat activitatea potrivnică măsurilor legislative din decembrie 1909. Deși fără sindicate, muncitorii de la București—Nord și atelierele C.F.R. au făcut demersuri pînă la parlament și — neținîndu-se cont de memoriul lor — au făcut o demonstrație în fața parlamentului și o mare întrunire în sala „Dacia”⁶⁵.

Anii 1912—1914 cunosc aceeași vie agitație în rîndurile maselor de lucrători, lovite de „legea scelerată”. După cum reiese din manifestele și chemările adresate muncitorilor⁶⁶, arma principală de luptă rămînea unirea și încălcarea dispozițiilor legii. „În ziua cînd în majoritatea lor muncitorii de la stat se vor simți uniți — se nota într-un manifest adresat muncitorilor — nu e lege, cît de strașnică fie ea, care să poată rezista atacului lor”. Indicînd în continuare calea de urmat pentru muncitori, același manifest al Comitetului executiv al P.S.D. și al Comisiei Generale a Sindicatelor, din 1 mai 1913, menționa: „Salariații statului dacă sînt solidari și conștienți, vor putea face sindicate și greve fără ca direcțiile și guvernul să fie în stare să-i împiedice” deoarece nu ar putea fi judecați și condamnați „zeci de mii de muncitori”⁶⁷.

În cursul anului 1914, asistăm la recrudescența acțiunilor îndreptate împotriva urmărilor „legi scelerate”. Grevele cefeștiștilor din 2 ianuarie și 24 martie, urmate de adunări și demonstrații⁶⁸, agitațiile lucrătorilor de la arsenal și de la atelierul de confecții militare din capitală⁶⁹, au fost îndreptate, expres, împotriva legii antimuncitorești din decembrie 1909. În același an, puternicele greve de la S.T.B.⁷⁰, alături de întărirea organizațiilor sindicale, campania de presă, răspîndirea de manifeste, întregesc tabloul reacției maselor muncitoare care vor lovi puternic legea aflată încă în vigoare.

Al V-lea Congres al organizațiilor sindicale de la Ploiești, din 5—7 ianuarie 1914, în rezoluția „Pentru salariații statului”, votată înainte de începerea dezbaterilor, sublinia însemnătatea acțiunilor împotriva „legii scelerate” — în special a luptelor cefeștiștilor — și, în final „promitea, atît lor (cefeștiștilor — D.R.) cît și muncitorilor din celelalte întreprinderi ale statului (...), tot sprijinul în numele proletariatului din România”⁷¹. Raportul general prezentat la Congres, cît și una din rezoluțiile adoptate, conțineau același indemn la nesupunere și organizare în sindicate⁷².

⁶⁴ „România muncitoare”, nr. 26, 6 iunie 1910.

⁶⁵ „Istoricul mișcării sindicaliste-socialiste C.F.R. din anii 1900—1932”, Arhiva C.C. al P.C.R., fond. nr. 5, dosar 1002, f. 2.

⁶⁶ Pentru unele manifeste și chemări adresate lucrătorilor în anii 1912—1914 — îndeosebi ale cefeștiștilor — a se vedea: *Doc. din mișc. muncit.*, 1910—1915, Ed. pol., București, 1968, p. 285—287, 292—297, 308—311 etc.; „Muncitorul căilor ferate”, nr. 5, 1 (14) octombrie 1913.

⁶⁷ Arhiva Institutului de studii istorice (...), cota M.M., nr. 1913, doc. 13. Asupra ineficienței unor legi asemănătoare cu cea din 1909, de la noi, vezi și V. I. Lenin, *Cu ce să începem*, în *Opere*, vol. V, Ed. pt. lit. pol., București, 1953, p. 15—16. Idem, *Noul proiect cu privire la greve*, în *Opere*, vol. VI, Ed. pol., Buc., 1959, p. 202.

⁶⁸ „România muncitoare”, nr. 1, 5 ianuarie 1914 și nr. 33, 25 martie 1914.

⁶⁹ Ibidem, nr. 6, 19 ianuarie 1914 și nr. 73, 29 iunie 1914.

⁷⁰ Asupra grevelor de la Societatea de tramvaie București, a se vedea „România muncitoare” din iulie 1914, care, pe lângă șase ediții speciale, relative la această grevă, cuprinde ample relații în fiecare număr.

⁷¹ *Raport către al 5-lea Congres al organizațiilor sindicale (...)*, București (1914), p. 10.

⁷² *Doc. din mișc. muncit.*, 1910—1915, Ed. pol., București, 1968, p. 586—587 și 659—660.

Deși, e drept, legea contra sindicatelor și grevelor rămâne în vigoare până după primul război mondial⁷³, în realitate, acțiunile muncitorești din 1914—1916, reluate în 1918⁷⁴ și apoi intrarea României în război, au determinat aplicarea sporadică a acesteia⁷⁵.

Aplicarea „legii sclerate” — mai ales la sfârșitul anului 1909 și în primele luni ale anului următor — a avut o influență nefastă asupra mișcării sindicale și a luptelor greviste, departe însă de a se putea ajunge — pe tot parcursul perioadei de aplicare — la rezultatele scontate de autorii acestei legi. Desigur, acțiunea energică a maselor muncitoare a zădărnicit, în mare măsură, transpunerea în viață a prevederilor legii. La aceasta, însă, trebuie să adăugăm și împrejurările istorice, interne și externe, puțin favorabile unei asemenea măsuri. Astfel, venirea la guvern a conservatorilor — care nu s-au preocupat special de aplicarea legii — apoi, desfășurarea războaielor balcanice și a primului război mondial — cu multiplele și gravele probleme pe care le-au ridicat — au contribuit la atenuarea urmărilor „legii sclerate”.

Referindu-ne la consecințele imediate ale legii, trebuie să menționăm și influența hotărâtoare ce a avut-o asupra consolidării organizării politice a proletariatului, determinând accelerarea procesului de reconstituire a Partidului Social-Democrat. Încă înainte de votarea „legii sclerate”, se aprecia că atunci cînd va fi suprimat „dreptul de organizare profesională a lucrătorilor”, aceștia „vor fi împinși mai degrabă și mai cu putere spre organizarea puternică și definitivă în partid politic de clasă”⁷⁶.

Efervescența maselor muncitoare de la sfârșitul anului 1909, cauzată de elaborarea și aplicarea legii împotriva sindicatelor și grevelor, duce la convocarea congresului pentru reconstituirea partidului de clasă al proletariatului român, în locul preconizatei Conferințe a Uniunii socialiste⁷⁷. Deoarece muncitorii din serviciul statului nu erau opriți să intre în organizațiile cu caracter politic⁷⁸, refacerea partidului era privită și ca o măsură menită să contracareze lovitura dată organizațiilor profesionale muncitorești. Motiunea asupra necesității reorganizării partidului muncitorilor, adoptată la mitingul din 19 decembrie 1909, considera această înfăptuire și ca un nou mijloc „de apărare și de luptă” împotriva legii sclerate, întrucît, în partidul politic „își vor găsi adăpost și salariații cărora li se răpește dreptul de asociațiune profesională”⁷⁹.

⁷³ De drept, prin Legea sindicatelor profesionale, din 1921, se abrogă legea din decembrie 1909.

⁷⁴ Pe lângă cererile repetate, de abrogare a „legii sclerate”, din partea sindicatelor și a partidului socialist, în cursul anului 1918, se vor intensifica acțiunile ceferiștilor pentru obținerea de revendicări. Memoriile, demonstrațiile și grevele lucrătorilor ceferiști loveau, desigur, și în măsurile antimuncitorești din 1909, care — deși desuete — mai aveau încă putere de lege. (*Doc. din mișc. muncit., 1916—1921*, Ed. pol., București, 1966, p. 95, 98—99, 136 etc.; Arhiva C.C. al P.C.R., fond. nr. 5, dosar nr. 1002, f. 4).

⁷⁵ În anii 1915—1916 se semnalează cazuri, cu totul izolate, de aplicare a „legii sclerate”. (Arh. C.C. al P.C.R., fond nr. 5, dosar 1072, f. 1—2; Arh. st. Galați, fond Inspectoratul general al navigației, dosar nr. 25/1916).

⁷⁶ *Atentatul la libertățile constituționale* (...), „România muncitoare”, 7 decembrie 1909.

⁷⁷ La 12 noiembrie 1909 se anunța ținerea celei de a 4-a Conferințe a Uniunii socialiste și Comisiei generale a sindicatelor în orașul Ploiești, în zilele de 1, 2 și 3 ianuarie 1910, avînd ca punct principal la ordinea de zi votarea programului Uniunii socialiste, amînată la conferința din 1908. (Nicolae Copoiu, *Refacerea Partidului Social-Democrat din România* (1900—1910), Ed. st., București, 1966, p. 257).

⁷⁸ „D.A.D.”, nr. 21, ședința din 16 decembrie 1909, p. 210.

⁷⁹ „România muncitoare” 24 decembrie 1909.

Totuși, se impune să precizăm că „legea scelerată” a grăbit doar refacerea partidului muncitorilor, a cărui existență nu este determinată exclusiv de acest act de conjunctură; Așa cum se sublinia într-un manifest al comitetului executiv al partidului, din 15 februarie 1912 — reconstituirea partidului este expresia și a altor condiții „cu un caracter mult mai general și mai trainic”⁸⁰. „Partidul Social-Democrat Român — se arăta în continuare în manifest — nu este decît continuarea Uniunii socialiste (...), care, la rîndul ei, nu era decît o continuare a vechiului Partid Social-Democrat din România”⁸¹.

⁸⁰ Ibidem, 19 februarie, 1912.

⁸¹ Ibidem. A se vedea și Dr. C. R a c o v s k i, *Rostul partidului nostru*, Ibidem, 6 iunie 1910.

ROMÂNIA ȘI PROBLEMA DUNĂRII ÎN PREAJMA IZBUCNIRII CELUI DE-AL DOILEA RĂZBOI MONDIAL (1936—1938)

DE

DAN BOȚESCU

Incordarea relațiilor internaționale, după instaurarea nazismului la putere în Germania, a impus statului român eforturi susținute avînd ca obiectiv dominant păstrarea suveranității naționale și a statu-quo-ului teritorial. În chip firesc, aceste eforturi s-au oglindit în toate actele de politică externă ale României, și deci și în problema dunăreană.

Intrucît problema Dunării se înfățișează într-o dublă ipostază: națională și internațională, cercetarea evoluției sale, îndeosebi a momentelor cruciale din evoluția sa, poate întregi imaginea, atît a politicii României, cît și a ansamblului relațiilor internaționale. Armonizarea desăvîrșită a suveranității naționale asupra gurilor Dunării cu libertatea de navigație internațională a fost o permanentă a politicii statului român. Dezacordul dintre cele două principii făcea neviabilă orice soluție impusă problemei dunărene. Un astfel de dezacord era conținut de Statutul Dunării, adoptat la Paris în 1921, ceea ce a determinat diplomația românească să-l considere, în întreg intervalul dintre cele două războaie mondiale, ca pe o operă neîncheiată și perfectibilă.

Necesitatea unei soluții definitive și durabile în problema Dunării a intrat, la mijlocul deceniului al patrulea, pe făgașul unor încercări decisive. Cei 15 ani trecuți de la votarea statutului în vigoare au reliefat cu claritate anomaliile existente în regimul Dunării adoptat atunci, iar consecințele asupra statului posesor al gurilor Dunării fuseseră de altfel, prevăzute de reprezentanții României încă de la data votării acestuia.

Relativa stabilitate politică din această parte a Europei oferea statelor membre un cadru propice pentru eradicarea tărelor regimului existent la gurile Dunării. Dar ea n-a fost folosită ca atare. Politica marilor puteri membre în Comisia Europeană a Dunării (C.E.D.), față de problema dunăreană, caracterizată uneori de inerție, alteori dirijată de un conservatorism rigid, a respins aprioric inițiativele românești menite să îndrepte viciile conținute de Statutul Dunării, permanentizînd astfel o stare de lucruri ce suferea de multe neajunsuri.

Greutățile tehnice din activitatea C.E.D. se repercutau negativ asupra economiei țării. Dezinteresul marilor puteri neriverane, membre în C.E.D., față de măsurile propuse de România, destinate să ușureze funcționarea acestui organism, trădau o optică diferită în problema întreținerii corespunzătoare a navigației internaționale la gurile Dunării.

Pericolul împotmolirii canalului Sulina, căruia serviciul tehnic al C.E.D. îi făcea tot mai greu faţă, învăluia într-o notă de pesimism proiectele de viitor ale comercianţilor şi armatorilor români, determinând numeroase proteste publice¹.

În repetate rânduri, camerele de comerţ din Galaţi şi Brăila au cerut stăruitor înlăturarea neajunsurilor de la gura Sulinei şi asigurarea navigaţiei. Ele cereau, în acelaşi timp, ajustarea taxelor percepute de C.E.D., proporţional cu preţul la zi al mărfurilor şi perceperea lor în raport cu încărcătura reală a vaselor. Datorită greutăţilor de navigaţie în timp de iarnă, pe lista de revendicări figura, la loc de frunte, procurarea a două spărgătoare de gheaţă, necesare asigurării traficului continuu².

Asemenea revendicări nu puteau rămâne fără ecou în rândul oficialităţilor române. Raporturile dintre statul român şi C.E.D. fiind lipsite de atribute coercitive, singura posibilitate a delegatului român de a acţiona asupra celorlalţi membri era persuasiunea, într-un context de urbanitate specific relaţiilor politice statornice între cele patru state membre.

La cererea reprezentantului român, în sesiunea C.E.D. din octombrie 1935, delegaţii străini s-au angajat să supună spre aprobare guvernelor lor propunerea ca efortul financiar pentru lucrările necesare întreţinerii navigaţiei să fie sporit. Acest lucru urma să se facă fie direct, fie pe calea garantării colective a unui împrumut contractat de C.E.D., la băncile particulare din ţară sau străinătate³.

Rezultatele demersurilor au reliefat cu claritate dezinteresul marilor puteri în problema asigurării tehnice a navigaţiei la gurile Dunării. Guvernul francez, pentru moment, a declarat că nu e în măsură să dea un răspuns precis. El cerea mai întâi să cunoască proiectul de lucrări adoptat de experţi şi suma aproximativă, estimată de inginerii consultanţi ca indispensabilă. Guvernul italian a dat un răspuns analog, cerînd în plus un plan de amortizare a eventualei împrumut⁴. Guvernul britanic a răspuns că rămîne la părerea sa, exprimată în mai multe ocazii potrivit căreia C.E.D. trebuie să se finanţeze prin propriile ei mijloace, precizînd, totodată, că nu era în măsură să participe la garantarea nici unui împrumut⁵.

În urma răspunsurilor primite, guvernul român şi-a anunţat intenţia de a contribui la efortul financiar impus de împrejurări, nu numai cu o pătrime din sumă, ci chiar cu mai mult, în caz de carenţă a celorlalte guverne, bineînţeles, însă, asigurîndu-şi o contrapartă din avantajele morale sau materiale, egală cu acest însemnat sacrificiu⁶. Pentru guvernul român, chestiunea suplimentării fondurilor destinate marilor lucrări de întreţinere a navigaţiei nu putea fi privită doar ca o simplă operaţie financiară; acesta considera că toate cele patru state aveau datoria morală imperioasă de a ajuta C.E.D. să-şi îndeplinească rolul pe care tratatele îl conferiseră şi fără îndeplinirea căruia dispărea însăşi raţiunea existenţei sale.

În cadrul preocupărilor celor trei guverne, de o mai largă audienţă s-au bucurat aspectele politice ale activităţii C.E.D. şi, în mod special, poziţia faţă de încercarea Germaniei de a pătrunde în C.E.D.

¹ I. Gh. Munteanu, *Comisiunea Europeană a Dunării, Galaţi*, Institutul de arte grafice „Munca”, 1937, p. 12; D. N. Panaitescu şi G. Eşanu, *Însemnătatea portului Galaţi*, Tipografia „Munca”, Galaţi, 1937, p. 4; vezi şi anexa 2.

² I. G. Munteanu, *op. cit.*, p. 12.

³ Arhiva Ministerului Afacerilor Externe (în continuare se va cita A.M.A.E.), fond 8, Convenţii, D. 17, vol. IV, fila 15 (Raport trimis de Coţescu din Viena la 2–5 ianuarie 1936 către Ministerul Afacerilor Externe).

⁴ Ibidem. Guvernul italian pleca de la ideea că sesiunea extraordinară a C.E.D. ținută la San Remo, în 1934, fixase o dobîndă de 2% pentru acest eventual împrumut în timp ce starea financiară a C.E.D. înrăutăţindu-se tot mai mult, veniturile ei nu mai puteau suporta anuităţile aferente.

⁵ Ibidem.

⁶ Ibidem. „*Commissio n Européenne du Danube*”, 1935, Session d'automne. Protocole no. 1292, p. 133. Institutul de arte grafice „Moldova” S.A.R. — Galatz, 1936.

În acel moment, numărul statelor candidate la admiterea în C.E.D. ajunsese la patru: Grecia, Germania, U.R.S.S. și Polonia. Statutul Dunării, votat la Paris, cu 15 ani în urmă, pusese capăt tendințelor marilor puteri de a pătrunde în C.E.D. numai în virtutea importanței lor politice, menționând în mod expres că nici un stat nu poate intra în acest organism decât dacă face dovada unor suficiente interese comerciale și politice la gurile Dunării. De asemenea, primirea era condiționată de asentimentul unanim al statelor reprezentate la acea dată în C. E. D.⁷

Din punct de vedere strict statutar, după primul război mondial, Germania se menținuse într-o situație de inferioritate față de Grecia, care se găsea în fruntea listei statelor ce puteau face dovada unor interese deosebite la gurile fluviului. Statistica navigației pe anul 1934 evidențiază că, din tonajul vaselor comerciale pătrunse în amonte de Sulina, Italiei îi aparținea 25%, Greciei 24%, României 20%, Angliei 9%, Germaniei 6%⁸. În 1935, situația se schimbaseră astfel: pe primul loc se afla Grecia cu 26%, urmată de România cu 24%, Italia cu 22%, Anglia cu 11%, Germania cu 8%, iar celelalte pavilioane, luate împreună, 5%⁹.

Privite prin prisma prevederilor statutului Dunării, datele de mai sus sprijineau incontestabil cererea Greciei handicapând pe ceilalți solicitanți. Desigur, rațiuni politice superioare puteau determina guvernul român, la un moment dat, să decidă asupra poziției sale față de oricare dintre cererile statelor amintite, nu numai în funcție de tonajul vaselor intrate pe Dunăre; dar, nu e mai puțin adevărat, că cifrele tonajelor, care reprezentau sintetic interesele economice ale fiecărei țări în această zonă, prevaleau, reprezentând argumentul hotărârilor și punctul de plecare în fixarea poziției față de cei doritori să intre în C.E.D. Datele cu caracter pur economic deveneau astfel argumente politice de o însemnătate deosebită¹⁰.

Atitudinea guvernelor francez și englez, față de cererea Germaniei, necesită o privire aparte. Înainte de octombrie 1933, Anglia și Franța au pledat — cu insistență, uneori — în sprijinul candidaturii germane. Acțiunea lor se înscria în contextul politicii anglo-franceze de reconciliere cu Germania. Momentul Locarno și intrarea Germaniei în Liga Națiunilor păreau să faciliteze realizarea proiectelor anglo-franceze. Declarațiile publice ale lui Briand și Stressemann stimulau încrederea celor ce doreau sincer stingerea neînțelegerilor dintre cele două state¹¹. De

⁷ N. Dașcovici, *Interesele și drepturile României în texte de drept internațional public*, Iasi, 1936, p. 168.

⁸ A.M.A.E. fond. 8, Convenții, D. 17, vol. IV, fila 60.

⁹ Ibidem, În cifre exacte, situația pe anul 1935 a vaselor intrate la Sulina se prezenta astfel: Grecia — 122 vase cu un tonaj total de 205.946 tone; România — 61 vase cu un tonaj total de 193.785 tone; Italia — 65 vase cu un tonaj total de 178.550 tone; Anglia — 38 vase cu un tonaj total de 84.609 tone; Germania — 30 vase cu un tonaj total de 63.518 tone; Egipt — 17 vase cu un tonaj total de 33.864 tone; Ungaria — 16 vase cu un tonaj total de 12.245 tone; Polonia — 7 vase cu un tonaj total de 3.444 tone; Bulgaria — 6 vase cu un tonaj total de 13.996 tone; U.R.S.S. — 2 vase cu un tonaj total de 3.135 tone; Danemarca — 1 vas cu un tonaj de 3.469 tone; Iugoslavia — 1 vas de 3.859 tone; Franța — 1 vas de 640 tone; Turcia — 1 vas de 848 tone, *Statistique de la navigation à l'embouchure du Danube pour l'année 1935*. Institutul de arte grafice „Moldova”, S.A.R., Galatz, 1936.

¹⁰ În ce privește Polonia, cu toate raporturile politice bune dintre ea și România, starea economiei și comerțului ei exterior de la acea dată nu-i putea conferi nici un drept de a figura în C.E.D. Memoriul prezentat de guvernul polonez în octombrie 1935, pentru susținerea candidaturii sale, era o țesătură abilă de considerente economice, dar care, în realitate, n-aveau nici o valoare. (A.M.A.E., 8, Convenții, D. 17, vol. IV, fila 61).

¹¹ J. B. Duroselle, *Histoire diplomatique de 1919 à nos jours*, Paris, librairie Dalloz, 1962, p. 93—95; Georges Bonnet, *Le Quai d'Orsay sous trois républiques*,

aceea, susținerea candidaturii germane părea firească din partea a două state care reușiseră să ajungă la înțelegere cu Republica de la Weimar, în probleme cu un grad sporit de dificultate. Din unghiul de vedere al diplomației românești, această atitudine era considerată însă ca neprincipială, de conjunctură, insuficient studiată și deci potențial generatoare de inconveniente, în primul rând, pentru statul posesor al gurilor Dunării. Într-un moment când România dorea eliminarea inconvenientelor cuprinse în Statutul Dunării, pe cale legală, prezența unui nou stat în C.E.D., cu drepturi egale, putea amîna, sine die, clipa modificării statutului în sensul urmărit de România.

Iluzia în care s-au lăsat legănate Franța, dar mai ales Anglia, asupra posibilității schimbării efective a politicii germane s-a spulberat o dată cu instaurarea la putere a nazismului în Germania.

Eșecul conferinței dezarmării de la Geneva, începută cu reprezentanții Republicii de la Weimar și continuată cu emisarii guvernului hitlerist, urmat de părăsirea de către Germania a Ligii Națiunilor și de o reinarmare prost deghizată, risipeau treptat capitalul de încredere acumulat în anii de după Locarno. Tribulațiile politicii anglo-franceze degajau o gamă variată de atitudini și sentimente, mergînd de la aprehensiune manifestă și anatimizare publică, pînă la încercări de relansare a reconcilierii. Condamnarea Germaniei de la tribuna Ligii Națiunilor, pentru sabotarea deliberată a eforturilor de dezarmare reală, urmată nu peste mult timp de acceptarea ideii unui directorat în patru, ilustrează această gamă. Absența fermității din repertoriul atitudinilor anglo-franceze față de Germania încuraja revizionismul și semăna îndoială în rîndul aliaților Franței și Angliei. Această orientare oscilantă s-a oglindit fidel în atitudinea față de încercările Germaniei de a pătrunde în C.E.D.

Ieșirea Germaniei din Liga Națiunilor a răcit relațiile sale cu cele două state. Una din consecințe a fost renunțarea temporară a Angliei și Franței de a susține cererea Germaniei, condiționînd primirea acesteia în C.E.D. de revenirea în Liga Națiunilor¹². Dar, nu peste mult timp, cedînd insistențelor Reichului, ambele state au renunțat la condiția de mai sus, apreciînd că o colaborare cu Germania, chiar în afara Ligii Națiunilor, trebuie preferată unui conflict diplomatic deschis¹³. Pe drept cuvînt, o astfel de politică era urmărită cu îngrijorare în România și, bineînțeles, respinsă.

Dorința de înțelegere cu Germania, manifestată cu putere de Anglia, secundată de Franța, începuse deja să dea rezultate cu totul opuse celor scontate, fiind considerată la Berlin ca semn evident de slăbiciune și derută a marilor puteri occidentale, ca un prilej nimerit de promovare a revizionismului. Etapă cu etapă, tendințele revizioniste pe de o parte, conciliatoriste pe de altă parte, își croiau drum, antrenînd în cursul lor și interesele statelor mici. Aceste tendințe pot fi urmărite distinct în toate etapele încercărilor de rezolvare a problemei Dunării.

Anterior emoției produsă în Europa la 7 martie 1936, prin remilitarizarea zonei renane, reprezentanți ai guvernului francez anunțau că Franța nu vrea să acrediteze ideea potrivit căreia ea ar fi dorit „să îndopărtoze sistematic Germania de reuniunile internaționale și să-i lase impresia că este condamnată la izolare”¹⁴.

Concesiilor preconizate de anglo-francezi, guvernul român le-a opus însă un veto constant.

În egală măsură, se cuvine elucidat substratul stăruințelor Germaniei.

În anii primului război mondial, și mai ales după intrarea României în război, Germania a început să manifeste o aversiune nedisimulată față de C.E.D. În momentul victoriei sale vremelnice, Germania a înlocuit C.E.D. cu o Comisie a

Paris Librairie A. Fayard, 1961, p. 92—94; G. Tabouis, *Doudzeci de ani de tensiune diplomatică*, București, Ed. politică, 1965, p. 33—45; E. Herriot, *Pagini de jurnal*, Ed. politică, 1968, p. 167.

¹² A.M.A.E., fond. 8 Convenții, D. 17, vol. IV, fila 62.

¹³ Ibidem.

¹⁴ Ibidem.

gurilor Dunării din care, bineînțeles, fuseseră excluse Anglia, Franța și Italia și în care erau reprezentate numai statele riverane¹⁵. Evident, rolul hotărâtor îl avea Germania și modul de rezolvare a problemei dunărene, atunci, adăuga o nouă piesă la dosarul infracțiunilor de drept internațional al puterilor centrale. C.E.D. — ca organism de largă cooperare internațională, conceput ca o pavăză politică colectivă în calea oricăror încercări imperialiste de acaparare a gurilor Dunării — devenise un obstacol în calea tendințelor imperialiste ale Germaniei. Caducitatea tratatului de la București și-a pus pecetea și pe soarta Comisiei gurilor Dunării. Eliminarea fostelor puteri centrale din C.E.D. în momentul reorganizării ei, ilustrează o fațetă a politicii statelor mari învingătoare de a-și promova interesele economice și politice în sud-estul Europei la adăpost de concurența învinșilor. Situația economică grea a Austriei, Ungariei, dar, mai ales, a Germaniei, în primii ani de după război, venea în întâmpinarea acestei tendințe a învingătorilor. Nici unul dintre învinși, inclusiv Germania, nu puteau face dovada unor suficiente interese comerciale la gurile Dunării. În întreg intervalul de la război până în 1939, tonajul global al vaselor comerciale germane intrate prin Sulina s-a menținut pe un loc modest¹⁶.

Îndepărtarea Germaniei din Comisie, în 1919, îi întărise, firesc, aversiunea față de Versailles și față de rezolvările date acolo problemelor Europei postbelice. Dar, în același timp, guvernul german rămânea conștient de avantajele politice oferite de prezența sa în C.E.D., organism care realiza în subsidiar și controlul sub toate aspectele, a unei zone geografice de mare importanță. Renașterea interesului Germaniei pentru C.E.D., concretizată în depunerea cererii de admitere, în 1926, era reflexul tendințelor ei de a reveni, de facto, în rîndul marilor puteri egale în drepturi, reprezenta un simptom al creșterii potențialului ei economic și politic și un preludiv al încercărilor din anii nazismului de a obține controlul economic și politic asupra sud-estului Europei. Afirmările reprezentanților Germaniei că intrarea sa în Liga Națiunilor, în 1926, trebuia să fie urmată de admiterea în toate organismele internaționale ce-și desfășurau activitatea sub auspiciile Ligii Națiunilor, își pierduseră valoarea în 1933, cînd Germania, părăsind Liga, și-a menținut intact interesul pentru C.E.D. Acest interes se va contura mai clar în 1936, la 14 octombrie, cînd, denunțînd clauzele fluviile ale Tratatului de la Versailles, Germania își va înmulți eforturile de pătrundere în C.E.D., cu toate că acest organism era înscris în tratatele incriminate.

Politica Germaniei naziste la Dunăre și în Balcani era o ilustrare a interesului deosebit pe care ea l-a manifestat neconținut pentru problemele acestei regiuni. Ea se încadra în același „Drang nach Osten”, care a caracterizat adeseori politica europeană a Germaniei, la începutul secolului al XX-lea. Alternativele conținute în această formulă erau: dominație efectivă prin anexare sau subordonare. Ambele au fost încercate.

Drumul spre Orientul Apropiat și Mijlociu prin gurile Dunării și Marea Neagră a preocupat mai multe generații de oameni politici și militari germani. Ca o primă etapă, deci, se impunea dominarea gurilor Dunării. Supremația Reichului nazist la gurile Dunării însemna un prețios cap de pod spre Marea Neagră și, totodată, dominația Balcanilor. În conformitate cu întreaga sa politică expansionistă, Germania și-ar fi consolidat, astfel, dreptul de intervenție în rezolvarea întregului ciclu de probleme sud-estice. Numai sub acest aspect se poate explica perseverența Germaniei în revendicarea primirii în C.E.D. care, după cum am văzut, din punct de vedere tehnic și financiar, impunea sarcini grele statelor membre.

În lumina acestor considerații, atitudinea Germaniei față de problemele Dunării putea fi rezumată în formula: ostilitate împotriva oricăror organisme internaționale care îi îngrădeau libertatea de acțiune sau — atunci cînd nu se putea — pătrundere în cadrul lor și dominare. Lozinca fluturată de Germania „Dunărea a

¹⁵ N. Dașcovici, *Interesele și drepturile României în texte de drept internațional public*, Iași, 1936, p. 311.

¹⁶ Vezi anexa 1.

dunărenilor" — prezenta avantajul unei formule politice numai în aparență logică, la acel moment, și meritul că îndepărta, în același timp, din calea sa celelalte mari puteri, răspunzătoare de echilibrul și pacea Europei. Pe această linie, guvernul german a făcut în mai multe rânduri cunoscut că se menține pe poziția aleasă la 14 octombrie 1936. Totodată, el menționa că nu înțelege teama României că intrarea Germaniei în C.E.D. deschide poarta altor solicitanți. „Ceilalți n-au ce căuta în C.E.D.” — iar în aceeași gamă, Göring i-a declarat ambasadorului român la Berlin: „Părerea mea personală e că numai riveranii au drept de a vorbi. Anglia și Franța, spre pildă, n-au ce căuta în C.E.D.”¹⁷.

Comisia Europeană a Dunării și Comisia Internațională a Dunării (C.I.D.) erau o justificare permanentă a dreptului marilor puteri învingătoare de a pătrunde în Marea Neagră și pe Dunăre. C.E.D. la Sulina și C.I.D. la Viena însemnau, în fond, învingătorii din 1918 instalați în două puncte de unde puteau supraveghea, în același timp, Dunărea și Marea Neagră. Pe aceeași linie, propunerea dezbătută cîndva în cercurile politice românești de unificare a C.E.D. cu C.I.D. nu a suris Germaniei. O asemenea propunere nu avea sorți de izbîndă pentru că Germania n-ar fi acceptat niciodată colaborarea cu marile puteri neriverane, în sectorul fluvial al Dunării.

Indiferent însă de faptul dacă România a sesizat în toate etapele adevăratul interes al Reichului, dintr-o elementară prudență politică, ea a declinat toate propunerile de sponire a numărului de state admise în C.E.D., motivînd variat refuzul său, în concordanță cu realitățile internaționale ale etapei respective. Constanta politicii românești în problema Dunării a rămas intenția sa de a-și căpăta o suveranitate deplină asupra Dunării maritime, prin eliminarea acelor prevederi ale statutului care grevau exercițiul suveranității reale, concomitent cu păstrarea și întărirea garanțiilor privind libertatea de navigație internațională. Evoluția acestei politici este deosebit de interesantă.

Într-o notă confidențială trimisă lui Titulescu, la 25 aprilie 1936, Conțescu, reprezentantul României în cele două comisii — C.E.D. și C.I.D. — își exprima părerea, căpătată în urma unor discuții cu Martius și Pakhammer — delegații germani din C.I.D. — că Germania nu numai că acceptă, ci chiar așteaptă anumite condiții ale guvernului român, în schimbul cărora România să-și retragă vetoul său față de cererea Germaniei¹⁸. Nota sublinia necesitatea indispensabilă, după părerea lui Conțescu, de a se pretinde, în acest caz, tuturor statelor noi admise acceptarea integrală a condițiilor privitoare la viața lăuntrică a C.E.D., pe care cele patru state reprezentate la acea dată, le-ar pune în comun: clauza unanimității voturilor, care asigura României dreptul la veto; clauza participării noilor admiși la sarcinile tehnice și financiare asumate anterior primirii lor; respectarea drepturilor cîștigate de funcționarii comisiei¹⁹.

Ceea ce accentua prudența politicii românești în această problemă era și faptul, prevăzut în articolul VIII din statut, că toate statele admise în C.E.D. intrau de drept și în C.I.D. Ele cîștigau, astfel, calitatea de a se ocupa de afaceri ce nu priveau de loc propriul lor pavilion, fiindcă, cu excepția Germaniei, nici unul dintre solicitanți nu-și avea pavilionul reprezentat pe Dunărea mijlocie și de sus²⁰. România s-ar fi văzut pusă în situația de a accepta trei noi arbitri, trei state neriverane, care, alături de cei trei neriverani deja reprezentanți în C.I.D., puteau constitui un număr aproape egal cu riveranii Dunării. Astfel, interesele României pe Dunăre ar fi fost mult mai greu de apărat. Chiar dacă anumite promisiuni s-ar fi făcut la început, ele rămîneau foarte greu de observat în practică.

În privința C.E.D., perspectiva creșterii numărului de state admise sporea reticențele guvernului român. Prezența a 3—4 state noi, dintre care unul — Ger-

¹⁷ A.M.A.E., fond. 8, Convenții, D. 24, vol. I, fila 81 (Telegrama nr. 383 a legăției române din Berlin, semnată Djuvara din I.VI.1938).

¹⁸ A.M.A.E., fond. 8, Convenții, D. 17, vol. IV, fila 61 (notă confidențială trimisă de Conțescu la 25 aprilie 1936, din Viena, lui Titulescu).

¹⁹ Ibidem.

²⁰ Ibidem.

mania — riveran la Dunărea de sus, altul — Grecia — neriveran, dar cu mari interese comerciale la Dunărea maritimă, după cum rezultă din statistici, în sfârșit, Polonia — a cărei politică nu era întotdeauna suficient de clară, toate acestea la un loc împuneau diplomației românești circumspecție. Singurul avantaj pe care-l putea prezenta intrarea a noi state în C.E.D. ar fi fost posibilitatea obținerii mai lesnicioase de fonduri pentru executarea celor mai urgente lucrări și scăderea taxelor de navigație. Avantajul era însă prezumtiv și el a fost apreciat ca atare de guvernul român²¹. Într-adevăr, orice sacrificiu special pe care noile state aflate ar fi fost chemate să-l facă, urma, fără îndoială, să fie acoperit cu avantaje echivalente de natură politică, situație pe care România, în primul rând, n-ar fi acceptat-o²².

Analizând situația în lumina experienței trecutului, România avea motive temerice să reziste tentației oferite de prezumtiva generozitate financiară a solicitanților și în primul rând a Germaniei, ale cărei efecte s-ar fi manifestat în dauna suveranității și a marilor sale interese teritoriale la gurile Dunării. Vizita ministrului de finanțe al Reichului, H. Schacht, într-o serie de capitale balcanice, în mai 1936, având scopul de a le atrage în orbita politicii economice germane, deși nu s-a referit în mod expres la problema Dunării, trebuie corelată cu repetatele încercări ale Germaniei de a pătrunde în C.E.D.²³.

Cererile de primire în C.E.D. ale celor patru state amintite au ridicat, printre altele, în fața diplomației românești, întrebarea dacă ar fi fost bine și prudent a revitaliza, în ipoteza admiterii lor, activitatea C.E.D. și dacă această revitalizare, în vechile tipare, nu răpea României posibilitatea de a înlătura anacronismele statutului Dunării maritime²⁴. Cele mai autorizate păreri considerau C.E.D. ca o necesitate politică și se exprimau în sensul unificării regimului Dunării, luând ca tip pe acel al C.I.D., care lăsa intacte, de la Ulm la Brăila, drepturile de suveranitate ale riveranilor. Dar, această părere își păstra valabilitatea numai atât timp cât C.E.D. ar fi rămas în compunerea ei inițială; părerea aceasta își pierdea suportul și realizarea ei devenea riscantă în momentul în care numărul membrilor amenința să se dubleze²⁵. Rezervele diplomației românești sînt cu atât mai interesante cu cît momentul istoric respectiv consemna raporturi strînse cu Grecia și Polonia, bune cu U.R.S.S. și corecte cu Germania.

În această situație politică, în care dorința legitimă a României de a îndrepta inconvenientele regimului Dunării, în interesul propriu, dar, în egală măsură, și în interesul navigației internaționale, era frînată, printre altele, și de teama unei acuzații de revizionism — a apărut un element nou, deosebit de important: cererea guvernului turc de a se modifica regimul strîmtorilor, stabilit la Lausanne. Cererea Turciei, a cărei legitimitate nu putea fi contestată de România, dădea o dimensiune nouă întregii probleme, încă înainte de a se ajunge la comunicatul Conferinței de la Montreux. În capitalele europene, asocierea dintre revendicarea Turciei și cea urmărită de România s-a impus de la început. În cercurile oficiale românești se discuta dacă n-ar fi locul ca: „în mijlocul suflului de revizionism sălbatec ce s-a abătut asupra Europei, să urmărim exemplul revizuirii pașnice, corecte și legale a regimului strîmtorilor”²⁶ — ceea ce ar fi adîncit distincția dintre revizuirea pașnică a unor clauze neteritoriale, efectuată într-un consens unanim, și revizionismul teritorial violent al cărui portdrapel era Germania hitleristă.

Preferințele României, îndreptate spre o Comisie Europeană a Dunării ușurată de servitiile tehnice și juridice, care să-și continue existența ca organism politic internațional, în calea oricăror încercări de monopol politic sau economic la gurile

²¹ A.M.A.E., fond. 8, Convenții, D. 17, vol. IV, fila 64.

²² Ibidem.

²³ *Documents diplomatique français, 1932—1939, 2-s série, 1936—1939, Tom. 2, doc. 300.*

²⁴ A.M.A.E., fond. 8, Convenții D. 17, vol. IV, fila 64.

²⁵ Ibidem.

²⁶ Ibidem.

Dunării, au primit o nouă ilustrare în timpul Conferinței de la Montreux. În timpul discuțiilor asupra limitării tonajului vaselor cu drept de a pătrunde în Marea Neagră, ce aparțineau statelor neriverane, unul din delegații români, Conțescu, a cerut ca tonajul staționarilor C.E.D., adică acea forță reală care asigura securitatea gurilor Dunării și libertatea de navigație internațională, să fie exceptat din tonajul vaselor de război al puterilor neriverane aflate în Marea Neagră și să fie considerat ca o forță aparte²⁷. Cererea României a fost susținută, cum era și firesc, de reprezentanții celorlalte state membre în C.E.D. Delegatul Franței, Ponsot, a precizat cu acest prilej că vasele de război pe care puterile reprezentate în C.E.D. le aliniază ca staționare pe Dunărea maritimă sînt menținute aici în baza dreptului conferit de tratatele de la Paris și Londra²⁸. Rüstü Aras, șeful delegației turce a declarat la rîndul său: „Am omis această chestiune în primul proiect, din atenție față de România, pentru că staționarele nu procură o prea mare plăcere țărilor pe lingă care rămîn. Dar, din moment ce delegația română își exprimă această dorință, ne declarăm de acord”²⁹.

Diplomația europeană a întîmpinat diferit intenția României de a modifica regimul existent la gurile Dunării. Însărcinatul cu afaceri al României la Ankara, Filoti, comunica că, în cursul unei întrevederi avută cu Rüstü Aras, acesta, justificînd cererea Turciei de a scăpa de Comisia strîmtorilor, a adăugat că, după părerea sa, România ar trebui să procedeze identic cu C.E.D.³⁰. Sugestia turcă, pronunțată la sfîrșitul lunii mai 1936, deci înainte de a se întruni Conferința de la Montreux, era firească. Turcia își dorea un partener care, militînd pentru o cauză asemănătoare, să-i ușureze propria sa acțiune politică. De asemenea, nu trebuie negată comprehensiunea guvernului turc pentru o acțiune politică întreprinsă de unul din aliații săi din înțelegerea Balcanică. Din Londra și Paris soseau informații din care, chiar dacă nu se putea descifra adeziunea Angliei și Franței la acțiunea proiectată de guvernul român, nu se putea trage nici concluzia unei respingeri de plan³¹. Poziția guvernului italian întîrzie să se precizeze. Ea era legată de discutarea prealabilă a cererilor de admitere în C.E.D. ale Germaniei, Poloniei și Greciei, pe care Italia le susținea, invocînd ca argument necesitatea de a repartiza sarcinile financiare grele ale C.E.D. asupra unui număr mai mare de state. În același timp, însă, cererea de admitere a U.R.S.S. era trecută sub tăcere³².

La Moscova, oficialități sovietice îndemnau guvernul român să-și materializeze cît mai curînd intenția. În același sens se pronunța și Ostrovski, ambasadorul sovietic la București³³.

Interesante sînt și informațiile furnizate de reprezentantul României la Haga, care pomenesc de „uimirea” ministrului olandez al afacerilor externe la aflarea faptului că Dunărea este supusă autorității a două comisii — amănunt pe care dînsul nu-l cunoștea — și subliniau poziția favorabilă a guvernului olandez față de o eventuală acțiune întreprinsă de guvernul român pentru modificarea regimului Dunării³⁴.

Din considerente de politică generală, presa maghiară, a subliniat și ea inițiativa guvernului român arătînd însă că: „acțiunea Turciei cu privire la strîm-

²⁷ „Universul” din 15 ianuarie 1937.

²⁸ Ibidem.

²⁹ Ibidem.

³⁰ A.M.A.E., fond. 8, Convenții, D. 17, vol. IV, fila 81 (Telegramă nr. 1049, trimisă la 2 iunie 1936, din Ankara, de Filoti).

³¹ Ibidem, fila 85.

³² A.M.A.E., fond. 8, Convenții, D. 17, vol. IV, f. 124 (Telegrama nr. 53.740 trimisă de Grigorcea, la 29 sept. 1936, din Geneva).

³³ A.M.A.E., fond. 8, Convenții, D. 24, fila 65.

³⁴ A.M.A.E., fond. 8, Convenții, D. 17, vol. IV, fila 105 (Telegrama nr. 720 trimisă de Pella, din Haga, la 5 august 1936).

tori și așteptata inițiativă danubiană a guvernului român sînt elemente revizioniste”³⁵.

În perioada desfășurării lucrărilor conferinței de la Montreux, guvernul român n-a înaintat nici un demers oficial, menținându-se într-o stare de expectativă. Dar, aluzii la necesitatea modificării statutului Dunării s-au făcut auzite în timpul lucrărilor. Mulțumind șefului delegației turce, pentru sprijinul promis în legătură cu staționarele admise în Marea Neagră, Conțescu a adăugat: „În tot cazul, dacă staționarele sînt menținute, România va accepta bucuroasă această situație, pentru că tratatul de la Paris este încă în vigoare, natural sub rezerva dispariției C.E.D., eveniment ce poate să se producă la un moment dat”³⁶ (sublinierea noastră).

Rezultatele Conferinței de la Montreux au arătat că există posibilitatea revizuirii unor clauze neteritoriale din tratatele de pace, cu acordul unanim al celor interesați și cu păstrarea spiritului tratatului.

După succesul Conferinței de la Montreux, Titulescu, într-un interviu acordat ziarului „Le Temps”, atrăgea din nou atenția asupra deficiențelor conținute de statutul Dunării maritime. El insistă în mod deosebit asupra a două probleme: competența exagerată a C.E.D. și neputința ei de a face față, în forma existentă atunci, greutăților financiare și tehnice. Titulescu nu uita însă să accentueze asupra caracterului pașnic al cererii românești, invocînd precedentul creat la Montreux.³⁷

Totuși, demersuri directe pe lângă celelalte trei guverne reprezentate în C.E.D. nu s-au făcut. În august, Titulescu a fost înlăturat din guvern. Indiscutabil, el fusese prima vioară în orchestra celor ce susțineau necesitatea modificării statutului Dunării maritime. Succesorul său, Victor Antonescu, deși nu avea personalitatea și posibilitățile dovedite de Titulescu, se număra, totuși, printre partizanii continuării vechii politici³⁸. Dar, acomodarea cu funcția și cu datele problemei îi cerea oarecare timp. Pe de altă parte, guvernul român, deși își manifestase în diferite moduri și intensități dorința modificării statutului Dunării, nu avea un plan concret de măsuri, iar elaborarea lui cerea, de asemenea, timp. Ultimele reuniuni ale experților din Ministerul Afacerilor Externe considerau drept condiție necesară și prealabilă oricărei demers oficial, pregătirea temeinică a documentelor de lucru pentru viitoarea conferință a Dunării.³⁹ Toate acestea explică în bună măsură de ce a întîrziat cererea oficială a României, întîrziere care, nici un moment însă nu poate fi confundată cu renunțarea.

Concomitent cu pregătirea planului de modificare a statutului Dunării, guvernul român a reluat șirul consultărilor în scopul asigurării unui sprijin diplomatic cît mai intens, în primul rînd sub forma unei acțiuni concertate a statelor din Mica Înțelegere și Înțelegerea Balcanică. Într-o telegramă trimisă regelui, la 15 septembrie 1936, Victor Antonescu, prezent la reuniunea Miciei Înțelegeri de la Bratislava, anunța sprijinul diplomatic fără rezerve acordat de cei doi aliați acțiunii ce urma a fi întreprinsă de România. La cererea expresă a ministrului român, problema dunăreană nu a fost inclusă în comunicatul oficial al conferinței, spre a nu se lăsa impresia că guvernele Miciei Înțelegeri își precizează atitudinea într-o problemă atît de importantă, mai înainte de a fi luat, cel puțin oficios, contact cu celelalte state interesate⁴⁰. Ea figura însă în procesul verbal de lucru al conferinței: „În momentul în care România va socoti oportun a întreprinde negocieri pentru a

³⁵ A.M.A.E., fond. 8, Convenții, D. 17, vol. IV, fila 108 (Telegrama nr. 2371 trimisă din Budapesta la 6 august 1936 de Căpitănescu. Acesta citează articolul „Dl. Titulescu avangardianul revizuirii tratatelor”, apărut în ziarul „Pester Lloyd” din 4 august 1936).

³⁶ „Universul” din 15 ianuarie 1937.

³⁷ „Le Temps” din 29 iulie 1936.

³⁸ „Universul” din 1 iunie 1937.

³⁹ A.M.A.E., fond. 8, Convenții, D. 17, vol. IV, fila 119.

⁴⁰ Ibidem, fila 120 (Telegrama 50.830 trimisă regelui la 15 septembrie 1936 de către V. Antonescu, din Bratislava).

obține suprimarea C.E.D. sau modificarea actualului său regim, celelalte două state din Mica Înțelegere vor sprijini demersul României⁴¹.

Un sprijin asemănător a fost promis de către statele Înțelegerii Balcanice, mai ales de către Turcia⁴².

În mijlocul frământărilor și pregătirilor făcute de guvernul român pentru modificarea statutului Dunării, a sosit știrea denunțării unilaterale de către Germania a clauzelor fluviale înscrise în Tratatul de la Versailles. În consens cu întreaga sa politică revizionistă, Germania nazistă a denunțat, la 14 noiembrie 1936, stipulațiile Tratatului de la Versailles, privitoare la internaționalizarea fluviilor și s-a retras din toate comisiile aferente. Respingerea a două deziderate ale Germaniei: admiterea Reichului în C.E.D. și dreptul de a dispune în C.I.D. de aceleași două voturi pe care le avusese Bavaria și Württembergul, înainte de suprimarea completă a autonomiei lor politice și administrative, prin legea din ianuarie 1934 contribuisese la iritarea guvernului nazist. La îndeplinirea primului deziderat se opusese, din considerentele arătate, guvernul român la al doilea s-au opus majoritatea celorlalte guverne reprezentate în C.I.D., care au acționat Germania înaintea Ligii Națiunilor și Curții de Justiție Internațională de la Haga⁴³. Formal curtea a dat câștig de cauză reclamantilor, dar Germania a refuzat să se supună hotărârii⁴⁴. Acestor cereri, Germania le-a mai adăugat ulterior și altele, printre care: abolirea caracterului internațional al Dunării între Kelheim și Ulm — adică pe 174 km din teritoriul german, ceea ce sublinia încă o dată tendința de revizuire a Tratatului de la Versailles și a statutului Dunării; modificarea stipulațiilor prevăzute în statutul Dunării, relative la reprezentarea în administrația Porților de Fier; modificarea dispozițiilor care reglementau cabotajul, precum și a celor referitoare la administrația interioară a C.I.D.⁴⁵.

Gravitatea deosebită a situației nou create rezulta nu atât din încălcarea unor prevederi precise, înscrise în tratatele de pace, cât mai cu seamă din finalitatea intențiilor Reichului, care se profila a fi instaurarea treptată a hegemoniei politice și economice în bazinul dunărean. Întrevederea dintre Hitler și Ciano, din octombrie 1936, urmată de activizarea încercărilor de dezmembrare a Micii Înțelegeri, prin izolarea tot mai accentuată a Cehoslovaciei de aliații ei, precum și poziția echivocă a guvernului Stoiadinovič într-o serie de probleme de interes comun, întăreau încrederea guvernului nazist în posibilitățile de succes ale unor măsuri de forță, împotriva Versailles-ului⁴⁶. În același timp, dezinteresul devenit cronic al Angliei și Franței pentru rostul C.E.D. amplifică gravitatea situației. Pe această linie, oficialitățile de la Quai d'Orsay căutau a minimaliza importanța gestului Germaniei sub pretextul priorității altor evenimente internaționale, mai grave și de imediată repercusiune⁴⁷.

Faptele notate impuneau o reevaluare a tuturor datelor problemei Dunării. Întreaga acțiune pregătită de guvernul român trebuia pusă de acord cu ultimele

⁴¹ Ibidem, fila 123.

⁴² Ibidem.

⁴³ A.M.A.E., fond. 8, Convenții, D. 24, fila 44.

⁴⁴ Ibidem.

⁴⁵ Ibidem.

⁴⁶ După denunțarea de către Germania a prevederilor Tratatului de la Versailles, referitor la fluviile europene, și după retragerea sa din C.I.D. Iugoslavia și-a manifestat o intenție analogă, la care n-a renunțat decât după ce reprezentanții României și Cehoslovaciei din C.I.D. au dat alarma contra acestui gest revizionist. (A.M.A.E., fond. 8, Convenții, D. 24, fila 42, Raport trimis de Contescu, la 24 martie 1938 din Viena; Vezi și Eliza Campuș, *Mica Înțelegere*, Ed. științifică, 1968, București, p. 263.

⁴⁷ A.M.A.E., fond. 71, (1920—1944), Franța, general, 1937, fila 241, (Telegrama nr. 3953 trimisă de Ceseanu din Paris la 20 noiembrie 1936).

realități politice. O nouă pagină se întorcea astfel în dosarul relațiilor internaționale privind zona sud-estului european. Ideea suprimării C.E.D. era definitiv părăsită. Dimpotrivă, lunile următoare vor marca o susținută campanie întreprinsă de România pentru consolidarea acestui organism internațional și pentru dinamizarea tuturor factorilor responsabili de soarta sa.

Între 17 mai și 3 iunie 1937, a avut loc la Galați sesiunea de primăvară a C.E.D., ale cărei lucrări au fost prezidate de delegatul României, C. Conțescu. Dezbaterile sesiunii s-au axat pe necesitatea imperioasă a unor lucrări de mari proporții, care să asigure o mai bună ieșire la mare. Vorbind într-un limbaj ferm, delegatul român a arătat din nou, „pentru ultima oară”, că guvernul român încătușat între dorința respectării statutului C.E.D. și necesitatea inexorabilă de a preveni catastrofa ce amenința gurile Dunării, era hotărât să socotească tergiversarea sau cărența celorlalte trei guverne ca o lipsă de considerație pentru mesajul repetat al României și „ca o crimă față de interesele economiei românești”⁴⁸. În timpul lucrărilor, delegatul român a mai subliniat că refuzul celorlalte trei guverne de a ajuta C.E.D., direct sau indirect, prin garantarea unei finanțări private (pe care acum doar guvernele francez și italian n-au respins-o cu totul apriori, n.n.), trăda indiferență și că această indiferență guvernul român o considera susceptibilă de a deveni fatală existenței C.E.D. însăși. În același timp, delegații străini au mai fost înștiințați că, interpretind ad litteram statutul Dunării, viața politică a C.E.D. nu se mai putea concepe în afară de cadrul îndeplinirii stricte a obligațiilor ei tehnice⁴⁹.

Folosind avertismentul și încercând să scuture apatia în care se complăceau cele trei guverne, aceste acțiuni ale guvernului român se înscriu pe linia primelor încercări întreprinse după 14 noiembrie 1936 de a consolida C.E.D., ca organism politic în fața amenințărilor ce se conturau din partea Germaniei și ca organism tehnic, care să-și îndeplinească misiunea de asigurare a navigației prin gurile Dunării. Eșecul acestor încercări, ca și influența exercitată de unele evenimente externe, vor determina mai târziu guvernul român să se orienteze tot mai decis spre o poziție de consolidare politică a C.E.D., pe calea modificării statutului său, și de preluare a sarcinilor tehnice și financiare. Deocamdată, însă, următoarele sesiuni ale C.E.D. — cea din toamna anului 1937, de la Galați, și cea extraordinară, din ianuarie 1938, de la Cannes — au fost dominate de aceleași eforturi ale diplomației românești de a impulsiona activitatea C.E.D. cu concursul multilateral al celorlalți membri și în litera statutului în vigoare⁵⁰. Ulterior celor două sesiuni amintite, multiplele aspecte ale situației create în Europa, prin ocuparea fulgerătoare a Austriei, făcea imprudent și prematur orice pronostic asupra regimului viitor al Dunării, inclusiv al Dunării maritime. Acum, nu mai putea fi reluată nici teza unificării celor două comisii, propusă cândva celor trei guverne mulțumite de acest etern „status quo ante”. Situația se schimbaseră radical după modificarea frontierei dunărene a Germaniei, însoțită de activizarea tendințelor ei dominante.

⁴⁸ A.M.A.E., fond. 8, Convenții, D. 17, vol. IV, fila 301; *Commission Européenne du Danube*, 1937, Session de printemps. Protocoles n-os. 1328 à 1341. Protocole nr. 1338, p. 120. Institutul de arte grafice „Moldova”, S.A.R., Galați, 1938.

⁴⁹ Ibidem.

⁵⁰ Cu prilejul sesiunii C.E.D. din toamna anului 1937, delegatul român a readus în discuție îngrijorarea comercianților și armatorilor români, amplificată de fiecare nouă scădere a adâncimii apei la ieșirea în mare. El arăta că orice tergiversare clădită pe lipsa de hotărâre și pe indiferența celorlalte trei guverne devine, pe zi ce trece, tot mai intolerabilă. În același timp însă, în raportul adresat guvernului român, el aprecia din nou că „în împrejurările politice europene actuale, C.E.D. nu ar putea fi considerată ca susceptibilă de a fi desființată în curând, ci numai modernizată în consuituțiunea ei juridică, continuând însă a rămâne cu același număr de membri ca astăzi”. A.M.A.E., fond. 8, Convenții, D. 17, vol. IV, fila 383.

Împotriva cărora toți cei dispuși să apere menținerea caracterului internațional al fluviului ar fi trebuit să-și unifice eforturile. În chip firesc, cele trei guverne, amenințate chiar de a fi înlăturate din administrația Dunării, urmau, în propriul lor interes, să acorde guvernului român tot sprijinul, spre a-l primi în schimb pe al său.

Problemele ce se ridicau pentru Dunărea mijlocie și de sus erau strâns legate de situația Dunării maritime, încât devenea evident că aceasta din urmă nu putea fi lăsată la o parte în discuțiile ce urmau a se deschide în viitor. Atât timp cât Germania nazistă înțelegea să se mențină pe terenul ales de ea, retrăgînd plenipotența fostului delegat austriac în C.I.D. și declarînd formal că regimul internațional al Dunării încetează la frontiera apelor ungaro-austriece, fără a trece însă la represiunii de altă natură, C.I.D. își putea continua mai departe existența cu 8 membri pe sectorul prescurtat ce-i rămînea, neștirbindu-și cu nimic din autoritate și competență. Există însă pericolul ca oportunismul politic al unora dintre riverani, și în primul rînd al Ungariei, să creeze defecțiuni greu de combătut. Dacă acest oportunism s-ar fi materializat prin retragerea unui nou stat din C.I.D., după exemplul Germaniei, devenea evident că autoritatea morală a C.I.D. ar fi fost prea mult slăbită pentru ca ea să mai poată administra fluviul în numele întregii Europe. Soarta C.I.D. ar fi putut antrena și modificări nedorite în regimul C.E.D. O dată cu desființarea, o nouă conferință a Dunării urma să se întrunească, de data aceasta pe un teren politic cu totul diferit de cel din 1919, dominat de politica revizionistă a Germaniei. În această ipoteză, prevăzută de altfel de guvernul german, admiterea Angliei și Franței într-o viitoare nouă comisie ar fi fost exclusă⁵¹. S-ar fi revenit la proiectul de comisie riverană, de la 1883, eșuat atunci din cauza pretențiilor de hegemonie ale Imperiului habsburgic, pretenții preluate nemijlocit de Germania nazistă, în condiții istorice favorabile. Pe fondul politicii conciliatoare a Angliei și Franței, acceptarea celor mai grave atingeri aduse propriilor lor interese, favoriza această ipoteză. De asemenea, poziția lui Mussolini în fața anexării Austriei, constituia un prețios sprijin pentru Reich, deși această poziție nu putea fi întru-totul interpretată ca o adeziune în alb la toate consecințele economice ale acestui act politic.

Ausschluss-ul a atras după sine promisiunea lui Hitler de a face din Viena un „Hamburg al Orientului”⁵². Or, pentru un Hamburg al Orientului, traficul maritim de la Sulina, lucrările tehnice de la gurile Dunării, nehotărîrea celorlalte trei state reprezentante în C.E.D., sustragerea de la efortul financiar impus de necesitatea ameliorării, ieșirii la mare — într-un cuvînt activitatea integrală a C.E.D. — era un factor de o extraordinară importanță pentru guvernul nazist. Revenirea Germaniei la Galați continua să constituie un deziderat major al acestuia. Așadar, întreaga problemă a Dunării se punea din nou, cu toate implicațiile și componentele ei.

În complexitatea noii situații create după 14 noiembrie 1936 și, mai ales, după 12 martie 1938, o importanță deosebită căpăta poziția Italiei, stat neriveran, membru al C.E.D., în care se bucura de același statut ca și Anglia și Franța. În acel moment, politica Italiei față de Europa centrală și sud-estică era raportată la existența Axei Berlin—Roma. Atît timp cît comunitatea de interese și de acțiune dintre Germania și Italia, față de războiul civil din Spania, le dicta acestor două puteri o politică de strînsă colaborare, ele s-au străduit să atenueze toate divergențele lor în bazinul dunărean. Încheierea acordurilor comerciale italo-germane din 10 decembrie 1937, în urma vizitei întreprinse de Ciano la Berlin, era deosebit de semnificativă. În cadrul acestor acorduri, este demn de subliniat, sub aspect politic, protocolul confidențial prin care Germania și Italia se obligau să nu-și facă concurență în bazinul dunărean. Conform înțelegerii stabilite atunci, Europa dunăreană

⁵¹ A.M.A.E., fond. 8, Convenții, D. 24, fila 43.

⁵² Ibidem, Corneliu Molin, *Viena — Dunărea — România*, „Scrisul românesc”, S. A., Craiova, 1942, p. 61.

nu era împărțită în zone de influență economică, iar spre a da o valoare reală îndatoririi de a evita competiția dintre ele, Germania și Italia urmau să se înfomzeze reciproc asupra negocierilor și acordurilor lor comerciale⁵³. Dar, cum Proto-coalele de la Roma erau bazate pe ideea preferinței, deci a concurenței, rezultatul indirect al acestor acorduri comerciale dintre Italia și Germania era că cea dintâi, cel puțin provizoriu, renunța la ideea extinderii Protocoalelor asupra celorlalte state dunărene⁵⁴.

Oficial, în problema C.E.D. cererea germană nu s-a bucurat întotdeauna de sprijinul Italiei; oficios însă, delegații italieni din comisile dunărene au acordat permanent concursul lor cererii Germaniei, intensificându-l mai ales în preajma conferinței de la Sinaia, din august 1938⁵⁵.

Actul Germaniei din 14 noiembrie 1936 a intensificat sondajele diplomației românești și în privința politicii dunărene de perspectivă a Ungariei, stat membru al C.I.D. și aspirant discret la admiterea în C.E.D. Inițial, guvernul maghiar s-a arătat favorabil ideii unei eventuale cooperări româno-ungare, în problemele Dunării fluviale. Dar, ulterior, stăruind asupra condiției ca viitorul acord să nu conțină vreo latură ce ar fi putut fi interpretată ca defavorabilă intereselor germane, perspectiva unei colaborări mai strânse între cele două state s-a îndepărtat⁵⁶. Ceea ce a contribuit, de asemenea, la îndepărtarea unei astfel de perspective a fost și condiția pusă de guvernul maghiar potrivit căreia colaborarea nu s-ar fi putut dezvolta multumitor decât dacă ar fi fost precedată de o destindere politică multilaterală între cele două state⁵⁷. Era evident că posibilitatea unei colaborări cu România a fost îmbrățișată o clipă de diplomația maghiară, doar atât cât ea mai păstre speranța primirii în C.E.D. și în Administrația Porților de Fier și câtă vreme o astfel de cooperare nu venea în contradicție cu revizionismul său declarat. În momentul însă în care ipotezele sale nu s-au confirmat, interesul Ungariei pentru o colaborare strânsă cu România în C.I.D. a dispărut. Preocupată de găsirea unor rezolvări pașnice tuturor litigiilor din această parte a Europei, România și-a păstrat însă interesul pentru o cooperare mai largă cu Ungaria și în problemele Dunării. Atât prin contacte individuale, cât și în cadrul Micii Înțelegeri, dorința aceasta s-a manifestat vizibil. Referindu-se la raporturile cu Ungaria, Consiliul permanent al Micii Înțelegeri, întrunit la Sinaia, în mai 1938, arăta că „își menține în mod unanim dorința de a continua negocierile în curs având drept scop să contribuie la stabilirea unui regim de înțelegere și de încredere în bazinul Dunării”⁵⁸.

Schimbarea raportului de forțe în Europa centrală și sud-estică, petrecută după Anschluss, a repus în discuție, într-o formă gravă, problema securității sud-estului european și, în general, problema revizuirii tratatelor prin forță. Evenimente urinatoare, și îndeosebi revendicarea de către Germania a regiunii sudete, arătau sensul evoluției politicii acesteia. Pentru țările mici amenințate de violența revizionismului Axei, — printre acestea numărându-se și România — căutările orientate spre salvagardarea independenței naționale și integrității teritoriale s-au înmulțit. Pe linia amintită, pentru România încercările de a consolida C.E.D. ca factor real de păstrare a securității în zona Europei sud-estice s-au transformat, dintr-o politică de perspectivă nedeterminată, într-o politică de stringentă actualitate. Într-un termen relativ scurt, guvernul român a obținut acordul de principiu

⁵³ A.M.A.E., fond 71 (1920—1944), Italia general, 1936—1939 fila 94 (Raport asupra politicii interne și externe a Italiei trimis din Roma de Lugoșanu).

⁵⁴ Ibidem.

⁵⁵ A.M.A.E., fond. 8, Convenții, D. 24, fila 45.

⁵⁶ Ibidem.

⁵⁷ Ibidem.

⁵⁸ Ibidem, fila 69.

al Angliei şi Franţei pentru a repune în discuţie problema îmbunătăţirii statutului Dunării. A început, astfel, pregătirea nemijlocită a conferinţei de la Sinaia.

Frământările diplomatice legate de rezolvarea problemei Dunării, în conformitate cu necesităţile statului român şi cu posibilităţile oferite de contextul internaţional, au sporit simţitor în urma celor două evenimente de rezonanţă europeană: denunţarea de către Germania a prevederilor fluviale înscrise în tratatul de pace şi Anschluss-ul.

Parte integrantă a acţiunii pentru păstrarea integrităţii şi suveranităţii naţionale, politica întreprinsă de statul român la Dunărea maritimă a cunoscut două etape bine distincte: cea de până la 14 noiembrie 1936, susţinută mai cu seamă de Titulescu, şi în care se urmărea eliminarea cât mai rapidă a tarelor conţinute în statutul Dunării, chiar cu preţul unor mari schimbări în structura organizatorică a C.E.D., şi cea de după 14 noiembrie 1936, care, coincidind cu activizarea revizionismului şi revanşismului Germaniei naziste, pune a primă sarcină modernizarea C.E.D., potrivit planului românesc. Sfârşitul celei de a doua etape trebuie căutat în organizarea Conferinţei de la Sinaia, din 8 august 1938.

Evident, iniţiativele României pe linia armonizării depline a suveranităţii naţionale cu principiul libertăţii de navigaţie internaţională pe Dunăre, promovate între anii 1936—1938, rămân pagini interesante ale diplomaţiei româneşti, cu atât mai mult cu cât ele au avut ca finalitate biruinţa punctului de vedere românesc. Desigur, nu toate încercările României au avut valoare intrinsecă; unele prezintă interes doar în măsura în care au oglindit continuitatea unor preocupări apărute încă la sfârşitul primului război mondial. Dar ele au meritul incontestabil de a fi pregătit terenul pentru august 1938 şi de aceea caracterul lor poate fi apreciat, în ansamblu, ca progresist. Această apreciere pleacă nu numai de la justetea dovedită a punctului de vedere românesc, ci şi de la situaţia internaţională complicată, întunecată de perspectiva celui de al doilea război mondial, care îngreuna nespus de mult traducerea în fapt a oricărei iniţiative diplomatice destinate întăririi securităţii colective. Rezolvările primite de problema Dunării maritime în august 1938 şi martie 1939 sint probele cele mai concludente ale afirmaţiei de mai sus.

ANEXA 1

Prezentăm mai jos câteva din statisticile navigaţiei pe Dunăre în anii de după război:

1924: Grecia — 223 vase cu un tonaj total de 288.277 tone; Marea Britanie — 126 vase cu un tonaj total de 255.461 tone; Italia — 136 vase cu un tonaj total de 242.460 tone; România — 55 vase cu un tonaj total de 107.084 tone; Olanda — 55 vase cu un tonaj total de 122.114 tone; Germania — 41 vase cu un tonaj total de 93.953 tone; Franţa — 50 de vase cu un tonaj total de 81.849 tone; Ungaria — 14 vase cu un tonaj total de 42.684 tone; Egipt — 17 vase cu un tonaj total de 30.456 tone; Norvegia — 9 vase cu un tonaj total de 23.718 tone; Belgia — 11 vase cu un tonaj total de 19.987 tone; Danemarca — 9 vase cu un tonaj total de 19.842 tone; Suedia — 10 vase cu un tonaj total de 18.036 tone; Iugoslavia — 11 vase cu un tonaj total de 17.838 tone; Dantzig — 4 vase cu un tonaj total de 78.532 tone; Polonia — 9 vase cu un tonaj total de 4.220 tone; Bulgaria — 2 vase cu un tonaj total de 2.474 tone; Iran — 8 vase cu un tonaj total de 2.414 tone; Turcia — 2 vase cu un tonaj total de 684 tone. (*Statistique de la navigation a l'embouchure du Danube pour l'année 1924*). Stabilimentul de arte grafice „Moldova”, S.A.R., Galatz — 1925).

1925: Grecia — 280 vase cu un tonaj total de 366.257 tone; Marea Britanie — 130 vase cu un tonaj total de 268.058 tone; Italia — 113 vase cu un tonaj total de 191.221 tone; Germania — 52 vase cu un tonaj total de 122.510 tone; România

— 69 vase cu un tonaj total de 117.238 tone; Egipt — 34 vase cu un tonaj total de 71.077 tone; Franța — 38 vase cu un tonaj total de 63.163 tone; Olanda — 31 vase cu un tonaj total de 59.403 tone; Ungaria — 11 vase cu un tonaj total de 32.725 tone; Suedia — 16 vase cu un tonaj total de 29.627 tone; Danemarca — 18 vase cu un tonaj total de 28.717 tone; Norvegia — vase cu un tonaj total de 11.775 tone; Iugoslavia — 5 vase cu un tonaj total de 11.382 tone; Turcia — 17 vase cu un tonaj total de 11.193 tone; Polonia — 9 vase cu un tonaj total de 4.300 tone; Belgia — 2 vase cu un tonaj total de 3.887 tone; Finlanda — 1 vas cu un tonaj de 2.736 tone; Letonia — 1 vas cu un tonaj de 2.319 tone; Bulgaria — 2 vase cu un tonaj total de 1.237 tone; Iran — 1 vas cu un tonaj total de 1.049 tone. (*Statistique de l'anavigation a l'emboucheure du Danube pour l'année 1925*). Stabilimentul de arte grafice „Moldova”, S.A.R., Galatz, 1926).

Pentru anul 1926 lipsește statistica.

1927: Grecia — 351 vase cu un tonaj total de 540.622 tone; Italia — 122 vase cu un tonaj total de 283.165 tone; Marea Britanie — 99 vase cu un tonaj total de 206.497 tone; România — 41 vase cu un tonaj total de 96.113 tone; Franța — 45 vase cu un tonaj total de 83.133 tone; Egipt — 36 vase cu un tonaj total de 64.127 tone; Germania — 23 vase cu un tonaj total de 62.215 tone; Iugoslavia — 16 vase cu un tonaj total de 45.819 tone; Olanda — 25 vase cu un tonaj total de 35.671 tone; Danemarca — 16 vase cu un tonaj total de 31.036 tone; Belgia — 7 vase cu un tonaj total de 14.174 tone; Norvegia — 5 vase cu un tonaj total de 10.480 tone; Ungaria — 2 vase cu un tonaj total de 6.285 tone; Turcia — 7 vase cu un tonaj total de 4.324 tone; Polonia — 6 vase cu un tonaj total de 2.952 tone; Finlanda — 1 vas de 2.013 tone; Suedia — 1 vas cu un tonaj de 1.683 tone; Iran — 2 vase cu un tonaj total de 1.134 tone. (*Statistique de la navigation a l'emboucheure du Danube pour l'année 1927*). Stabilimentul de arte grafice „Moldova”, S.A.R., Galatz — 1928).

Pentru anul 1928 lipsește statistica.

1929: Italia — 115 vase cu un tonaj total de 352.576 tone; Marea Britanie — 125 vase cu un tonaj total de 336.177 tone; Grecia — 199 vase cu un tonaj total de 333.244 tone; România — 29 vase cu un tonaj total de 72.536 tone; Germania — 24 vase cu un tonaj total de 61.673 tone; Egipt — 28 vase cu un tonaj total de 55.127 tone; Franța — 41 vase cu un tonaj total de 47.905 tone; Iugoslavia — 13 vase cu un tonaj total de 38.216 tone; Olanda — 23 vase cu un tonaj total de 34.453 tone; Turcia — 19 vase cu un tonaj total de 17.287 tone; Norvegia — 4 vase cu un tonaj total de 15.486 tone; Belgia — 5 vase cu un tonaj total de 15.370 tone; Ungaria — 2 vase cu un tonaj total de 8.006 tone; Danemarca — 3 vase cu un tonaj total de 6.989 tone; Bulgaria — 4 vase cu un tonaj total de 4.948 tone; Polonia — 10 vase cu un tonaj total de 4.920 tone; Suedia — 2 vase cu un tonaj total de 4.056 tone; (*Statistique de la navigation a l'emboucheure du Danube pour l'année 1929*). Stabilimentul de arte grafice, „Moldova”, S.A.R., Galatz, 1930).

1936: Grecia — 218 vase cu un tonaj total de 402.081 tone; Italia — 107 vase cu un tonaj total de 325.153 tone; România — 66 vase cu un tonaj total de 213.519 tone; Marea Britanie — 57 vase cu un tonaj total de 122.266 tone; Germania — 30 vase cu un tonaj total de 75.135 tone; Egipt — 20 vase cu un tonaj total de 39.726 tone; Iugoslavia — 19 vase cu un tonaj total de 36.033 tone; Ungaria — 23 vase cu un tonaj total de 21.534 tone; Danemarca — 6 vase cu un tonaj total de 12.974 tone; Bulgaria — 5 vase cu un tonaj total de 14.145 tone; Turcia — 7 vase cu un tonaj total de 11.670 tone; Olanda — 3 vase cu un tonaj total de 9.638 tone; Norvegia — 1 vas de 3.777 tone; U.R.S.S. — 1 vas de 2.857 tone; Franța — 4 vase cu un tonaj total de 1.968 tone. (*Commission Européenne du Danube, 1937, Session de printemps. Protocoles N-os. 1328 à 1341*. Institutul de arte grafice „Moldova” S.A.R., Galatz, 1938, p. 186).

1937: Italia — 128 vase cu un tonaj total de 332.899 tone; Grecia — 182 vase cu un tonaj total de 275.560 tone; România — 63 vase cu un tonaj total de 198.496 tone; Germania — 63 vase cu un tonaj total de 137.875 tone; Marea

Britanie — 51 vase cu un tonaj total de 121.364 tone; Egipt — 12 vase cu un tonaj total de 27.761 tone; U.R.S.S. — 12 vase cu un tonaj total de 24.190 tone; Turcia — 13 vase cu un tonaj total de 20.801 tone; Olanda — 5 vase cu un tonaj total de 20.140 tone; Iugoslavia — 10 vase cu un tonaj total de 18.450 tone; Ungaria — 21 vase cu un tonaj total de 9.790 tone; Belgia — 2 vase cu un tonaj total de 4.612 tone; Norvegia — 1 vas de 3.415 tone; Danemarca — 1 vas de 2.870 tone; Bulgaria — 1 vas de 2.662 tone; Finlanda — 1 vas de 2.127 tone; Franța — 4 vase cu un tonaj total de 1.968 tone; Panama — 1 vas de 1.150 tone; Suedia — 1 vas de 1.025 tone; (*Commission Européenne du Danube. Session de printemps. Protocoles N-os. 1328 à 1341. Institutul de arte grafice „Moldova”, S.A.R., Galatz, 1938, p. 176*).

1938: Grecia — 152 vase cu un tonaj total de 282.228 tone; Italia — 72 vase cu un tonaj total de 192.011 tone; România — 59 vase cu un tonaj total de 191.485 tone; Marea Britanie — 27 vase cu un tonaj total de 82.556 tone; Germania — 40 vase cu un tonaj total de 72.502 tone; Iugoslavia — 9 vase cu un tonaj total de 20.421 tone; Egipt — 10 vase cu un tonaj total de 18.400 tone; Bulgaria — 6 vase cu un tonaj total de 14.628 tone; Ungaria — 21 vase cu un tonaj total de 10.968 tone; Franța — 6 vase cu un tonaj total de 8.926 tone; Norvegia — 2 vase cu un tonaj total de 7.883 tone; U.R.S.S. — 3 vase cu un tonaj total de 7.214 tone; Turcia — 5 vase cu un tonaj total de 3.009 tone. (*Commission Européenne du Danube, 1939. Session de printemps. Protocoles N-os. 1342—1375. Institutul de arte grafice, „Moldova” S.A.R., Galatz, 1939, p. 96*).

ANEXA II

A. — Trafic și încasări pe anii 1930—1936

Anul	Vapoare ieșite prin Sulina	Tone de registru net, ieșite	Tone de mărfuri ieșite	Încasări din taxe în franci aur
1930	850	2 000 000	3 100 000	6 300 000
1931	691	1 550 000	2 300 000	4 800 000
1932	556	1 300 000	2 000 000	4 000 000
1933	550	1 445 000	2 140 000	4 200 000
1934	423	1 015 000	1 400 000	2 750 000
1935	368	804 000	1 100 000	1 950 000
1936	576	1 300 000	1 900 000	3 600 000

B. — Cheltuieli în anii 1930—1936

Anul	A-ția centrală Insp. de navigație, căpitania portului, spitale întreținute de C. E. D.	Lucrări de întreținere	Lucrări speciale la gura Sulinei Diguri și dragaje	Total franci aur	Obs.
1930	1 800 000	1 300 000	2 300 000	5 400 000	În aceste cheltuieli nu sînt cuprinse sumele destinate constituirii diverselor fonduri și nici anuitatea împrumuturilor
1931	1 900 000	1 100 000	1 600 000	4 600 000	
1932	1 700 000	1 200 000	1 900 000 (500 000 m ³ dragaje, 350 m.l. diguri duble)	4 800 000	
1933	1 300 000	800 000	1 200 000 (330 000 m ³ dragaje, 240 m.l. diguri duble)	3 300 000	
1934	1 100 000	700 000	900 000 (360 000 m ³ dragaje, 240 m.l. diguri duble)	2 700 000	
1935	810 000	700 000	300 000 (410 000 m ³ dragaje. Nu s-au executat diguri)	1 810 000	
1936	600 000	450 000	650 000 (370 000 m ³ dragaje 2×225 m.l. diguri)	1 700 000	

Arh. M.A.E. fond 8, Convenții, D. 17, vol. IV, fila 149.

ASPECTE PRIVIND POZIȚIA MARILOR PUTERI FAȚĂ DE ROMÂNIA LA CONFERINȚA PĂCII (1919—1920)

DE

EM. BOLD

Primul război mondial declanșat de lupta statelor imperialiste pentru o nouă împărțire a lumii, pentru acapararea sferelor de influență, pentru lărgirea piețelor de desfacere și a surselor de materii prime, pentru redistribuirea imperiilor coloniale¹ a ridicat în fața poporului român probleme de mare importanță pentru soarta sa. După cum se știe — faptul a fost subliniat de numeroase ori — în România, ca și în celelalte țări balcanice, construcția de stat în direcția burghezo-națională nu se terminase încă. Foarte mulți români trăiau în afara granițelor statului². În aceste condiții, „dezvoltarea socială, progresul economic, politic și cultural al țării erau strâns legate de încheierea procesului de formare a națiunii române. Unirea într-un singur stat — aspirație seculară a românilor, cauză înălțătoare pentru care au luptat numeroase generații de înaintași — devenise un obiectiv imediat, o necesitate stringentă, impusă de însuși mersul înainte al societății românești”³. Tocmai de aceea, participarea poporului român la primul război mondial n-a fost călăuzită de intenții de cotorpire sau de anexare a unor teritorii, ci a avut în vedere înfăptuirea statului național unitar. Aflată la interferența sferelor de influență a marilor puteri imperialiste, care-și disputau dominația mondială, România „s-a alăturat coaliției imperialiste a Antantei care promitea satisfacerea dezideratului unității naționale”⁴. Textul tratatului, semnat în august 1916, între puterile Antantei, pe de o parte și România, pe de alta, care conținea această promisiune, mai consemna și dreptul țării noastre de a participa la tratativele de pace pe picior de perfectă egalitate cu marile puteri⁵.

¹ Nicolae Ceaușescu, *O jumătate de secol de la marea epopee națională a Mădăreștilor*, Ed. pol., Buc., 1967, p. 6.

² V. I. Lenin, *Opere complete*, vol 30, ediția a II-a, Ed. pol., 1964, p. 355.

³ Nicolae Ceaușescu, *O jumătate de secol...* p. 7.

⁴ Nicolae Ceaușescu, *Partidul Comunist Român — continuator al luptei revoluționare și democratice a poporului român, al tradițiilor muncitorești și socialiste din România*, în *Analele Institutului de Științe istorice și social-politice* nr. 2—3/1966, p. 12.

⁵ „Franța, Marea Britanie și Italia recunoșteau României dreptul de a participa la negocierile de pace cu inamicul pe picior de perfectă egalitate cu ele” (v. Arh. Istorică Centrală, Fond Casa regală, Dos. nr. 20/1916, f. 1).

Desfășurarea dezbaterilor conferinței de pace, dezvăluită de numeroase mărturii⁶, vine să confirme că la Paris o asemenea garanție a fost dată uitării și că atitudinea marilor puteri față de România, ca și față de alte state mici aliate sau asociate, s-a dovedit foarte puțin amicală. Mai mult, marile puteri, călăuzindu-se de scopuri imperialiste, pe lângă faptul că nu le-a consultat în problemele păcii, cum ar fi fost normal, le-a trecut în categoria statelor cu „interese limitate” și le-a impus anumite obligații politice și materiale asemănătoare celor aplicate învinșilor⁷, știrbindu-le astfel suveranitatea și independența națională. Prin activitatea ei, delegația română a voit ca, pe lângă înserarea și consfințirea desăvârșirii unității de stat în tratate, să fie recunoscută și calitatea de stat suveran și independent a României pe plan internațional. Or, marile puteri, neîmpăcându-se tocmai cu acest fapt, au desconsiderat prin atitudinea lor ca și prin hotărârile conferinței de pace, principiul suveranității de stat a țărilor mici. Mai mult încă, desfășurarea lucrărilor conferinței de pace a scos în evidență faptul că monopolurile imperialiste își disputau locul pe piața românească și că România, nu numai că nu participa la împărțirea pieței mondiale, „dar se afla ea însăși în sfera de influență a marilor puteri imperialiste, făcea obiectul acestei împărțiri”⁸.

Comunicarea de față nu va aborda totalitatea aspectelor care confirmă poziția neloială a marilor puteri față de România și, în general, față de țările mici. Multitudinea problemelor legate de relațiile dintre participanții la conferință ar necesita o expunere prea amplă, față de spațiul care ne este afectat. De aceea, vom lua în considerare doar două aspecte semnificative: modul de soluționare a problemei minorităților și impunerea nejustificată a unor oneroase condiții financiare care vor crea României, o situație asemănătoare cu cea a învinșilor.

Este cunoscut faptul că delegația română a sosit la Paris abia la 26 ianuarie 1919, cu o săptămână mai târziu de la deschiderea conferinței, cînd, deja, tratativele

⁶ Nicolae Iorga scria în memoriile sale: „Nici o jicnire n-a fost cruțată celor mici. Decizii inapelabile li se comunicau cu câteva ceasuri înainte, cu datoria de a le semna” (N. Iorga, *Memorii*, II, p. 272); I. Russu-Abrudeanu caracterizînd conferința drept o nouă „Sfîntă Alianță”, menționa că cei patru mari, asemeni celor patru monarhii în 1815, „aveau să hotărască soarta lumii spre folosul celor mari și pe spinarea celor mici” (I. Russu-Abrudeanu, *România și războiul mondial*, Edit. Librăriei Socec et Co, Buc., 1921, p. 328); „Ni se acordă minimum de atenție” consemna și Alexandru Marghiloman în memoriile sale (Alex. Marghiloman, *Note politice*, 1897—1924, IV, 1918-1919, Buc., 1927, p. 258); De asemenea, Robert Lansing, secretar al departamentului de stat american, membru al delegației americane la Paris, sublinia că ședințele conferinței asupra preliminarilor păcii nu erau decît o farsă, conferința nefiind decît o adunare deliberantă care nu căuta un acord printr-un schimb loial de vederi. „Delegațiile țărilor mici — scria el — erau chemate numai să asculte, dar nicidecum să critice sau măcar să discute programul consiliului celor zece. Într-un sens era o farsă, dar într-altul era o tragedie” (*Memoires* de Robert Lansing, Paris, Payot, 1925, după I. Russu-Abrudeanu, op. cit., p. 304—305).

⁷ În parlamentul de la București, unul din membrii delegației române la Paris mărturisea cu amărăciune că în capitala Franței „înaintea conferinței am constatat din ziua întâi că marile state, că puterile cele patru înțelegeau să ne trateze, pe statele cele mici la discuții, nu ca pe niște tovarăși cu drepturi egale, cum fuseserăm egali în luptă. Din ziua întâi se constatau așa diferențele, încît nu mai corespundeau cu noțiunea pe care o avem noi de noua viață internațională ce trebuia să fie între state” („Monit. Of.” nr. 15, *Dezbaterile Adunării Deputaților*, ședința din 17 dec. 1919, p. 165).

⁸ Nicolae Ceaușescu, *Partidul Comunist Român, continuator...* p. 9.

preliminariilor se terminaseră și când erau pe cale să înceapă cele oficiale⁹. Încă de la început, delegația română a constatat că României i se acorda o atenție minoră. Ea era trecută în rîndul statelor cu „interese limitate” și nu i s-a permis să discute tratatul cu Germania și nici măcar să cunoască conținutul acestui tratat. În legătură cu aceasta, avea să se dezvăluie în parlament că unul din delegații marilor puteri, cu puțin timp înainte de semnarea tratatului, a făcut doar o scurtă expunere a conținutului acestuia, a liniilor sale generale, și s-a scuzat că, neavînd imprimatul gata, nu se putea comunica textul decît mai tîrziu¹⁰. Din memoriile lui Robert Lansing, reiese însă că o asemenea atitudine a fost premeditată. Consiliul șefilor de state — mărturisirea acesta — a decis, cu trei săptămîni mai înainte, ca un simplu rezumat al tratatului să fie comunicat la ședința plenară a conferinței asupra preeliminăriilor păcii, doar cu o zi înainte de a preda textul complet spre a fi semnat. El adaugă că țările mici, care participaseră la război și suferiseră atrocitățile lui, „n-au fost, în această situație, tratate cu mai multă considerație decît inamicii înșiși”. R. Lansing considera, pe bună dreptate, că această manieră de a discuta a constituit o adevărată insultă la adresa țărilor mici și că poziția marilor puteri constituia „un adevărat act de demență”¹¹.

Cînd, în sfîrșit, delegația română a obținut textul integral al tratatului cu Germania, a constatat că multe din interesele României erau nesocotite. Cu toate acestea, șeful delegației, I. I. C. Brătianu, l-a semnat. El era însă hotărît ca la încheierea celorlalte tratate — cu Austria, Ungaria, — să nu mai tolereze o asemenea atitudine. De altfel, interesele României față de fostul Imperiu habsburgic erau incomparabil mai mari, avîndu-se în vedere că tratatele cu Austria și Ungaria trebuiau să consfințească desăvîrșirea unității de stat.

La întocmirea tratatului cu Austria, de asemenea, marile puteri au evitat să consulte statele interesate în dezmembrarea fostului imperiu: România, Iugoslavia, Cehoslovacia și Polonia. Atmosfera a devenit extrem de apăsătoare în momentul în care s-a încercat, discutîndu-se tratatul cu Austria, să se ajungă la o hotărîre în problema minorităților. Era vorba, de fapt, de ocrotirea minorităților naționale din diferite state create sau întregite în urma războiului. Pentru aceasta, tratatul prevedea norme cu caracter supraconstituțional pe care statele semnatare erau obligate să le consacre în instituțiile lor¹². Scopul principal al acestor dispoziții era să se asigure cercurilor imperialiste apusene posibilitatea unei imixțiuni permanente în afacerile interne ale țărilor mici, sub pretextul ocrotirii minorităților naționale. Articolul din proiectul tratatului cu Austria, care se referea la ocrotirea minorităților, consemna că „România aderă la înscirarea în tratat, cu principalele puteri aliate și asociate, a dispozițiunilor pe care aceste puteri le vor găsi necesare pentru a proteja în România interesele locuitorilor care se deosebesc de majoritatea populației prin rasă, limbă sau religie”...¹³.

După cum era firesc, România s-a opus înscirării în tratatul cu Austria a acestei dispoziții, menită să-i știrbească suveranitatea și independența¹⁴. La Paris și

⁹ V. V. Tillea, *Acțiunea diplomatică a României (noiembrie 1919 — martie 1920)*, Sibiu, 1925, p. 14.

¹⁰ „Monit. Of.” nr. 15, *Dezbat. Ad. Deput.*, 17 dec. 1919, p. 168.

¹¹ *Memoires de Robert Lansing...* p. 172—174.

¹² D. Ionescu și colab., *Dezvoltarea constituțională a statului român*, Buc., 1957, p. 217.

¹³ Gh. Brătianu, *Acțiunea diplomatică și militară a României în 1919*, Cartea Românească, Buc., 1940, p. 80—81.

¹⁴ La o scrisoare a președintelui comisiei, însărcinată cu protecția minorităților către Brătianu, acesta a răspuns că România a asigurat egalitate deplină de drepturi și libertăți politice și religioase tuturor cetățenilor săi fără deosebire de rasă sau religie. În continuare, el adăuga că România era gata să primească orice dispoziție pe care statele care făceau parte din Liga Națiunilor o vor admite pe propriile

apoi în parlamentul de la București, s-au făcut declarații în sensul că România, fiind o țară independentă, nu putea primi, în relațiile dintre stat și cetățenii săi, controlul vreunui alt stat. „Și nici un stat independent — se spunea, în acest sens, în parlament — oricare i-ar fi întinderea, nu se cuvine să primească acest control... pentru că nu există în concepția noastră, în ceea ce privește independența, state mari și state mici; iar noi înțelegem ca să avem la noi relativ la legile interne și la relațiile statului cu cetățenii săi, în interior, tot atita libertate și independență ca oricare mare împărăție”¹⁵.

Într-un memoriu către Berthelot, datat 27 mai 1919, secretariatul general al delegației române reafirma că România nu putea admite intervenția guvernelor străine în aplicarea legilor ei interioare, care i-ar mărgini drepturile de stat suveran. În schimb, memoriul propunea, pentru articolul relativ la minorități, următorul text: „România acordă tuturor minorităților de limbă, rasă sau religie care locuiesc în interiorul noilor sale granițe drepturi egale, acelea pe care le au ceilalți cetățeni români”¹⁶.

Delegații marilor puteri au refuzat însă să accepte textul propus de România, text care excludea dreptul altor state de a interveni în afacerile interne ale țării. În aceste condiții, animozitățile și presiunile au crescut în intensitate, iar șeful delegației române a părăsit conferința de pace și, ulterior, și-a dat demisia.

Atitudinea delegației române în problema minorităților a fost, în linii mari, pozitivă. Se știe că suveranitatea constituie un atribut fundamental al statului tocmai prin aceea că ea reprezintă, înainte de toate, o însușire esențială a puterii de stat. Suveranitatea își găsește expresia în dreptul exclusiv, deplin și inalienabil, al statului de a stabili și realiza, în mod independent, politica sa internă și externă, de a-și exercita funcțiile, de a înfăptui măsurile de organizare a vieții sociale interne și a relațiilor sale externe, în conformitate cu interesele sale fundamentale, pe baza respectului suveranității altor state¹⁷. Asaltul contra suveranității statelor mici, inițiat de marile puteri la conferința păcii și, ulterior, în cadrul relațiilor internaționale, era expresia unor interese de hegemonie europeană, de expansiune economică și politică neîngrădită a marilor monopoluri. O asemenea politică, de subordonare a țărilor mici, contribuia la înăsprirea relațiilor internaționale, la estomparea dezvoltării economice și politice a unor state, între care și România, care erau obligate să rămână în situația de piețe de desfacere și surse de materii prime pentru marile puteri. Conștientă de repercusiunile ulterioare ce ar fi putut fi generate de acceptarea principiului limitării suveranității de stat, delegația română a folosit numeroase argumente pentru a se opune unei atari politici. Apărarea independenței și suveranității țării, în momentul când se desăvârșise unitatea statală, era deci o necesitate obiectivă, chiar dacă unele cercuri burgheze din țară,

lor teritorii în această materie. În alte condiții, România nu va putea, în nici un caz, să admită intervenția guvernelor străine în aplicarea legilor sale interioare. (v. I. Russu Abrudeanu, *op. cit.*, p. 349; R. W. Seton Watson, *Historie des Roumains de l'époque romaine a l'achèvement de l'unité*, P.U.F. Paris, 1937, p. 607; Maurice Baumont, *La faillite de la paix, 1919—1939*, vol. I, 4-e édition, Paris, 1960, p. 53). Aceeași poziție a avut-o Brătianu și mai târziu, cu ocazia conferinței de la Genua, din 1922. Acolo, delegația ungară a ridicat din nou problema minorităților la care delegația română a replicat afirmând că „în concepțiunea guvernului român imixtiunile interne în chestia minorităților vor fi privite întotdeauna ca acte neamicale, ori de unde vor veni” (Arh. Ist. Centrală, Fond Președinției consiliului de miniștri, Dos. nr. 126/1920, f. 177)

¹⁵ „Monit. Of.”, nr. 15, *Dezbat. Adun. Deput.* 17 dec. 1919, p. 173.

¹⁶ Gh. Brătianu, *op. cit.*, p. 80—81.

¹⁷ Gh. Moca, *Inconsistența teoriilor burgheze actuale cu privire la suveranitate*, în „Analele de istorie”, nr. 1/1969, p. 53.

legate prin anumite interese cu țările occidentale, considerau atitudinea delegației române drept o miopie politică.

La adâncirea divergențelor manifestate la Paris a contribuit, în mare măsură și problema reparațiilor de război. Generind discuții violente, cu care prilej s-au relevat scopurile diferite ale statelor îndreptățite la despăgubiri, problema respectivă nu și-a aflat o soluționare concretă în timpul conferinței și a fost lăsată pe seama comisiei reparațiilor spre a fi rezolvată ulterior.

Cercurile guvernamentale liberale, mai ales, și-au pus mari speranțe în obținerea unei sume echitabile din reparații. Un succes în această direcție ar fi dat posibilitatea refacerii economice interne, ar fi permis achitarea datoriilor contractate în străinătate și ar fi diminuat criza politică, ce se manifesta în formele ei cele mai puternice. Este știut că războiul provocase mari pierderi materiale și umane României iar executarea anticipată a tratatului de la București, din 1918, secătuisce în mare măsură țara de însemnate cantități de alimente și materii prime¹⁸. Faptul, deși recunoscut de W. Wilson și David Lloyd George¹⁹, nu a determinat conferința de pace să adopte măsuri corespunzătoare. Punind pe primul plan interesele lor și folosindu-se chiar de situația precară internă a României, reprezentanții marilor puteri n-au acționat în vederea unei repartii echitabile a reparațiilor care trebuiau să revină țării noastre. În schimb — și asupra acestui lucru vrem să insistăm — au obligat-o, într-o formă brutală, să achite sume importante din cota de eliberare și din valoarea bunurilor cedate, să preia datoria antebelică austro-ungară și chiar să despăgubească pe cei învinși.

Cota de eliberare s-a creat în timpul conferinței de pace, la propunerea lui D. L. George, care o motiva în felul următor: „Noi am contractat enorme datorii pentru a susține războiul care a eliberat toate aceste populații (români, sârbi, cehi, polonezi — n.n.); ele trebuie să participe la plata propriei lor eliberări”²⁰. Motivarea expusă mai sus n-are nimic comun cu realitatea; cercetarea cauzelor pentru care se impunea această cotă de eliberare ne conduce la cu totul altă constatare. Întrucât în sfera reparațiilor nu intrau și cheltuielile de război, aliații au considerat, pentru a nu se afla în pierdere, ca statele succesoare monarhiei austro-ungare să ramburseze aceste plăți, în locul învinșilor²¹. Fără a ține seama de protestele guvernului român și a celorlalte state obligate la plata cotei de eliberare, marile puteri au fixat, în noiembrie 1924, suma de aproximativ 1,4 miliarde franci aur, din care României îi revenea 235 140 000 fr. aur²².

Nu vrem să diminuăm ajutorul acordat României de către aliați, în armament, în timpul primului război mondial. Pentru acesta însă România contractase împrumuturi importante, în valoare de peste 2,5 miliarde lei aur²³. De aceea, impunerea cotei de eliberare constituie o sarcină suplimentară fără nici o justificare. Se poate explica cu greu datoria de eliberare pusă în sarcina Poloniei, Cehoslovaciei, Iugoslaviei și României — scria I. M. Nonu, într-o prestigioasă lucrare, referitoare la datoriile interaliatate și planul Dawes. Cum s-ar putea pune o datorie de eliberare

¹⁸ N. Iorga, *Subt trei regi. România contemporană de la 1904 la 1930*, ediția a II-a, Buc., 1931, p. 298; Paul Sterian, *La Roumanie et la réparation des dommages de guerre*, Paris, 1929, p. 73—74.

¹⁹ Germain Calmette, *Recueil de documents sur l'histoire de la question des réparations* (1919—5 mai 1921), Paris, Alfred Coster, 1924, p. 213.

²⁰ Paul Mantoux, *Les délibérations du conseil des quatre*, Paris, 1955, vol. II, p. 38.

²¹ Gh. M. Dobrovici, *Istoricul dezvoltării economice și financiare a României și împrumuturile contractate, 1823—1933*, Buc., 1934, p. 784.

²² N. Dașcovici, *Tratatul sever aplicat României la pacea generală*, în „Buletinul Facultății de drept Iași, Iași 1931, p. 42.

²³ Gh. Dobrovici, *op. cit.*, p. 463.

în sarcina Iugoslaviei și României, cînd aceste țări au pierdut în război o proporție de soldați, în raport cu numărul total al populației lor, mai mult decît Franța, Italia sau Rusia... România, la o proporție de 7,5 milioane locuitori în 1914, a pierdut în război cca. 10% din populația întreagă. Pentru ce deci această datorie de eliberare? — se întreba pe bună dreptate autorul citat. Se poate spune că România n-a plătit suficient eliberarea provinciilor locuite de români?"²⁴ Oricum, formularea premierului englez, la care ne-am referit mai sus, reliefează scopurile imperialiste ale marilor puteri, încearcă să nege aportul țărilor mici aliate la înfrîngerea puterilor centrale și, mai ales, încearcă să nege activitatea prestigioasă a maselor populare pentru desăvîrșirea unității de stat, pentru independență și suveranitate națională.

În afara cotei de eliberare, României i-a fost impusă și plata valorii bunurilor cedate. Această sarcină izvoră din anumite principii de drept internațional, aplicabile în condițiile în care anumite teritorii își schimbă suveranitatea și trec cu activul și pasivul lor de la un stat la altul. Activul este constituit din bunurile publice: căi ferate, șosele, păduri, monumente istorice etc., aflate pe teritoriul cedat, iar pasivul din datoria publică contractată de statul cedant, în interes obștesc sau pentru dobîndirea de bunuri publice.

Pacea de la Paris a făcut unele derogări de la aceste principii în două direcții diametral opuse, care au avut drept rezultat, pe lîngă multe altele, adîncirea divergențelor dintre țări. În acest sens s-a dispus ca teritoriile care au revenit Franței și Belgiei să treacă sub suveranitatea acestora, libere de orice sarcini publice, adică numai cu activul. Pentru moștenitorii fostului imperiu austro-ungar însă, s-a luat hotărîrea ca teritoriile eliberate, care-și schimbaseră, deci, suveranitatea, să treacă nu numai cu sarcinile corespunzătoare din datoria publică, ci și cu obligația de a plăti valoarea bunurilor publice din cuprinsul teritoriilor respective. Se făcea doar precizarea că, atît plata cotei de eliberare, cît și cea a valorii bunurilor cedate, să se efectueze în funcție de achitarea reparațiilor orientale (de la Ungaria, Austria, Bulgaria).

Dispoziția în legătură cu situația juridică a țărilor care-și desăvîrșiseră unitatea de stat sau au apărut ca state independente în urma prăbușirii Imperiului austro-ungar, pe lîngă că era nedreaptă, afecta serios situația lor financiară. Dacă se are în vedere faptul că, în majoritatea cazurilor, datoria publică însemna sarcina corespunzătoare lucrărilor de folos general și creării de bunuri publice în statele cedante, teritoriile cedate fiind alipite o dată cu cota-parte din datoria publică, însemna că se impunea statelor moștenitoare o plată dublă, sub forme deosebite.

Faptul nu putea să nu creeze reacția statelor în cauză în urma căreia s-a procedat la modificarea textelor unor articole ale tratatelor de la Versailles (art. 92 și 255), St. Germain (art. 208) și Trianon (art. 191) dar numai pentru Polonia, Cehoslovacia și Iugoslavia. Aceste trei state urmau să dobîndească bunurile publice fără nici o contraplată²⁵. Singura țară căreia nu i se făcea nici o scutire de plată era România.

Enorma sarcină financiară provenind din cota de eliberare și a valorii bunurilor cedate, în sumă de 1 435 000 000 fr. aur (46 000 000 000 lei)²⁶, impusă fără ca în același timp, să se acorde cota din reparațiile orientale, nu putea să nu provoace indignarea cercurilor politice românești. Încă la conferința păcii, într-un memoriu, delegația română remarcă faptul că este nedrept, în neconcordanță cu dreptul juridic internațional, ca statele care au luat naștere în urma destrămării imperiului austro-ungar să fie obligate a plăti valorile și bunurile din teritoriile respective,

²⁴ J. M. Nonu, *Le règlement des dettes interalliées et le Plan Dawes*, Librairie A. Blanchard, Paris, 1929, vol. I, p. 466—467.

²⁵ N. Dașcovici, *op. cit.*, p. 41.

²⁶ G. G. Mironescu, *Cuvîntări*, Ed. „Tipografiile Române Unite”, S. A. Buc., 1930, p. 312.

valori care, în majoritatea cazurilor, aparțineau unor supuși austrieci, deci unor persoane particulare²⁷. De asemenea, N. Titulescu, într-o scrisoare către Comisia reparațiilor, referindu-se la sarcinile impuse României, în urma repartizării datoriei publice a fostei monarhii austro-ungare, considera că situația creată „echivala cu o reală ruină financiară”²⁸.

Problema obligațiilor impuse României a fost discutată în diferite reuniuni internaționale pentru reparații pînă la planul Young. Nu fără a face importante sacrificii, România a putut atunci să determine delegațiile marilor puteri să desființeze, atît cota de eliberare, cît și valoarea bunurilor cedate. A fost nevoie de elocvența strălucită a marelui diplomat român pentru a se putea obține anularea unor obligații nejustificate și, în același timp, apăsătoare pentru bugetul României.

Desigur, expunerea rezumativă a celor două aspecte semnificative, prezentate în comunicare, nu epuizează dovezile în legătură cu raporturile contradictorii dintre țările „cu interese generale” și cele cu „interese limitate”, în rîndul cărora figura și România. Am putea adăuga la acestea atitudinea marilor puteri în problemele strîmtorilor. Dunării, reparațiilor, petrolului, tranzitului și comerțului și în alte probleme, atitudini în care interesul de acaparare și tendința de imixtiune în treburile interne ale altor state nu fost evidente. Toate oferă o imagine clară a esenței imperialiste a conferinței păcii. Relațiile internaționale stabilite la Paris, în care inegalitatea dintre state a fost proclamată direct și unde s-a exercitat nu atît forța dreptului cît, mai ales, dreptul forței, duce la constatarea că impunerea unor condiții în maniera aceasta nu putea rezolva problemele puse în discuție ci, dimpotrivă — istoria a dovedit-o — alimenta și perpetua contradicțiile dintre state.

²⁷ Arh. Ist. Centrală, Fond Președenția consiliului de miniștri, Dos. nr. 35/1919, f. 18.

²⁸ Anexe, acte și documente referitoare la chestiunea reparațiilor și datorilor interaliatate ale României, Imprim. stat. Buc., 1925, p. 498.

DESPRE SITUAȚIA MILITARĂ A GERMANIEI HITLERISTE LA SFÎRȘITUL ANULUI 1943

DE

J. BENDITER

Unul dintre cele mai importante documente care se cunosc pînă astăzi în legătură cu situația militară a Germaniei hitleriste la sfîrșitul anului 1943, este raportul prezentat de generalul Jodl, la 7 noiembrie 1943, la München, în fața reichsleiterilor și gauleiterilor celui de al treilea Reich. Intitulat: *Poziția noastră strategică la începutul celui de-al cincilea an al războiului*, raportul oglindește modul în care Hitler și cea mai mare parte a generalilor săi apreciau situația Germaniei în acea perioadă.

Raportul a fost citat în actul de acuzare al procesului marilor criminali de război de la Nürnberg¹ atît pentru importanțele informații pe care le oferea, cît și pentru a-l caracteriza pe Jodl drept un exemplu de „partizan fanatic al Führe-rului”.

Pentru întocmirea raportului au fost folosite numeroase memorandumuri și documente secrete, care aparțineau cartierului general al lui Hitler, precum și — după cum mărturisea Jodl la proces — „sute de note provenite de la statul major operativ”².

Inserat pentru prima oară în colecția de documente a procesului de la Nürnberg, raportul a mai fost publicat, parțial, în 1960³, iar în 1967 a apărut într-o nouă culegere de documente⁴.

În fața tribunalului de la Nürnberg, Jodl a ținut să facă unele precizări în legătură cu împrejurările care au determinat întocmirea și prezentarea raportului. Germania — spunea el — „era atunci în epoca atacurilor aeriene masive. Era deci necesar să se prezinte șefilor politici ai țării o imagine fidelă a situației militare generale: trebuia, de asemenea, să li se insuflă și o anumită încredere în comandamentul suprem”. Cu ocazia prezentării tabloului de ansamblu asupra situației strategice, el a considerat necesar să le vorbească despre „necesitățile militare a

¹ *Nazi-Conspiracy and Agression*, Washington, U. S. Government Printing Office, 1946, p. 920.

² *Procès des grands Criminels de guerre devant le Tribunal Militaire International*, Nürnberg, Allemagne, 1947, p. 314.

³ „Voenno-istoriceskii Jurnal” nr. 10, 1960, p. 77.

⁴ „Soverşeno-sekretno” „Tolko dlia Komandovania”. „Dokumenty i materialy”, Izdatelstvo „Nauka”, Moskva, 1967, p. 530—550.

ceea ce s-a numit război de agresiune". După părerea sa, situația de atunci a Germaniei era atât de gravă, încît „nu mai era vorba — după cum declara el la proces — despre național-socialism sau despre democrație, ci era vorba despre a fi sau a nu fi, pentru poporul german.”⁵ El a precizat totodată, că a prezentat raportul la sugestia lui Borman, adăugînd imediat că a primit ordin în acest sens de la Hitler.

Din documentele procesului de la Nürenberg aflăm că același raport a fost prezentat de Jodl și în fața comandanților regiunilor militare precum și a ofițerilor superiori de rezervă.⁶

Cu ocazia declarațiilor făcute la proces, Jodl a apreciat că raportul ținut la 7 noiembrie 1943 cit și alte documente elaborate în acea perioadă dovedesc că Hitler și colaboratorii săi își dădeau seama atunci de situația grea economică și militară a Germaniei.⁷

La sfîrșitul anului 1943, milioane de germani au înțeles că asigurările repetate ale comandamentului german, despre faptul că forța de rezistență a Uniunii Sovietice ar fi ajuns la limită, s-au dovedit a fi false. Înfîngerea Angliei de către aviația germană nu a fost realizată; promisiunea de a pune Germania la adăpost de atacurile aeriene ale aliaților a rămas o vorbă goală; pătrunderea în Egipt, care, la început, se arăta favorabilă armatelor germane, s-a terminat printr-un eșec; debarcarea aliaților în Africa de Nord, considerată ca imposibilă, se înfăptuise. Apărea deci limpede că armatele germane, în ansamblul lor, nu s-au dovedit capabile să împiedice răsunătoarele succese ale aliaților. Întrăutățirea situației interne, creșterea restricțiilor de tot felul, teroarea la care era supusă populația, efectele bombardamentelor care pustiau zi și noapte orașele germane precum și perspectiva unor noi mobilizări — chiar și a tinerilor de 15 ani — exercitau o puternică influență asupra stării de spirit a populației și contribuiau la creșterea derutei din sinul cercurilor conducătoare naziste. Toate acestea aveau loc într-un moment cînd „mobilizarea totală” era, după opinia cercurilor conducătoare germane, mai necesară ca oricînd pentru salvarea regimului nazist. În noile condiții, „mobilizarea totală” nu se mai putea rezuma numai la angajarea maselor în slujba războiului; înaintea de toate se impunea atragerea tuturor rezervelor umane de care dispunea spatele frontului german. Aceasta presupunea, între altele, și o creștere a importanței propagandei și a acțiunii ei psihologice pentru „încadrarea întregii populații de către o minoritate fanatizată, sistematizarea terorii pentru a reprima orice formă de rezistență”⁸.

În acest context, apare limpede importanța pe care o dobîndește raportul prezentat de Jodl, care a ținut să arate, dintru început, că „nu ne putem mîrgini la fraze generale, la descrierea a ceea ce va fi în viitor”. În momentul în care — spunea el — „în țară domnește spectrul descompunerii” și cînd poporul german își pune întrebarea „dacă nu cumva obiectivele și sarcinile pe care ni le-am propus a fi realizate prin război nu depășeau puterile noastre”, se impune ca aparatul politic și administrativ să fie înarmat cu cunoașterea situației, pentru a putea astfel să fie „întărită poziția noastră în interiorul Germaniei”.

Jodl era unul din acei conducători ai Germaniei hitleriste care cunoștea bine situația, atât dinlăuntrul țării cît și de pe front. Pe baza bogatei sale informații, el era în stare să-și dea seama că situația era atât de gravă încît era vorba, în primul rînd, despre existența regimului nazist. În preajma apropiatei catastrofe, împreună cu ceilalți conducători, el s-a convins — așa cum arăta de altfel și în raport — că „rezultatul acestui război se hotărăște nu numai prin puterea armelor ci prin voința poporului de a rezista”. Cum despre voința de a rezista a poporului german avea toate motivele de a se îndoii, Jodl se adresează comandanților politici, nu în numele

⁵ *Procès des grands Criminels*, Tome XVI, p. 314.

⁶ *Ibidem*, p. 315.

⁷ *Ibidem*, p. 513.

⁸ Henri Michel, *La seconde guerre mondiale*, Tome I, Presses Universitaires de France, 1968, p. 472.

său, ci al guvernului hitlerist, pentru a găsi formele cele mai adecvate, cu scopul de a forța poporul german să facă, în continuare, sacrificiile cerute de purtarea războiului pînă la capăt. De altfel, așa cum mărturisea chiar el, raportul urmărea să întărească încrederea chiar a conducătorilor politici care, pînă nu de mult, știau că Germania era de neînvins, că ea avea să stăpînească lumea, nestînjinită de nici o altă putere.

În numele guvernului german, conștient de nemulțumirile crescînde în rîndul populației, Jodl în raportul său cere cadrelor politice să înceapă fără întârziere o puternică campanie împotriva „demonului subversiunii, care circula în întreaga țară. Lașii, afirma el, caută un mijloc de a scăpa sau așa cum pretind, caută o soluție politică. Ei cer să se înceapă tratative de pace pînă nu va fi prea târziu”. Fără îndoială că Jodl avea în vedere și combaterea propagandei desfășurată de „Comitetul național al Germaniei libere”, format în afara granițelor țării și care demonstra pe toate căile poporului german că războiul era pierdut și că unica soluție era înlăturarea regimului fascist și încheierea păcii.⁹

În ceea ce privește situația militară, comandanții politici trebuiau să știe că, pierzînd inițiativa strategică, comandamentul german se afla în fața apropiatei perspective de a trebui să conducă armatele germane nu numai pe un singur front, ci pe două fronturi. Nu trebuiau, de asemenea, ținute în secret consecințele grave rezultate din capitularea Italiei, de pe urma pierderii bătăliei Atlanticului și a celei din Mediterana, ca și urmările crizei politice ce domnea în rîndurile statelor satelite ale Germaniei. Nu putea fi ascuns nici adevărul că, în întreaga Europă ocupată, alături de războiul armelor, exista o uriașă armată de rezistență care, cu arma în mînă, lupta împotriva fascismului. În sfîrșit, în numele conducerii naziste a Germaniei, Jodl avea misiunea să-i facă pt comandanți să înțeleagă că războiul pe care Germania îl purta, din ce în ce mai departe de teritoriul său, luase proporții prea mari pentru ca economia ei să fie în stare să-i facă față. Trebuia neapărat spus că această uriașă înfruntare la care participau milioane de soldați germani cerea noi și imense eforturi din partea poporului german. Concluziile care trebuiau să se desprindă erau că, în noua situație militară și politică, Germania avea nevoie de cît mai multe brațe de muncă, noi contingente de soldați care să umple golurile produse în rîndurile trupelor germane de pe frontul de răsărit și trebuia revizuit, de asemenea, sistemul economiei de război. Pentru a convinge, deocamdată, pe gauleiteri și reichsleiteri despre necesitatea acestor imperative, conducerea nazistă a considerat necesar, să li se amintească despre succesele repurtate de Wehrmacht în primii ani de război, despre avantajele strategice și, mai ales, despre cele materiale.

Germania, arăta Jodl, fiind provocată la război de Polonia și de puterile occidentale, ducea un război de eliberare. Avînd un asemenea obiectiv, el trebuie dus pînă la capăt, pentru a împiedica, astfel, capitularea care — spune Jodl — însemna „sfîrșitul națiunii germane, sfîrșitul Germaniei”.

Pentru a sublinia rolul ce-i revenea regimului nazist în construirea unei „Germanii Mari”, Jodl trece în revistă, pe scurt, victoriile repurtate de Germania pînă în 1943. Pentru apărarea Germaniei de „pericolele” care o amenințau a trebuit — arăta el — să fie realizată anexarea Austriei, ceea ce a avut drept rezultat „întărirea capacității noastre de luptă și îmbunătățirea substanțială a pozițiilor noastre strategice”. Dacă, anterior anexării Austriei — continua el — „teritoriul Cehoslovaciei se înghea în mod amenințător în Germania (o „talie de viespe” în direcția Franței și o bază aeriană pentru Rusia) acum a ajuns ea însăși în clește. Poziția ei strategică a devenit atît de defavorabilă încît, în mod inevitabil, a trebuit să ajungă victima oricărui atac energic înainte de a putea primi un ajutor efectiv din Occident”. Exprimîndu-și satisfacția că problema Cehoslovaciei a fost „rezolvată în mod pașnic”. Jodl își amintea, probabil, cu cîtă bucurie au primit generalii ger-

⁹ Hans Adolf Jacobsen, *Zweiter Weltkrieg, Grundzüge der Politik und Strategie in Dokumenten*, Fischer Bücherei K. G. Frankfurt am Main und Hamburg, 1965. p. 251—254.

mani hotărârile luate prin acordul de la München. „Noi — declara generalul Keitel, la procesul de la Nürnberg — am fost extrem de fericiti că lucrurile nu au ajuns la operațiuni militare, întrucît eram convinși că mijloacele noastre de atac erau insuficiente pentru a putea pătrunde prin întăriturile Cehoslovaciei”.¹⁰

Prin ocuparea Cehoslovaciei — se arată în raport — au fost create condițiile strategice pentru „rezolvarea problemei Poloniei”. Merită a fi amintit, fie măcar în treacăt, că Jodl cunoștea foarte bine preparativele făcute în vederea atacării Poloniei, întrucît el a preluat, în preajma săvîrșirii agresiunii asupra Poloniei, comanda Statului major operativ german. Cu toate acestea, el arăta în raport că războiul cu Polonia a fost inevitabil.

Raportul menționează în continuare succesul reputat de către armatele germane asupra Norvegiei și Danemarcei, acestea „deși nu amenințau direct Germania” erau deosebit de importante din punct de vedere al intereselor economice legate îndeosebi de transportul oțelului și nikelului suedez, intens folosit în industria de armament¹¹. Raportul subliniază, de asemenea, și necesitatea creării de baze navale și aeriene pe coasta Norvegiei.

În urma succesele reputate pînă în mai 1940 — se arată în continuare în raport — Germania a intrat în posesia potențialului militar francez și bazelor navale și aeriene de pe coasta Atlanticului, ceea ce a sporit amenințarea împotriva Angliei.

Logica desfășurării evenimentelor îl obliga pe Jodl să dea răspuns la întrebarea de ce, în acele momente atât de favorabile pentru Germania, nu a fost pusă în aplicare „Operația Otarie”, care avea în vedere invazia Angliei de către armatele germane. Intenționat, Jodl a omis să intre în amănuntele acestui prim succes al strategiei militare germane, amintind numai în treacăt că Germania nu avea atunci mijloacele necesare navale și aeriene, care să-i fi permis realizarea invaziei. Pare puțin probabil ca Jodl să nu-și fi amintit că el însuși a scris, la 30 iunie 1940 în jurnalul O.K.W.-ului, că „victoria decisivă asupra Angliei nu mai este decît o problemă de timp. Operațiunile ofensive ale inamicului pe o scară largă nu mai sînt posibile”¹². Este de presupus că a asistat și la discuția care a avut loc, la 21 iulie 1940, între Halder și Hitler, cînd s-a apreciat că „situația Angliei este fără ieșire. Războiul este cîștigat”¹³. În calitatea pe care o avea, Jodl a cunoscut, desigur, conținutul directivei din 9 septembrie 1940, semnată de generalul Brauchitsch și intitulată „Ordine privind organizarea și funcționarea guvernului militar în Anglia”, care stabilea, în cele mai mici detalii, măsurile pentru jefuirea și stăpînirea Angliei ocupate. El a cunoscut, fără îndoială, și planul elaborat de „Oficiul central al securității Reichului”, de sub conducerea lui Himmler, cu privire la dominația politică a Angliei ocupate.

După atîtea pregătiri secrete, însoțite de o vastă propagandă publică, era, fără îndoială, greu pentru reprezentantul guvernului hitlerist să insiste mai mult asupra cauzelor insuccesului invaziei Angliei și a bătăliei aeriene. Era clar că orice explicație est de est mai amănunțită ar fi impus să se vorbească despre uriașele pierderi suferite de aviația germană în luptele deasupra Angliei. Ele au fost atât de mari, încît, după părerea unor persoane din conducerea Reichului, nu au mai putut fi înlocuite pînă la sfîrșitul războiului. În cele din urmă, Jodl a prezentat abandonarea operațiilor militare ce vizau Anglia, drept „o hotărîre curajoasă a Fîhrerului”. Pe scurt, el exprima insuccesul „Operației Felix”, care privea ocuparea Gibraltarului, a insulelor Canare și a insulelor portugheze de la Capul Verde, ca și

¹⁰ *Procès des grands Criminels*, Tome XVIII, p. 311.

¹¹ W. Habatsch, *Die Deutsche Besetzung von Dänemark und Norwegen*, 1940, Loen Verlag, 2e ed., Goettingen, 1952, p. 32.

¹² W. L. Shirer, *Le troisième Reich des origines à la chute*, Tome 2, Stock, 1959, Paris, p. 203.

¹³ H. Adolf Jakobsen *op. cit.*, p. 75.

insuccesul operației „Izabell” de ocupare a insulelor Madera. Eșuarea acestor planuri a pus în evidență imposibilitatea de a ataca Anglia prin Mediterana.

În ceea ce privește frontul germano-sovietic, Jodl repeta minciuna „războiului preventiv” contra U.R.S.S. pe care Germania „a fost obligată să-l înceapă”. Mărturiește însă că, încă în timpul campaniei din Apus, Hitler a luat hotărârea de a lichida Rusia¹⁴. El nu pomeniște nici un cuvânt despre războiul fulger care trebuia să ducă în șase săptămâni la distrugerea Uniunii Sovietice. În schimb, a ținut să sublinieze că, „cu toate că noi nu am reușit nici în 1941 și nici în 1942 să distrugem forțele militare ale dușmanului și astfel să înclinăm Rusia”, trebuie considerat ca satisfăcător faptul că, cel puțin, a fost „îndepărtat pericolul bolșevic” de la granițele Germaniei. Este sigur că cei mai mulți care au ascultat raportul știau că acest „succes”, reputat după ani de război, a costat Germania până în toamna anului 1943, patru milioane de morți, răniți, dispăruți și prizonieri, din care, cea mai mare parte, pe frontul de răsărit¹⁴.

Pierderile suferite pe frontul de răsărit în cursul anului 1943 și consecințele acestor „serioase înfringeri”, cum le numea Jodl, au constituit una din cele mai importante preocupări ale conducerii Germaniei naziste. Raportul reflecta pe deplin îngrijorarea, pesimismul și chiar spaima față de situația creată pe frontul de răsărit. Erau trecute sub tăcere, de pildă, detaliile cu privire la înfringerea de la Stalingrad, „o a doua Jena și, fără îndoială, cea mai mare înfringere suferită vreodată de o armată germană”¹⁵. Raportul nu spunea nimic despre faptul că această bătălie a produs nu numai înfringerea armatei a șasea, ci și distrugerea unui front lung de 1000 km între Voronej și Terek, pierderea în ansamblu a 50 de divizii și al unui imens număr de avioane¹⁶. Nu găsim în raport nici o referire la înfringerea suferită de armata germană la Kursk, la care au participat sute de mii de soldați, sprijiniți de 10.000 de tunuri, 2.700 de tancuri și 2.000 de avioane¹⁷. Raportul ascundea și faptul că, începând cu bătălia de la Kursk, până la sfârșitul anului 1943, capacitatea de luptă a Germaniei a fost redusă cu 50%¹⁸. Toate aceste omisiuni urmăreau, în mod evident, să înlăture obligația unor comentarii care ar fi dovedit din plin că, în aceste bătălii, armata și economia de război germană au fost învinse.

Jodl a fost, totuși, nevoit să admită că, în legătură cu înfringerile suferite de Germania pe frontul de răsărit, s-ar putea naște întrebarea dacă nu cumva au fost subapreciate forțele sovietice de către comandamentul german? Fără a da un răspuns direct, el arăta că „unul din rezultatele ofensivei asupra întinsului teritoriu rusesc este că noi am descoperit că dușmanul avea nu numai resurse umane, dar posedă și un asemenea nivel tehnic care ne-a obligat să ducem un război total și să ne intensificăm eforturile în ceea ce privește o parte a producției de război, mai mult decât noi ne-am gândit să o facem”.

În ceea ce privește aprecierea, în general, a forțelor militare, Jodl crede că aceasta „este una din cele mai grele sarcini” și, „la fel ca în politică, strategia militară nu este o simplă operațiune aritmetică”. Conștient că se impune o explicație de ce războiul a durat atât de mult și avea să mai dureze încă, Jodl enumeră, în primul rând, faptul că Uniunea Sovietică nu a fost încă, înfrântă, insuccesele din Africa, Atlantic și Mediterana precum și consecințele „trădării” Italiei. În continuare, adăuga și faptul că poziția aliaților Germaniei a devenit din ce în ce mai nesigură. Dacă situația din Bulgaria și Finlanda i se păreau satisfăcătoare din punct de vedere al intereselor Germaniei, în ceea ce privește România, lucrurile erau mai complicate,

¹⁴ H. Michel, *op. cit.*, p. 148.

¹⁵ W. Görllitz, *Der Zweite Weltkrieg 1939—1945, Band I: Die Schlacht um Stalingrad*, Steingrüben Verlag, Stuttgart, p. 156.

¹⁶ H. Günther-Dahms, *Der Zweite Weltkrieg*, Tübingen, Reiner Wunderlich, 1960, p. 303.

¹⁷ J. Markin, *Die Kursker Schlacht*, R. D. A. Berlin, 1960, p. 29.

¹⁸ *Der deutsche Imperialismus und der Zweite Weltkrieg*, Band I, Rütten & Loening, Berlin, 1959, p. 133.

după opinia sa, pentru că alături de „o poziție sinceră față de Germania” mai exista o orientare politică „de care noi trebuie să ne dăm seama”. Nu este greu de înțeles că el exprima astfel existența unei crize politice manifestată, în primul rând, prin creșterea luptei antifasciste din țară. În Ungaria, stat feudal de tip vechi, cum aprecia el, „contradicțiile sociale se înăspresc”. El precizează că speranțele naziștilor se îndreptau spre corpul ofițeresc, biziindu-se totodată pe faptul că, pentru Ungaria „nu exista o altă ieșire politică”. În raport se mai amintește și pericolul ce îl reprezenta pentru Germania eventualitatea ca unele țări, până atunci neutre, ca Elveția și Turcia, să se alăture aliaților. Raportul se oprește mai mult asupra pericolului ca Germania să fie obligată curând să facă față, din punct de vedere militar, la mai multe fronturi. Or, arăta Jodl, „noi nu simțim în stare să aducem forțe noi de întărire în răsărit, în Finlanda și Norvegia, și nici nu avem mijloacele tehnice necesare”.

Pericolul deschiderii unui al doilea front, necesitatea unor noi mobilizări și a creării unei rezerve operative afectau, în primul rând, economia Germaniei și așa destul de slăbită. Se puneau problema asigurării unor noi surse pentru finanțarea războiului, a luării unor noi măsuri de organizare a economiei de război, deosebite de cele ce interveniseră după bătălia de la Moscova, ale unor noi eforturi ale industriei de război și a asigurării de noi brațe de muncă. Toate acestea se impuneau cu atât mai mult, cu cât este cunoscut că în Germania cea mai mare parte a pregătirilor economice de război au fost profilate pentru un război de scurtă durată.

Contrar așteptărilor unei părți a statului major german, războiul luase însă asemenea proporții, prelungindu-se în timp, încât economia germană, în 1943, nu era în stare să facă față noii situații create. După luptele din iarna 1942—1943 și a pierderilor de pe frontul african, așa cum a fost nevoit să recunoască și Jodl, în raportul său, „puterea militară a Germaniei și a aliaților săi s-a micșorat în mod considerabil și s-a creat o situație deosebit de încordată”. A fost imposibil, arată el în continuare, de a se fi sporit rezervele necesare în răsărit „în așa măsură încât să putem desfășura operațiuni de mari proporții. A fost pierdută mobilitatea armatei noastre de infanterie și, dacă ne referim la frontul rusesc, a fost pierdută superioritatea aeriană”. În aceste împrejurări, Jodl este nevoit să recunoască că „a început să apară superioritatea economică a inamicilor noștri” care dispuneau și de imense surse umane. Totala înlăturare a Italiei, arăta el în continuare, „lipsa unei producții de război la aliații noștri, nu au putut fi compensate, în măsura necesară, de uriașele eforturi pe care le făcea Germania”. În aceste condițiuni, prin forța lucrurilor — trebuia el să recunoască — „inițiativa a trecut de partea dușmanului, iar Germania și statele care se aflau de partea ei, sînt obligate astfel să se apere”.

Să recunoaștem că, de data aceasta, Jodl nu a mai ascuns adevărata situație a Germaniei, a cărei economie nu mai era în stare să facă față necesităților din ce în ce mai grele ale războiului. Pe bună dreptate, scria cunoscutul istoric francez, H. Michel, că, pentru a apăra cerul german contra aviației anglo-americane, pentru a proteja fabricarea de armament și a furniza arme pe frontul de est, era nevoie de avioane de vânătoare din ce în ce mai perfecționate”. Pentru a sprijini trupele angajate în U.R.S.S. erau necesare nu numai avioane de vânătoare, ci și avioane de recunoaștere, bombardiere mijlocii, avioane de transport, iar pentru atacarea teritoriilor inamicilor Germaniei era nevoie de bombardiere grele.

Producția de noi și moderne mijloace de purtare a războiului impuneau uriașe sarcini economice și financiare. Cu toate măsurile stabilite prin legile economice din septembrie 1939, octombrie 1941 și aprilie 1942, care prevedeau, între altele, o creștere a fiscalității cu 50% pe toată durata războiului, cu toată jefuirea sistematică a bogățiilor țărilor ocupate, suma de 657 miliarde mărci, necesară cheltuielilor de război, nu a fost realizată nici pe jumătate²⁰.

¹⁹ H. Michel, *op. cit.*, p. 154.

²⁰ Dieter Pezina *La politique financière et fiscale de l'Allemagne pendant la deuxième guerre mondiale*, in: „Revue d'histoire de la deuxième guerre mondiale”, nr. 76, octombrie 1969, p. 9.

O altă problemă deosebit de grea, „o adevărată dilemă”, cum se exprimă Jodl, era „nevoia de soldați pe front și de brațe de muncă în spatele frontului”. Frontului, nota el, „îi trebuia soldați și armament de bună calitate”. Soluția la care ajunsese Comandamentul german, pentru rezolvarea acestei „dileme” a fost „de a intensifica folosirea rezervelor umane din regiunile ocupate”. Declarându-se satisfăcut de faptul că, în ceea ce privește brațele de muncă străine aduse în Germania până atunci s-a făcut „tot ce se putea face”, el considera că a sosit momentul când trebuie aduși „cu forța mii de cetățeni din Danemarca, Olanda, Franța și Belgia, pentru munca de apărare”.

Măsuri în legătură cu mărirea efectivelor necesare apărării fuseseră deja luate de către Cartierul General al lui Hitler. Directiva nr. 51 din 3 noiembrie 1943, preciza că „greul și costisitorul război contra bolșevismului a supus ansamblul forțelor noastre militare la cele mai grele încercări”. Perspectiva debarcării anglo-saxone, se arăta pe aceeași linie în directivă, „putea aduce consecințe imprevizibile”, și, în consecință, era necesară pregătirea unui contraatac, cu cea mai mare energie, în scopul de a împiedica „dezvoltarea debarcării”. Hitler cerea să se arunce în luptă contra inamicului, „tot ceea ce putea fi folosit”²¹. Directiva a fost urmată de un ordin al lui Hitler, dat la 27 noiembrie 1943, cu privire la „scotocirea spatelui frontului” prin care se hotăra trimiterea în rândurile armatei a unui nou milion de soldați²². Se preciza că orice încercare de împotrivire la realizarea acestei acțiuni, avea să fie pedepsită prin măsuri draconice.

În anul 1942, în Germania lucrau 5,5 milioane muncitori străini, dintre care 1,5 milioane erau prizonieri de război iar restul civili²³. Până în 1945, numărul lor a sporit la 6,3 milioane²⁴. În condițiile create în anul 1943, au fost folosiți la muncile cele mai grele o parte din internații din lagărele de concentrare. Decrete „speciale” reglementau, în 1943, munca sutelor de mii de prizonieri de război ruși, francezi, olandezi și a celor 400.000 de muncitori italieni veniți în Germania și care, în urma evenimentelor din țara lor, au căzut sub regimul internării, în condiții similare cu prizonierii de război. O bună parte din prizonieri au fost folosiți de marile firme germane la producția de avioane, în uzinele subterane. Numai la I. G. Farbenindustrie la fabricile de cauciuc sintetic, lucrau, în 1943, 60.000 de muncitori străini, iar la uzinele Krupp, în 1944, 54.990 de muncitori străini și 18.902 prizonieri de război²⁵. În 1943, 40% din numărul total al celor ce lucrau în industria de armament germană erau muncitori străini, iar pe ansamblul producției, în unele compartimente, numărul muncitorilor străini atingea procentajul de 95%²⁶.

Problema bombardamentelor aliate asupra orașelor și zonelor industriale germane constituia o deosebită preocupare pentru cercurile conducătoare ale Germaniei, la sfârșitul anului 1943. Jodl, ca și Hitler, Himmler, Göring și alții, era indignat de „raidurile teroriste ale aviației anglo-saxone”. Considera chiar că aceste atacuri au luat asemenea forme „pe care omenirea nu și le-a putut închipui”. El regreta în modul cel mai sincer faptul că aceste raiduri exercită „o puternică influență psihologică, morală și materială” asupra populației. După ce explică necesitatea ca în asemenea situație fiecare om lovit să caute să depășească suferințele și interesele personale, Jodl arăta că bombardamentele, nu pot fi oprite pentru că „aviația noastră este „suprasolicitată” și pentru că „tehnica producției noastre de avioane și mijloacele de radiolocație au rămas în urmă față de cele ale inamicului”. În aceste condiții, comandamentul german, arăta Jodl, își punea mari speranțe în războiul submarin.

²¹ H. R. Trevor Roper, *Hitler, Directives de guerre*, Arthand, Paris, 1965, p. 178.

²² *Hitlers Weisungen für die Kriegsführung, 1939—1945. Dokumente des Oberkommandos der Wehrmacht*, Frankfurt am Main, 1962, p. 233.

²³ *Procès des grands Criminels de guerre*, Tome XIII, p. 206.

²⁴ Ibidem, Tome XV, p. 136.

²⁵ Ibidem, Tome XV, p. 236.

²⁶ Ibidem, Tome IX, p. 123.

Acest război „trebuie privit ca unicul factor ofensiv al strategiei germane”. Or, și în această direcție, în ultimele luni ale anului 1943 au fost înregistrate serioase insuccese care se datorau faptului că — așa cum menționează raportul — „procentul vaselor comerciale noi construite de inamic întrecea procentul vaselor ssufundate de noi”. Subliniind rolul aviației inamice în lupta împotriva submarinelor germane, Jodl a fost nevoit să recunoască supremația aviației aliate, înzestrată „cu cele mai noi și mai perfecționate aparate de radiolocație, cu bombe de un efect deosebit și cu alte mijloace moderne de luptă împotriva submarinelor”.

Spre sfârșitul raportului, comandanții politici se pregăteau, probabil, să urmărească, în continuare, expunerea celui de-al treilea punct anunțat la începutul raportului: „despre bazele credinței noastre în victoria finală”. În afară de asigurarea că „ne putem aștepta în viitorul apropiat să depășim criza în ceea ce privește războiul submarin”, Jodl nu a mai spus nici un cuvânt care ar fi putut încuraja cît de cît pe cei ce l-au ascultat. Dimpotrivă, el și-a terminat raportul cu următoarea mărturisire: „Dacă în încheierea raportului meu aş caracteriza situația noastră generală, atunci, în mod deschis, trebuie să o numesc grea și nu trebuie să vă ascund că eu cred în posibilitatea unor noi și grele crize”.

În aprilie 1940, Goebbels declara în fața reprezentanților presei germane că „deocamdată noi vorbim despre spațiul vital și fiecare să înțeleagă ce-i place. Ceea ce noi vrem prin spațiu vital se va afla la timpul potrivit”²⁷. În anul 1943, a venit „timpul potrivit” pentru a se afla că ceea ce a urmărit regimul hitlerist nu se va îndeplini, deși, pînă la sfârșitul războiului, omenirea va mai cunoaște încă multe sacrificii și suferințe. Este, tocmai, ceea ce se desprinde, cu claritate, din documentul pe marginea căruia am formulat observațiile de mai sus.

²⁷ H. Adolf Iakobsen, *op. cit.*, p. 181.

RECENZII ȘI NOTE BIBLIOGRAFICE

CONSTANTIN CĂZĂNIȘTEANU, DAN BERINDEI, MARIN FLORESCU, VA-SILE NICULAE, *Revoluția română din 1848*, în „Mica bibliotecă de istorie”, E. P., București, 1969, 376 p.

Apărută recent, în colecția „Mica bibliotecă de istorie”, *Revoluția română din 1848* a stîrnit un real interes. Lucrarea, împărțită în nouă capitole, însoțite de o prefață și o încheiere, se înscrie pe linia preocupărilor existente în istoriografia noastră în legătură cu scrierea adevăratei istorii a anului revoluționar 1848. Revoluția română, punct cardinal în dezvoltarea poporului nostru pe calea progresului, nu s-a bucurat încă de o monografie corespunzătoare importanței acestui eveniment. Cartea pe care încercăm să o prezentăm, fără a suplini această lipsă, resimțită de istoriografia noastră, reprezintă, totuși, o încercare meritorie pe calea strădaniilor existente, în ceea ce privește lămurirea problemelor fundamentale ale revoluției de la 1848.

Autorii, pe baza principalelor rezultate obținute pînă în prezent de istoriografia noastră, veche și nouă, și-au propus să realizeze o sinteză, menită să servească informării „publicului larg cititor asupra desfășurării, semnificației și importanței revoluției din 1848” (p. 20).

Din capul locului, merită subliniat faptul că autorii au urmărit să analizeze revoluția de la 1848 în „desfășurarea sa unitară, pe teritoriul locuit de români.” (p. 20). Pornind de la acest punct de vedere, care își face un loc tot mai larg în istoriografia românească, autorii lucrării au reușit să evidențieze, într-o manieră suficient de convingătoare, faptul că dezvoltarea similară a celor trei țări române a imprimat un caracter unitar cauzelor fundamentale ce au contribuit la declanșarea valului revoluționar de la 1848. De asemenea, din analiza cauzelor principale, care au generat revoluția de la 1848, se desprinde, în mod firesc concluzia potrivit căreia acestora le-au corespuns aceleași revendicări programatice în Moldova, Țara Românească și Transilvania.

În același timp, analiza pregătirii ideologice și compararea programelor revoluționare le-a îngăduit autorilor să demonstreze că „cele trei țări aveau aceleași năzuințe, aceleași aspirații de eliberare socială și națională, în cadrul cărora obiectivul final era unirea tuturor românilor într-un singur stat democrat, național, unitar și independent”. (p. 149).

Ideea caracterului unitar al revoluției române este prezentă în toate capitolele lucrării. Ca urmare a acestui fapt și desfășurarea revoluției este privită „în mod unitar și cronologic” (p. 21). Avem de-a face, astfel, cu una din primele încercări de analiză aparte a succesiunii cronologice a evenimentelor petrecute de la 1848 în cele trei țări române. Desfășurarea revoluției nu mai este analizată separat, așa cum s-a făcut în lucrările anterioare, ci în funcție de evoluția strict cronologică a evenimentelor, care, însă, nu au întotdeauna o legătură organică între ele.

O atenție specială s-a acordat, în lucrare, problemelor fundamentale ale revoluției române de la 1848. Pe această linie, merită relevat faptul că autorii s-au preocupat în mod deosebit de evidențierea primordialității obiectivului social al revoluției din Moldova, Țara Românească și Transilvania. De aceea, nu este întâmplătoare importanța acordată problemei agrare, de a cărei rezolvare depindea, în cea mai mare măsură, înfăptuirea celorlalte obiective urmărite de revoluționarii români. Desființarea relațiilor feudale, improprietărea țăranului și ridicarea lui de la iobag la rangul de cetățean, trebuiau să ducă, în mod necesar, la deschiderea căilor celor mai largi pentru dezvoltarea țărilor române pe calea progresului.

Evidențierea primordialității obiectivului social nu i-a împiedicat însă pe autori să surprindă legătura organică cu problema națională. Reformele preconizate de revoluționari puteau fi înfăptuite, așa după cum a subliniat, la timpul său, M. Kogălniceanu, numai în cadrul statului național unitar și independent. Acest fapt este subliniat în mai multe capitole ale lucrării. Mai mult, un capitol special, — capitolul al VII-lea — este consacrat, în întregime, problemei unirii naționale în timpul revoluției de la 1848.

Împrejurările interne dar mai ales cele internaționale, după cum bine se subliniază în lucrare, nu au îngăduit, atunci, înfăptuirea programului revoluționar. Intervenția brutală a forțelor armate străine a dus la înăbușirea revoluției române. Înfrișgirea revoluției nu a împiedicat decât temporar realizarea obiectivelor ei fundamentale. Așa după cum se subliniază în ultimul capitol, lupta revoluționarilor români pentru unire și libertate socială a fost continuată în emigrație. Acest capitol, consacrat activității desfășurate de emigranții români până în anul 1853, evidențiază consecvența cu care pașoptiștii au luptat pentru întreținerea spiritului revoluționar și înfăptuirea statului național unitar.

Definind însemnătatea istorică a revoluției de la 1848, autorii subliniază, pe bună dreptate, că „întreaga istorie modernă a României — de la 1848 și până la 1918 — nu reprezintă altceva decât împlinirea în faze succesive a principalelor revendicări pașoptiste: reforma agrară, statul unitar, independența națională. Bazele pe care s-a dezvoltat societatea română modernă sînt de fapt bazele preconizate în programele revoluționare pașoptiste, drumul istoric al României moderne fiind jalonat de înfăptuirea cerințelor enunțate la Iași, Blaj și Islaz” (p. 372).

Cartea constituie, în esență, prima încercare de tratare „unitară și cronologică” a revoluției române de la 1848. Meritele lucrării sînt de netăgăduit. De aceea, avînd în vedere importanța acțiunii întreprinse de autori, o să ne îngăduim să facem unele observații în legătură cu cîteva probleme discutate în cuprinsul cărții, observații menite să probeze interesul cu care am urmărit-o.

Astfel, în capitolul al II-lea, consacrat stadiului dezvoltării social-economice și politice a țărilor române în preajma revoluției de la 1848, întîlnim aprecierea potrivit căreia „agricultura din Principate a înregistrat un salt după 1829” (p. 39). Această teorie a „saltului” în agricultură, ca urmare a tratatului de la Adrianopol nu se pare exagerată. Progresele în agricultura Principatelor nu pot fi explicate prin anul 1829, ci prin transformările anterioare survenite în cadrul domeniului feudal, care era deja orientat spre producția pentru piață.

În același capitol, analizîndu-se „Constituția” cărvunarilor din 1822, se apreciază că acolo „se găsesc neîndoielnic rădăcinile istorice ale coaliției de clasă care se va stabili în cursul secolului al XIX-lea între moșierime și burghezie” (p. 53). Afirmatia, din păcate, nu este întărită de argumente convingătoare. Or, problema genezei alianței dintre burghezie și moșierime prezintă un deosebit interes pentru istoria noastră modernă. „Constituția” cărvunarilor, luată în sine, nu ni se pare suficientă pentru a demonstra că anul 1822 poate fi luat ca punct de plecare în lămurirea genezei acestei alianțe, deoarece documentul respectiv reflectă mai mult tendința boierimii mici și mijlocii de a ajunge la egalitate, în ceea ce privește privilegiile, cu marea boierime. De aceea, ni se pare riscant să căutăm rădăcinile alianței politice dintre burghezie și moșierime în acest document. Geneza acestei

alianțe poate fi căutată, credem noi, după 1848, în perioada luptei pentru constituirea statului național unitar.

Capitolul al III-lea, referitor la pregătirea ideologică a revoluției de la 1848, se caracterizează mai mult printr-o enumerare de date și fapte. Aceasta estompează, într-o anumită măsură, trăsăturile fundamentale ale ideologiei pașoptiste. Or, în direcția aceasta s-au obținut rezultate importante care, din păcate, nu sînt valorificate în lucrare.¹

În același timp, aprecierile referitoare la „Asociația patriotică” din Moldova nu se par exagerate. Este dificil să acordăm un rol important acestei „societăți”, alții vreme cît existența ei nu poate fi dovedită cu argumente convingătoare. Concluziile la care s-a ajuns în ultima vreme, concluzii bazate pe o studiere temeinică a situației din Moldova, în preajma și în timpul revoluției de la 1848, infirmă teza potrivit căreia ar fi existat, în accepția acreditată în unele lucrări, această „Asociație patriotică”². De altfel, acceptarea existenței unei atari asociații ar avea implicații serioase asupra explicării revoluției moldovene.

În capitolul al IV-lea, analizîndu-se cristalizarea situației revoluționare, se încearcă acreditarea ideii conform căreia înființarea „gărzilor naționale”, de către nobilimea maghiară din Transilvania, s-ar datora îngrijorării acesteia în legătură cu frământările din armată. Această explicație nu este concludentă. Cauzele înființării acestor gărzi sînt de natură socială și națională. Apariția acestor instrumente de represiune avea temeuri mai adînci decît îngrijorarea nobilimii față de situația existentă în armată. De altfel, cel puțin în primele luni ale revoluției, armata din Transilvania — avem în vedere în special unitățile austriece — a colaborat cu nobilimea maghiară la reprimarea mișcărilor țărănești.

Cea mai mare extindere s-a dat în lucrare capitolului referitor la desfășurarea revoluției. Maniera de tratare, după cum am mai arătat, este „unitară și cronologică”. Metoda aceasta, care presupune analiza evenimentelor în succesiunea lor strict cronologică, are multe neajunsuri. În acest fel se poate crea o impresie falsă în legătură cu teza principală pe care autorii au căutat să o reliefeze în întreaga lucrare. Analiza cronologică a desfășurării evenimentelor revoluționare este nefirească deoarece nu există întotdeauna o legătură organică între principalele momente ale anului 1848. În plus, metoda aceasta nu permite, în suficientă măsură, reliefaarea unității de acțiune revoluționară. Dincolo de particularitățile firești, care nu pot fi trecute cu vederea, unitatea de acțiune a fost continuu prezentă și ea ocupă un loc important în definirea caracterului unitar al revoluției române de la 1848. De aceea, în ceea ce ne privește, nu sîntem de acord cu maniera de organizare a acestui important capitol.

În afară de aceasta, tratarea anului revoluționar 1848 din Moldova prezintă unele deficiențe. Astfel, autorii s-au ferit să lămurească faptul că în Moldova avem de-a face cu o revoluție sau cu o mișcare revoluționară. Titlul lucrării presupunea asemenea explicații. În stadiul actual al cercetărilor se impune, credem, revizuirea tezei potrivit căreia în Moldova ar fi existat numai o mișcare revoluționară, așa cum și autorii lucrării de față lasă să se înțeleagă. De asemenea, nu putem accepta teza referitoare la existența a două etape în desfășurarea revoluției moldovene. De altfel, această idee este în contradicție cu concepția ce stă la baza lucrării pe care o recenzăm. Admiterea celor două etape îi duce pe autori la concluzia eronată că revoluționarii moldoveni ar fi cunoscut un proces de „trezire” numai sub influența evenimentelor petrecute în Transilvania și Țara Românească. Or, în aceste condiții ar fi mai greu să explicăm caracterul unitar al ideologiei pașoptiste. Ideea radica-

¹ Paul Cornea, *O epocă luminoasă a literaturii române: epoca 1848*, în „Studii de literatură română modernă”, București, 1962; Idem, *Rădăcini luminate ale pașoptismului*, în, *De la Alexandrescu la Eminescu*, București, 1966; Idem, *Studiu introductiv*, în „Gîndirea românească în epoca pașoptistă”, București, 1968.

² Gh. Platon, *Probleme privind mișcarea revoluționară de la 1848 din Moldova*, în, „Studii și articole de istorie”, vol. XI, București, 1968, p. 79—81.

lizării programului revoluționar al moldovenilor, numai datorită influențelor, este astăzi caducă pentru istoriografia noastră.

Aceste observații, la care se pot adăuga și altele, nu scad cu nimic din valoarea lucrării. Ele au doar menirea de a ilustra interesul cu care am urmărit această nouă lucrare despre revoluția română de la 1848.

V. Russu

CONSTANTIN C. GIURESCU, *Viața și opera lui Cuza Vodă*: Ediția a II-a, revăzută și adăugită, Ed. științifică, București, 1970, 467 pagini + rezumat în limbile franceză, rusă și engleză, indice și 40 p. planșe în afară de text.

După o primă ediție, apărută în 1966 și epuizată într-un timp record, cartea profesorului C. C. Giurescu, intens solicitată, atât de specialiști, cât și de un public larg, vede din nou lumina tiparului, în condițiile în care întregul nostru popor a sărbătorit 150 de ani de la nașterea Domnului Unirii. Lucrarea se vrea și reprezintă, într-adevăr, cel mai frumos omagiu al contemporaneității pentru făuritorul României moderne.

Viața și opera lui Cuza Vodă este mai mult decât o indică titlul; este o veritabilă frescă a societății românești, într-o epocă de mari prefaceri, de constituire a națiunii, de angajare pe calea progresului și a civilizației. Autorul, cu măiestria ce-l caracterizează, făcând ordine într-un vast material documentar, a reliefat liniile directoare de dezvoltare ale societății, conturând figura luminoasă a lui Alexandru I. Cuza și situându-l în contextul faptelor și al evenimentelor.

Cartea, în întregul ei, reflectă pasiunea exemplară a autorului pentru obiectul cercetării, capacitatea acestuia de a pune în ordine și de a utiliza un enorm material documentar și o bibliografie vastă, măiestria de a selecta elementele esențiale, de natură să dea contur și consistență evenimentelor și personalităților. Calitățile istoricului, ale omului de știință, se îmbină fericit cu acelea ale eruditului, omul de vastă cultură, care captivează pe cititor, în egală măsură, prin acuratețea, eleganța și — în același timp — simplitatea stilului.

Lucrarea se citește cu interes și plăcere, fiind un prețios instrument pentru specialiști și, totodată, o operă de cultură, cu reală aderență la un public larg.

Din capul locului, trebuie făcută precizarea că *Viața și opera lui Cuza Vodă* reprezintă rezultatul unor investigații largi, care au solicitat îndelung și complet pe cercetător. În afara folosirii integrale a lucrărilor publicate anterior-indicate, cu scrupulozitate, în *Introducerea bibliografică*, autorul a beneficiat de informațiile existente în arhiva Cuza. Cercetările sistematice efectuate în bogatul material al acesteia, pe care autorul, după propria sa mărturisire (p. 23), l-a ordonat, i-au îngăduit să aducă în circuitul științific date și fapte noi; acestea, filtrate prin personalitatea autorului, imprimă operei o valoare ce o singularizează.

Lucrarea profesorului C. C. Giurescu este concepută într-o largă viziune dialectică. Atât în primul, cât și în cel de-al doilea capitol ce urmează *Introducerii bibliografice* (*Lupta pentru Unirea Principatelor. Victoria din 1859 prin dubla alegere ca domn a lui Alexandru Ioan Cuza și Alexandru Cuza înainte de domnie*), viitorul domn al Unirii este înfățișat ca un reprezentant al epocii, ca un ilustru participant la eforturile generației sale — generația revoluției de la 1848 — de a constitui statul modern, unitar și democratic, România. Prin trăsături concise este reconstituită epoca anterioară domniei, când, în cadrul revoluției de la 1848 și apoi în perioada care a precedat formării statului național, s-a alcătuit programul al cărui executor va fi Alexandru I. Cuza. Portretul domnitorului este înfățișat veridic, integrat organic în realitatea contemporană.

De asemenea, după înfățișarea evenimentelor care au precedat și au înlesnit dubla alegere, în capitolul consacrat *Primilor trei ani de domnie. Recunoașterii Uni-*

rii și definitivării ei (24 ianuarie 1859 — 24 ianuarie 1862), se stăruie încă de la început, asupra condițiilor în care Al. I. Cuza și-a început domnia. Este reconstituită atmosfera generală, este subliniată opoziția de interese, ambițiile diverse deasupra cărora domnitorul trebuia să se situeze și să le domine (p. 81 și urm.).

Aici, ca și în cele două mari capitole care urmează (*Anii de luptă constituțională. Guvernele Barbu Catargiu, N. Krefulescu, Mihail Kogălniceanu. Secularizarea averilor mănăstirești și Domnia autoritară. Statutul, Legea electorală. Căderea guvernului Kogălniceanu. Sfârșitul domniei lui Cuza*), este reliefată preocuparea constantă a domnitorului pentru apărarea și întărirea autonomiei țării. Alexandru I. Cuza a dus o politică suplă, de prudență dar și de cutezanță, atunci când împrejurările au solicitat-o, manifestind o atitudine demnă care a impus, adeseori, chiar și celor ce atentau la drepturile și libertățile țării. Întreaga politică internă și externă, „apărarea de către Cuza, în mod constant și ferm, a drepturilor și autonomiei țării, a format premisa viitorului proces de cîștigare a independenței naționale” (p. 127). Este, aceasta, o concluzie larg argumentată pe parcursul celor trei capitole.

În măsură egală, este analizată legislația inițiată sau patronată de domnitorul Unirii. Stabilindu-se legătura necesară cu programul de la 1848, se subliniază sensul major al acestei legislații, semnificația sa generală. „Toate legile și măsurile din întreaga domnie a lui Cuza — se notează în acest sens, în finalul analizei — consolidau ordinea burgheză, proprietatea individuală, ... consacrand ascensiunea continuă a burgheziei și preponderența capitalului” (p. 321).

Astfel, pentru a ne opri doar asupra unui singur exemplu, făcînd judicioase reflecții asupra legii rurale și obiectînd împotriva manierei, uzitate uneori, de a se îngroșa doar laturile negative ale acesteia, autorul remarcă adevărul în conformitate cu care legea „a reprezentat nu numai un început de dreptate pentru talpa țării dar și un act de previziune socială și politică... una din reformele esențiale burghezo-democratice; menite a crea o structură social-economică statului român modern” (p. 293, 294—295).

În egală măsură, sînt explicate temeinic antecedentele și rațiunea loviturii de stat (p. 224 și urm.). Aceasta a fost generată „...nu din veleități personale sau din vanitate, ci fiindcă era singurul mijloc de a da țării cele două legi fundamentale, așteptate de atîta vreme: legea electorală și legea rurală” (p. 251).

Explicații largi, foarte interesante, pline de substanță ne sînt oferite cu privire la *monstrucasa coaliție*. Este analizată geneza, componența, mobilurile și acțiunile întreprinse pentru înlăturarea domnitorului (p. 164 și urm.). Informații la fel de interesante, care motivează afirmațiile judicioase ale autorului, se dau cu privire la măsura în care *camarila*, prin acțiunile întreprinse de reprezentanții ei, a avut darul să compromită pe domn și să creeze în țară o atmosferă și o situație nefavorabile (p. 365 și urm.).

Discutarea și aprecierea evenimentelor interne și internaționale îi îngăduie autorului să creioneze cu pregnanță personalitatea puternică a Domnului Unirii, să-i sublinieze înaltul patriotism ce l-a călăuzit în toate actele domniei sale și care i-a impus, în cele din urmă și hotărîrea de a renunța la tron (p. 361—363).

Bogăția informației utilizate și, firește, capacitatea de a distinge, i-au îngăduit autorului să surprindă, cu exactitate, originea și implicațiile anumitor fapte și evenimente, să precizeze rațiunea unor atitudini, să plaseze la locul și în ponderea lor — în evenimentele vremii — conflictele și pasiunile individuale. Cu deosebită măiestrie și cu talent scriitoricesc, este stabilit raportul dintre obiectiv și subiectiv în desfășurarea evenimentelor, în succesiunea acestora. În acest sens, am semnalat, de pildă, explicațiile ce se dau în legătură cu inițiativa domnului cu privire la amnarea loviturii de stat (p. 197—198), la inadvertența aparentă între atitudinea acestuia față de amestecul Porții în problema mănăstirilor închinată și textul telegrammei lui Baligot de Beyne (p. 207—208). De asemenea, interes prezintă și notația privind cauzele refuzului domnitorului de a sancționa legea asupra instrucțiunii publice, votată de Cameră, la 16/28 martie 1864 (p. 231—232) sau analiza ce se face persona-

lității lui M. Kogălniceanu, conflictului acestuia cu unli din oamenii din preajma domnitorului (p. 333 și urm.).

Faptele sînt expuse cu multă precizie, detaliile, încadrate la locul lor, devin semnificative, adaugă un plus substanțial de înțelegere și colorează expunerea. Nimic nu este de prisos, totul este organic integrat și sudat.

Ultimile două capitole ale cărții (*Alexandru Ioan Cuza față de viața economică, administrativă și culturală a țării, precum și față de românii din Transilvania și Ultimii ani ai vieții (1866—1873). Moartea lui Cuza. Amintirea lui Cuza și judecata posterității*) vădesc atenta preocupare a autorului de a reliefa toate laturile puternicei personalități a domnitorului căruia nu-i era străin nimic din ceea ce era necesar poporului, pentru propășirea, pentru afirmarea plenară a capacităților sale, în cadrul civilizației contemporane.

Concluzia apare firească. Cuza rămîne, în fond, „un mare revoluționar al poporului român; a urmărit statornic îndeplinirea programului de la 1848 și a contribuit în chip esențial la îndeplinirea unor puncte principale ale acestui program. A binemeritat astfel de la patrie; numele lui va rămîne înscris cu litere de aur în cartea istoriei poporului nostru, alături de numele marilor voievozi și domni ai lui” (p. 467).

Adăugîndu-și o importantă operă la prestigioasa-i activitate, prin cartea sa, profesorul Constatin C. Giurescu, răspunzînd și unui imperativ patriotic, a înălțat lui Alexandru Ioan Cuza, Domnului Unirii, un monument mai durabil decît arama.

Gh. Platon

D. BERLESCU, C. BOTEZ, I. SAIZU: *File din istoricul fabricii de celuloză și hîrtie „Letea” — Bacău*, 1969, 294 p.

În preajma împlinirii a 90 de ani de la înființarea celei dintîi societăți industriale din România pentru fabricarea hîrtiei — fabrica „Letea” din Bacău — un colectiv de istorici ieșeni, format din D. Berlescu, C. Botez și I. Saizu, a elaborat o foarte interesantă lucrare monografică abordînd o diversitate de aspecte esențiale din istoria acestei mari întreprinderi. Sarcina autorilor n-a fost deloc ușoară dacă se are în vedere complexitatea problemelor de istorie economică, politică și socială pe care le implică alcătuirea unei astfel de monografii. Beneficiînd însă de un bogat material documentar, în cea mai mare parte inedit, cum și de sprijinul eficient primit — după însăși mărturisirea autorilor — din partea conducerii întreprinderii, îndeosebi în ce privește furnizarea informațiilor de ordin strict tehnic, autorii au reușit să elaboreze o lucrare de o înaltă ținută științifică, a cărei calitate fundamentală constă în tratarea logică, sistematică și, mai ales, echilibrată a faptelor și fenomenelor — istorice în esență — într-un limbaj clar și precis, făcînd-o astfel accesibilă unui cerc mai larg de cititori.

Precedată de un lămuritor „Cuvînt înainte” în care autorii fixează coordonatele de bază ale lucrării, monografia debutează printr-un capitol consacrat *Primelor începuturi ale fabricării hîrtiei în România*. Deși acest aspect nu formează pentru înția oară obiectul unei cercetări, autorii, fără a se limita la prezentarea descriptivă a faptelor expuse în lucrările de specialitate de pînă acum, analizează, cu un remarcabil discernămint critic, realitățile istorice obiective ce au stat la baza începuturilor industriei noastre de hîrtie.

Prezentînd într-un amplu capitol *Activitatea economică a fabricii „Letea” între anii 1881—1944*, autorii scot în relief particularitățile de dezvoltare a întreprinderii în raport cu evoluția întregii economii naționale, divizînd perioada, în scopul nuanțării, în etape istorice distincte. Deși situată în preajma unor ineputabile surse de materie primă și deși înzestrată chiar de la început cu utilaje moderne,

fabrica „Letea” a parcurs un drum anevoios, mai cu seamă în primele ei decenii de existență. Și faptul este explicabil dacă se are în vedere același cadru general: potențialul industrial scăzut al țării, dependența industriei autohtone de tehnica din import, concurența străină chiar pe piața românească etc. În pofida oricăror greutăți existente, mai ales pînă la începutul secolului nostru, întreprinderea a reușit an de an să-și consolideze poziția în ramură, să-și sporească capitalul social, investițiile, forța motrice și personalul.

Trecînd de la analiza factorului economic la analiza celui social, autorii consacra un capitol aparte *Luptei muncitorilor de la Fabrica „Letea” împotriva exploataării pentru dreptate socială* în perioada cuprinsă de la înființarea întreprinderii și pînă la eliberarea țării de sub jugul fascist. Monografia oferă cititorilor interesante aprecieri privind mîna de lucru utilizată de fabrică (cifric și compozițional), condițiile de muncă și viață ale acestora, legislația muncii și acțiunile muncitorești din perioada respectivă. Pornind de la faptul că „Letea” a fost una din primele întreprinderi de tip capitalist de la noi, luînd ființă într-o vreme cînd mișcarea muncitorească din România era în faza de început, autorii au prezentat, în această parte a lucrării, situația și lupta muncitorimii băcăuane nu ca un fenomen izolat, ci ca o componentă a luptei generale a muncitorilor din întreaga țară împotriva regimului burghezo-moșieresc.

Prin materiale inedite, autorii au avut posibilitatea să spulbere totodată unele idei preconcepute: că la fabrica „Letea”, datorită unor măsuri nu ar fi existat o mișcare revoluționară. Analiza pe care autorii o realizează și în special conținutul unor documente permite redarea adevăratei realități. În acest sens, exemplul cel mai edificator considerăm că rezultă dintr-un document din 30 aprilie 1920, cînd muncitorii, într-un memoriu, solicită și reușesc ca fabrica să fie oprită la 1 Mai și în schimb să lucreze la 10 mai (a se vedea amănunte extrem de prețioase în lucrare la paginile 111—113). Prin evidențierea contribuției adusă de muncitorimea băcăuană, din diverse etape, la îmbogățirea tradițiilor noastre revoluționare, autorii realizează de fapt o adevărată pagină de istorie a mișcării muncitorești.

Într-un capitol de mai mică întindere este urmărită activitatea economică a *Fabricii de celuloză și hîrtie „Letea” după insurecția națională antifașcistă din august 1944 pînă la 11 iunie 1948, momentul naționalizării principalelor mijloace de producție*. Sint reliefate aici eforturile depuse de către forțele progresiste centrale și locale, în condițiile generale de democratizare a vieții interne, în vederea remedierii consecințelor evacuării efectuate în vremea războiului (aprilie 1944), pentru repunerea în funcțiune a utilajelor — transferate cu acel prilej la Zărnești, — pentru redresarea economică și pentru revenirea la nivelul antebelic al producției. Răspunzînd imperativelor acelei vremi, muncitorii de la „Letea” au oferit un exemplu sugestiv de participare activă a maselor la lupta pentru radicalizarea vieții social-economice pe baze pur democratice.

Concluziile autorilor, rezultate din analiza atentă a factorilor economici, politici și sociali specifici perioadei amintite constituie, în totalitatea lor, un preambul util pentru înțelegerea deplină a capitolului următor privind *Activitatea economică a Fabricii „Letea” în anii construcției și desăvîrșirii socialismului*. După actul naționalizării principalelor mijloace de producție și o dată cu trecerea la înfăptuirea vastului program de așezare a întregii economii pe baza producției moderne, în vechea fabrică „Letea”, la fel ca și în alte întreprinderi, au fost operate mari transformări înnoitoare. Înfățișînd multiplele aspecte ale activității acestei întreprinderi în cadrul procesului general de industrializare socialistă, autorii insistă cu precădere asupra celor mai însemnate dintre ele, cum ar fi: dezvoltarea bazei tehnice și economice a fabricii, dinamica utilizării forței de muncă și a pregătirii ei profesionale, organizarea științifică a producției și a muncii, creșterea producției industriale și a calității produselor, eficiența — prin exemplificare — a conlucrării între

cercetarea științifică și munca productivă. Atenția cuvenită este acordată și altor chestiuni ca: creșterea productivității muncii, mijloacele circulante, prețul de cost și rentabilitatea producției. Bogată în fapte și constatări, această parte a lucrării prezintă, îndeosebi pentru specialiști, un mare interes și o mare utilitate, fiind vorba, pe de o parte de urmărirea procesului de transformare a unei mari unități industriale din întreprindere capitalistă în întreprindere socialistă și, pe de altă parte, fiindcă concluziile rezultate din prelucrarea materialului faptic au, prin puterea exemplului, o netăgăduită valoare practică.

Cît privește ponderea întreprinderii în procesul dezvoltării multilaterale a uneia din vechile noastre așezări urbane, aceasta constituie obiectul ultimului capitol al lucrării *Fabrica „Letea” în cadrul dezvoltării orașului Bacău*. Observații pertinente privind unele procese demografice, urbanistice și, concomitent, social-culturale, procese ce au întregit istoria de aproape nouă decenii a fabricii, sporesc valoarea științifică a prezentei monografii.

Pentru cercetătorii străini, un substanțial rezumat în limbile germană, franceză și engleză avertizează asupra problematicii dezbătută în lucrare.

Privită în ansamblu, monografia „Letea” se înscrie în rîndul realizărilor de seamă ale noii noastre istoriografii. Fundamentată pe un amplu și variat material documentar, bogată în idei și fapte noi redată într-o expunere îngrijită, lucrarea prezintă un deosebit interes nu numai pentru istorici, dar și pentru economiști și sociologi. Și dacă ne referim la condițiile de apariție — asigurate cu sprijinul Comitetului de direcție al fabricii — socotim lucrarea un grăitor exemplu de folosire judicioasă a posibilităților locale în valorificarea cercetării științifice.

D. Vitcu

ILIE CORFUS: Agricultura Țării Românești în prima jumătate a secolului al XIX-lea. Editura Academiei R.S.R., București, 1969, 403 p.

Lucrarea de față, tratînd problema agriculturii din perioada descompunerii feudalismului și a dezvoltării relațiilor capitaliste, vizează aspectul social-economic fundamental al epocii. Rezultat al unei impresionante investigații, baza lucrării o constituie materialul inedit de arhivă — monografia, consacrată studiului agriculturii Țării Românești din prima jumătate a secolului al XIX-lea, este binevenită. Sintetizarea acestei probleme, pentru prima dată în istoriografie și, mai ales, străduința reputatului cercetător, Ilie Corfus, de a elucida aspectele mai puțin cunoscute sau interpretate unilateral pînă acum, imprimă lucrării o valoare aparte în activitatea de cercetare a istoriei secolului trecut.

Principalele probleme, asupra cărora se oprește autorul: relațiile dintre stăpînii de moșie și clăcași, claca, dijma și, în general, evoluția rentei feudale, situația rezervei feudale, întinderea și producția moșiilor lucrate, vizează trăsăturile fundamentale ale economiei agrare din Țara Românească din prima jumătate a secolului trecut.

După prezentarea — în primele patru capitole, din cele 12 cite are lucrarea — a relațiilor agrare din perioada 1800—1830, în continuare, se acordă un spațiu mult mai mare perioadei regulamentare, pentru care autorul are la îndemînă un material mai vast și mai concludent. Plecînd de la analiza succintă a principalelor legiuri, care au reglementat raporturile dintre săteni și stăpîni — „Pravilniceasca condică”, „Legiuirea Caragea” și „Regulamentul organic” — se acordă atenție sporită aplicării acestora. Datorită rezistenței țărănimii și lipsei de interes din partea stăpînitorilor, dispozițiile legiurilor agrare nu au putut fi aplicate în litera lor, ceea ce a determinat ca munca de clacă să fie redusă, clăcașii achitînd, de obicei, claca în bani. Cea mai importantă sursă de venit pentru moșie continua să fie dijma din produsele obținute de clăcași, pe pămîntul lucrat de ei și pentru ei.

Considerînd rezerva feudală, pînă la Regulamentul organic, „înfimă și sporadică” și foarte puțin dezvoltată în perioada regulamentară (p. 145—166), autorul constată, firește, participarea limitată a gospodăriei moșierești la producția agricolă. În schimb, moșiile rămînînd mai departe în folosința clăcașilor, produsul micilor gospodării țărănești va sta la baza producției de cereale a Țării Românești.

Capitolele lucrării, consacrate economiei agrare (IV, X și XI) — deosebit de substanțiale în date și valoroase prin noutatea lor — prezintă evoluția suprafețelor cultivate și a producției agricole pe ani și pe județe — cuprinsă detaliat și în cele 39 tabele anexe de la sfîrșitul cărții — tehnica agricolă, alte ocupații ale sătenilor, precum și formele de desfacere a produselor agricole. Interesante sînt și considerațiile asupra provenienței și situației juridice a pămîntului lucrat de clăcași pentru ei („stăpînirea” curăturilor). Transformările economico-sociale ale satelor și acțiunea de sistematizare a acestora, care fac obiectul ultimului capitol al lucrării, întregesc conținutul acesteia.

Concluzia fundamentală care se degajă din lucrare, în opoziție totală cu situația din Moldova — la care autorul nu face nici un fel de referire — este întinderea extrem de redusă a rezervei feudale și, de aici, rolul hotărîtor al gospodăriei țărănești și a pămîntului lucrat de săteni în asigurarea producției agricole din țară. O asemenea părere, în contradicție cu ceea ce s-a susținut pînă acum — autorul valorifică prea puțin contribuțiile anterioare la această problemă, aduse de Radu Rosetti, Gh. Panu, M. Emerit, A. Oțetea ș.a. — evident, determină unele rezerve. Pe lângă faptul că autorul nu a epuizat dovezile în demonstrarea acestei teze, limitarea simțitoare — prin lege, adevărat, mai puțin în realitate — a dreptului de folosință al sătenilor asupra pămîntului boieresc, lipsa cronică de pămînt pentru țărani, în cele mai multe din județele țării și, de aici, creșterea strămutărilor, intensificarea obligațiilor de clacă după 1831 („Claca regulamentară a fost incomparabil mai grea decît cea instituită de Caragea” — p. 38), folosirea largă a muncii salariate — tratată doar incidental în lucrare — denotă, totuși, o grijă din partea boierimii pentru creșterea suprafețelor de pămînt aflate în folosință exclusivă.

Discutabilă este și afirmația, potrivit căreia, „În sfera noțiunii de clacăș a continuat să intre și sub Regulamentul organic orice om, indiferent de starea sa socială, deci și boierul de rang și boiernașul și negustorul și meseriașul și țăranul care locuia pe moșie străină și folosea pămîntul acesteia, cu excepția celui ce deținea pămînt pe bază de embatic, de cumpărare sau de donație” (p. 87).

Pe lângă posibilitatea unei compartimentări mai judicioase a lucrării — ne referim la împărțirea pe capitole și la ordinea acestora — menționăm abundența de date, în unele capitole (III, V, IX, X), care îngreunează conținutul lucrării și necesitatea, ca la anumite note din subsol — cu referiri la probleme generale — să se fi dat, pe lângă sursă, și natura documentului (p. 42, nota 1; p. 86, notele 51—54; p. 87, notele 59 și 60; p. 111, nota 19; p. 112, nota 22; ș.a.). În sfîrșit, avînd în vedere sensul general al dezvoltării societății românești, în perioada tratată, considerăm că trebuiau reliefate, mai pe larg, elementele noi — de natură capitalistă — prezente și în structura economiei agrare.

În general, monografia istoricului Ilie Corfus, realizată în urma unei munci îndelungate, rămîne o contribuție prețioasă la istoria Țării Românești din epoca anterioară revoluției de la 1848, utilă, atît pentru istorici cît și pentru economiști.

D. Rusu

APOSTOL STAN și CONSTANTIN VLĂDUȚ: *Gheorghe Magheru*, Editura științifică, București, 1969, 265 p.

Cercetarea istorică consacrată unor personalități de seamă din trecutul patriei noastre constituie nu numai un mijloc de sporire a cunoștințelor asupra unor perioade sau evenimente istorice, ci și un act de patriotism, un prinos de recunoștință adus

acelora care, prin devotament și abnegație, au contribuit la propășirea țării. Patriot sincer, făcând parte din generația luptătorilor pentru redeșteptarea națională, unire și independență, generalul Gh. Magheru și-a legat viața și activitatea de marile înfăptuiri din secolul trecut. Această primă sinteză — de proporții — asupra generalului Magheru, rezultatul cercetărilor a doi istorici cunoscuți, prezintă, în linii generale sau amănunțit — în funcție de informațiile documentare existente — principalele momente din viața și activitatea acestuia.

Activitatea sa din perioada anterioară revoluției de la 1848, începută în cadrul evenimentelor din 1821, 1828 și 1829 — când se distinge prin calitățile sale de militar — și continuată, după refuzul de a i se încredința organizarea miliției în 1829, în cadrul unei activități obștești și a unor funcții civile, încadrează pe Magheru în puternicul curent înnoitor, purtat de oamenii progresului în epoca regulamentară. Totodată, generalul Magheru deține un loc proeminent printre oamenii politici ai Țării Românești care au avut un rol decisiv în pregătirea și desfășurarea revoluției din 1848.

Lucrarea prezintă detaliat — pe jumătate din paginile ei — activitatea lui Magheru pentru pregătirea și dezlănțuirea revoluției de la 1848 din Țara Românească, rolul său de apărător al revoluției din Oltenia, străduința sa pentru formarea unui front unic al revoluționarilor români și felul cum a îndeplinit principala sa misiune din acest timp: organizarea apărării armate a revoluției, misiune ce-i fusese încredințată la începutul lunii iulie 1848.

Continuând activitatea în emigrație, evenimentele din preajma Unirii Principatelor îl găsesc pe Magheru la Constantinopol. De aici, până la venirea în țară, în august 1857, va acționa în scopul apărării cauzei unității naționale și pentru dejucarea unor acțiuni diplomatice ale puterilor antiunioniste. Începând cu anul 1857, participă activ la înfăptuirea Unirii și organizarea statului român modern.

După cucerirea independenței — pentru care octogenarul general va desfășura o rodnică activitate în spatele frontului — în martie 1880, se va stinge din viață, după expresia unui ziar al epocii: „Sărac de avere, dar bogat în fapte”.

Bazată pe o amplă documentare, constituind o contribuție în domeniul cercetărilor istorice, cartea la care ne-am referit, prin stilul plăcut și conținutul accesibil, se adresează, în egală măsură, atât specialiștilor, cât și unui public larg.

D. Rusu

THE ENGLISH HISTORICAL REVIEW, LXXXIV (1969), nr. 330—333, 896 p.

Cunoscuta publicație engleză a ajuns, cu numerele din 1969, la al 84-lea an de apariție. Materialele publicate acum sînt o nouă ilustrare a contribuției pe care colaboratorii revistei au adus-o la cunoașterea trecutului, a celui britanic, în special. Din acest punct de vedere, o primă remarcă ce trebuie făcută este aceea că, în general, problemele abordate se situează pe linia tradițională a istoriografiei engleze. Referindu-se aproape exclusiv la perioada cuprinsă între cucerirea normandă și mijlocul secolului trecut, articolele publicate în 1969 se referă, în primul rînd, la viața politică a Angliei, mai ales în legăturile sale cu viața parlamentară. Atrag astfel atenția, în afara unei micromonografii consacrate Parlamentului de la Cambridge din 1388, de J. A. Tuck (nr. 331, p. 225—243), un studiu al lui E. A. Smith asupra agenților electorali din perioada 1734—1832, într-un moment cînd rolul acestora, dat fiind sistemul electoral învechit, era deosebit de important în stabilirea rezultatelor alegerilor (nr. 330, p. 12—35), ca și cel semnat de David Close, asupra raportului între whigi și tory, în decada care a urmat legii electorale din 1832 (nr. 331, p. 257—277). Important este, de asemenea, studiul întreprins de P. W. J. Riley, asupra rolului pe care l-a avut în istoria politică a Angliei proclamarea Marii Britanii, prin realizarea uniunii din 1707 (nr. 332, p. 498—527).

Alături de articole ca cele amintite, apar însă și altele, reflectînd înnoirile care, deși într-o mai mică măsură decît în alte țări occidentale, se produc în prezent în istoriografia britanică. Atrage astfel atenția articolul lui Richard Grossby, consacrat ratei profilului în Anglia secolului al XVII-lea (de fapt între 1600 și 1715). Prin amănunțita analiză a problemei și prin raportarea ei la marile transformări și frământări din această perioadă, investigațiile lui R. G. sînt interesante nu numai pentru istoria financiară a Angliei, ci și pentru evoluția ei economică, politică și chiar psihologică (nr. 333, p. 721—751). Amintita înnoire este atestată și de atenția acordată revoluției burgheze de la mijlocul secolului al XVII-lea, eveniment care, din motive asupra cărora nu insistăm, a fost atît de mult timp neglijat sau prezentat într-o lumină incorectă în istoriografia engleză, care, abia în ultima vreme îi acordă un interes proporțional cu acela indicat de realitate. Lawrence Kaplan consacră (nr. 331, p. 244—256) un articol poziției presbiterienilor și independenților în 1643, care dovedește că, chiar la începutul războiului civil, pozițiile diferite de pe care veneau cele două categorii anunțau izbucnirea ulterioară a unui conflict deschis. La rîndul său, Harry Rusche oferă un interesant material pentru reflecție în articolul său *Profeții și propagandă, 1641—1651* (nr. 333, p. 752—770). Chiar dacă, la ambii autori, concluziile nu sînt întotdeauna nete, materialul pe care-l utilizează constituie încă o dovadă că ideea unei simple „revoluții puritane” cedează treptat locul, chiar pentru istoriografia britanică tradițională, imaginii unui eveniment de o excepțională însemnătate social-politică în viața ulterioară a Angliei.

Nu am amintit aici decît o parte din studiile publicate în 1969. Pot fi adăugate, de asemenea, materialele cuprinse în rubrica „Note și documente”, ca și spațiul larg, aproape o jumătate, a revistei, consacrat recenziilor și notelor bibliografice. Și prin acestea, „The English Historical Review” se afirmă din nou, dacă mai este nevoie să o spunem, ca un instrument de lucru indispensabil cercetătorului preocupat de istoria Angliei ca și, în numeroase cazuri, de probleme ale istoriei comparate.

V. Cristian

C R O N I C Ă

Paralel cu activitatea didactică membrii catedrelor de Istorie a României și universală a desfășurat în anul 1969—1970 o valoroasă activitate științifică. Unele rezultate ale acestei activități s-au concretizat în participarea cu comunicări și referate la simpozioane, sesiuni științifice organizate la Iași sau în alte localități.

Aniversarea a 110 ani de la Unirea Principatelor Române a prilejuit organizarea sub egida „Almei-Mater” a unui simpozion în cadrul căruia au prezentat comunicări: Lect. Platon Gh.: „Premizele istorice ale constituirii statului național român”.

Lect. V. Cristian: *Unirea Principatelor în gîndirea contemporanilor*.

Lect. V. Russu: *Transilvania și unirea Principatelor*. (1848—1859).

Comunicările au surprins aspecte semnificative ale procesului istoric în care s-a plămădit România modernă, forțele motrice ale luptei pentru unitatea națională, contribuția generației pașoptiste la făurirea unirii de la 1859, pas înainte către unirea deplină.

În cadrul sesiunii științifice organizată în luna iunie de către Institutul de istorie și arheologie „A. D. Xenopol” din Iași pentru a-l comemora pe marele istoric și democrat revoluționar N. Bălcescu, lector Platon Gh. i-a adus un vibrant omagiu în comunicarea *Bălcescu — omul, revoluționarul*.

În zilele de 28—29 iulie, la București, a avut loc sesiunea științifică jubiliară, dedicată celei de a XXV-a aniversări a eliberării României de sub jugul fascist. Cu

acest prilej Prof. Dr. A. Loghin și cercetător A. Carețki au prezentat referatul: *Probleme ale tacticii P.C.R. de coalizare a tuturor forțelor democratice, antihitleriste.*

Devenită tradițională, sesiunea științifică organizată în luna octombrie a evidențiat preocuparea cadrelor didactice de a surprinde evenimente și fenomene majore ale istoriei naționale și universale. Comunicările prezentate la această sesiune au adus contribuții importante la elucidarea unor probleme de real interes pentru istoriografia noastră actuală. Dar iată comunicările:

— istorie veche și arheologie:

Prof. dr. doc. M. Petrescu-Dîmbovița și cercet. S. Sanie: *Cercetări arheologice în așezarea geto-dacă de la Ciolăneștii din Deal (Jud. Teleorman).*

Conf. N. Gostar: *Cetatea de scaun a regelui dac Burebista.*

Asist. A. László: *Cu privire la tehnica de organizare a ceramicii hallstattiene de tip Babadag.*

— istorie medie:

Lector V. Neamțu: *Geneza și răspîndirea plugului medieval.*

Asist. A. Prună: *Poslușnicii în Moldova pînă la jumătatea secolului al XVIII-lea.*

Lector I. Toderășcu: *Inceputurile istoriografiei despre domnia lui Mihai Viteazul.*

— istorie modernă:

Conf. D. Berlescu: *Date privind politica externă a României în primii ani după recunoașterea independenței.*

Lector Gh. Platon: *Observații privind economia domeniului feudal în Moldova în epoca Regulamentului Organic.*

Lector D. Rusu: *Administrația orașului Iași în secolul al XIX-lea și la începutul sec. al XX-lea.*

Lector V. Russu: *Contribuții referitoare la instituirea și organizarea regimului politic al burgheziei și moșierimii (februarie—iunie, 1866).*

Asist. A. Filimon: *Demisia lui Bismark în documente belgiene.*

Lector E. Armeanu: *Aportul lui Gh. Asachi la tratarea peisajului în pictura românească.*

— istorie contemporană:

Prof. dr. A. Loghin: *Aspecte ale situației României în timpul primului război mondial reflectate în corespondența unor diplomați străini.*

Lector D. Boțescu: *Problema Dunării în cadrul raporturilor româno-germane între anii 1940—1944.*

În luna martie, Universitatea ieșeană l-a evocat într-un emoționant simpozion pe cel căruia îi poartă numele, domnitorul Al. I. Cuza. Deschiderea simpozionului i-a oferit Prof. dr. C. Cihodaru prilejul de a vorbi despre personalitatea făuritorului României moderne. Apoi, lector dr. Gh. Platon a prezentat comunicarea: *Al. I. Cuza — domnul unirii*; Lector V. Russu: *Al. I. Cuza și Transilvania, în care au fost evidențiate meritele incontestabile ale lui Al. I. Cuza și ale sprijinitorilor săi, în efortul general de construcție a statului român, în sprijinul acordat luptei naționale a românilor din Transilvania.*

O manifestare prestigioasă pe plan național a fost organizată la Iași de către Inst. de istorie și arheologie, închinată comemorării istoricului de renume mondial A. D. Xenopol.

Din partea facultății noastre Conf. J. Benditer și Lector V. Cristian au prezentat referatele: *Istorie și contemporaneitate în opera lui A. D. Xenopol și A. D. Xenopol și istoria universală, care au fost primite cu deosebit interes de către participanți.*

Tot în luna martie în cadrul manifestărilor dedicate aniversării a 25 de ani de la instaurarea guvernului democrat Dr. P. Groza, Comitetul județean Iași al P.C.R.

În colaborare cu Comitetul județean pentru cultură și artă a organizat un simpozion în cadrul căruia au prezentat comunicări și lectorii: I. Agrigoroaie *Insurecția de la 23 August 1944 — începutul revoluției populare din țara noastră* și I. Seftiuc: *Tactica P.C.R. de coalizare a tuturor forțelor democratice în lupta pentru instaurarea guvernului democratic* Dr. P. Groza.

În cadrul sesiunii științifice organizate sub egida Ministerului Învățământului, Academiei de științe sociale și politice în luna aprilie, la București, cu participarea unor cercetători din București, Cluj și Iași, din partea facultății au prezentat referate: Prof. dr. C. Cihodaru: *Precizări în legătură cu localizarea unor triburi slave și neslave înregistrată în lista geografului bavarez.*

Lector dr. Platon Gh.: *Observații privind economia domeniului feudal în Moldova în epoca Regulamentului Organic.*

Lector dr. Em. Bold: *Unele aspecte privind atitudinea marelor puteri față de România la Conferința păcii din 1919—1920.*

M. Timofte

Nr. colilor de tipar: 8,75

Tiparul executat sub comanda nr. 272
Intreprinderea poligrafică Iași
str. V. Alecsandri nr. 12
Republica Socialistă România

VERIFICAT
2007

40554